

THE KASHMIR SERIES
OF
TEXTS AND STUDIES.

Kashmir Series of Texts and
Literature

No. XXXI.

THE
SWACCHANDA-TANTRA
WITH COMMENTARY

BY
KSHEMARĀJA.

EDITED WITH NOTES

BY

PANDIT MADHUSUDAN KĀUL SHĀSTRĪ, M.A., M.O.L.,
Superintendent Research Department,
JAMMU AND KASHMIR STATE,
SRINAGAR.

Published under the Authority of the Government of
His Highness Lieut.-General Mahārāja
Sir PRATĀP SINGH SĀHIB BAHĀDUR,
G.C.S.I., G.C.I.E.,
MAHĀRĀJA OF JAMMU AND KASHMIR STATE.

*S.A.T.
K.S.W.*

BOMBAY:

PRINTED AT THE 'NIRVAYA-SAGAR' PRESS.
1921.

थ्रीसोमानन्दनाथप्रभृतिगुरुवरादिएषक्षीतिमार्गो
लच्छ्वा यत्रैव सम्यक्षप्तिमनि घटनामीश्वराद्वैतवादः ।
कद्मीरेभ्यः प्रसुत्य प्रकृदपरिमलो रञ्जयन्सर्वदेव्यान्
देशोऽन्यसिन्नदणो धुखृणविसरथत्सर्वधन्यत्वमापा ॥१॥

तरत तरसा संसारात्मि विधत्त परे पदे
पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे ।
विमृशत शिवादिएषद्वैतात्रवोधसुधारसं
प्रसभविलसत्सद्युक्त्यान्तासमुत्तुषदायिनम् ॥ २ ॥

३०

काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः ३१

श्रीस्वच्छन्दतत्त्वम्

श्रीमहामाहेश्वराचार्यश्रीक्षेमराजकृतोद्योताल्यविवरणोपेतम्

श्रीभारतधर्ममार्तण्ड-कश्मीरमहाराज-

श्रीप्रतापसिंहवर-प्रतिष्ठापिते

ग्रन्थविद्याप्रकाश-(रिसर्च) कार्यालये

तदध्यक्ष-पण्डित-मधुसूदन-शास्त्रिणा

उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपण्डितसहायेन

संगृह्य, संशोधन पर्यायाङ्कन विवरणादिसंस्करणोत्तर

पाधालविद्वत्परिपत्तिमहामुनिकमुगमशुद्धरीत्युपन्यासादिस्त्वारैः परिष्कृत्य

मुम्बद्यां

‘निर्णयसागर’ मुद्रणालये मुद्रापवित्ता प्राकादयमुपनीतम्

संवत् १९७७

श्रीलालदः ११२१

काश्मीर-श्रीनगर

(अस्य ग्रन्थस्य सर्वे प्रकाशन-मुद्रापणाद्यधिकाराः प्रोक्तमहाराजवर्यः
खायतीहुता. सन्ति)

(All rights reserved).

Printed by Nambantra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya Sagar' Press
23, Kollhat Lane, Bombay.

Published by Pandit Madhusudan Kaul Shastri, M.A., M.O.L.,
for the Research Department,
Jammu and Kashmir State, SRINAGAR

SRI-SWACCHANDA-TANTRAM.

PREFACE.

The present edition of the Swacchanda-Tantram¹ with the "Uddyota" is based on collation of the following manuscripts:—

A.—Belongs to Pandita Rājā Rām Sāstri, late Principal of the Rājakiya Pāthasālā, Srinagar. The Ms. is an old one and written out on old Kashmiri paper in Sāradā character. It is generally correct. A copy of the same by Pandita Sridhara Gādaroo, who formerly worked in this office, lies in the Library of this Department.

B.—This was written out by Rājñaka Ratnakartha in 1608 Anno Sāka as is manifest from the colophon² of the first Patala. It is very old and belongs to Pandita Kantha Kaula Sahib of Purushayār, Srinagar, Kashmir. Character, old Sāradā. Paper,

1. The Honourable Sir John Woodroffe of the Calcutta High Court was found by my predecessor to use the edition of this book prepared by this Department, and Pandita Hara Bhatta, a Pandita of this Department, was suspected to have given him assistance by way of supplying him with the edited text of this Department. But the Home Minister, Jammu and Kashmir State, after instituting full enquiries in the matter, dropped it for reasons on record in this office.

2. The colophon runs thus— (लिखितो मया लक्षणेन । दस्तावेजिते याके (१६०८) लैकिक संवत् ६२, i. e; 4762) i. e. "Has been copied by me Ratna Kantha in 1608 Sāka year, corresponding to the Lankika year 4762"

Kashmiri. Leaves, worm-eaten and repaired here and there. The Ms. is bound in leather and carefully preserved. Slips of pen are occasionally met with herein.

C.—This Ms. belongs to Pandita Lasa Dutta of Srinagar. It is written out on Kashmiri paper in Sāradā character. It does not seem to be very old and there are some mistakes sparsely found in the book.

In preparing this Tantra for the press the Pandits of this Department have, as usual, contributed their mite to make the edition really useful and interesting by their learned labour and scholarly help for the Sanskrit knowing public, especially for those who are keenly interested in the Tantrik lore. For this they deserve my heartfelt thanks. The English staff too has similarly won my thanks as it has in every way facilitated the preparation of the book for the Press.

Srinagar, Kmr. }
3rd Nov. 1920. }

MADHUSUDAN KAUL

SRI-SWACCHANDA-TANTRAM.

INTRODUCTION.

Introductory.

The *Swacchanda-Tantram* is one of the leading Tantras of the *Dakshinî-chîra* as it panegyrises and initiates into the secret worship of *Aghora*, the Right mouth of the *Swacchanda Bhairava*.¹ Unlike *Mrgendra* & *Matanga*, Tantras of the *Dakshinî-chîra* where the doctrines discussed are understood to represent the dualistic school of philosophy, the *Swacchanda Tantra* adheres to the purely monistic side or the *Advaita System* of the *Saiva Philosophy* and is considered to be one of the best authorities on the *Saivaistic Initiation* or *Siva Dilshâ*, its chief theme being meditation (*Upâsanâ*) and ritual (*Kriyâ*). The very name² of the book indicates its inborn tendency towards the pure monism which, to distinguish it from other systems of philosophy, may safely be designated as the *Trîka* system of Kashmir.

1 *Swacchanda Bhairava* is represented as having the five faces *Isâna*, *Tatpurusha*, *Sadyojita*, *âmadeva*, & *Aghora*, (respectively representing, in name, *Urdhva Vaktra*, *Pîtra Vaktra*, *Paschima Vaktra*, *Dakshina Vaktra*, & *Vama Vaktra*) which are the symbols of His fivefold glory : e. *Chit*, *Ananda*, *Icchâ*, *Jñâna* & *Kriyâ*. The same divine faces are said to be the five respective sources of *Urdhvamîndya*, *Pîtramîndya*, *Paschimamîndya*, *Dakshinamîndya* & *Vâmamîndya*.

2 *Swacchanda* is synonymous with *Sicatantra* or one possessed of *Sicatantrya* or *Free Will*, the keynote of the *Kashmir Saivism*.

- (4) Parâprâves'ikâ.
- (5) Swacchandoddyota.
- (6) Vijñânabhairavoddyota.
- (7) Netra-Uddyota.
- (8) Pratyabhijñâ Hrdaya.
- (9) Spanda Nirnaya.
- (10) Spanda Sandoha. •
- (11) Dwanyâloka-lochanoddyota.
- (12) Tîkâ on Sâmba-pañchâs'ikâ.

Another work namely *Tattwa sandoha* viz., (Shat-Trimsattattwa sandoha) has been ascribed to *Kshemnârâja* by Mr. J. C. Chatterji (see his *Kashmir Saivaism*-page 35) which seems to be open to objection, as several quotations from the *Dîpikâ* (Comm. on *Yogîni Hrdaya* by *Amitânanda Nâtha*, pupil to *Punyâ-nanda-Nâtha*) on *Yogîni Hrdaya*, clearly entitle *Amritânanda Nâtha* to the authorship of the book in question.

Arrangement Observed in the

Swachhandatantram.

The Tantra consists of fifteen Patalas or chapters. No sense of harmony seems to have adequately been used in the arrangement of the chapters as some of them are unproportionally lengthy while the others are very small. The names of the Patalas are given below, each one of them indicating the subject it deals with:—

- (1) मनोदारः ।
- (2) अर्चाविकारः ।
- (3) अपिवासः ।
- (4) दीशागिरेकप्रकाशनम् ।
- (5) तत्त्वादिदीशाप्रकाशनम् ।
- (6) प्रब्रह्मणवापिकारः ।
- (7) आन्वन्तरकालापिकारः ।
- (8) अंदरुनिषेय... सद्यपटनिरूपणम् ।
- (9) अमीषतिदिसाधनम् ।
- (10) भुवनादिदीशानिरूपणम् ।

- (11) तत्त्वाध्वसृष्ट्यादिनिरूपणम्...मना-तरवादिनां तत्तत्त्वयस्मिति नि रूपणम् ।
- (12) धारणादिकमेण तत्त्वाना साक्षात्कारनिरूपणम्-३२ अनुष्ठानमेदाः ।
- (13) यात्माराधनम् ।
- (14) मुद्रालक्षणम् ।
- (15) द्युम्मानिरूपणम् ।

Conclusion.

In fine, the *Swacchanda-Tantram* is one of the best Mantra Sāstras. The dogmatic formulas discussed therein can be apprehended only with the aid of the best Sāiva Teachers of the Valley. What with its fascinating treatment of the Ritual or Sāivaistic Initiation, what with its description of charms and the Mantra Sakti, and lastly, what with its dealings with the occult and wondrous powers of the *Yoga*, *Swacchanda-Tantra* ranks high among other Tantras as it cluesly aims at the realization of the *Advaita* *Tattva* or the height of spirituality which is but an unalloyed bliss.

Srinagar, }
3rd Nov. 1920. }

MADHUSUDAN KAUL.

ओं नमः स्वातद्योद्धासितविश्वमूर्तये स्वतद्वभद्रारकाम् ।

अथ

श्रीस्वच्छन्दतत्त्वम् ।

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यक्षेमराजकृतोद्घोताख्य-
विवरणोपेतम् ।

(प्रथमः पटलः)

विशैकरूपविश्वात्मविश्वसर्गादिकारणम् ।
परप्रकाशवपुं स्तुमः स्वच्छन्दमैरवम् ॥ १ ॥
प्रसरच्छक्तिकष्ठोलजगृहरिकेलये ।
सर्वसंपन्निधानाय भैरवाम्भोधये नमः ॥ २ ॥
एकैव धोधजलधेः शक्तिशुक्तिर्जयत्यसौ ।
यदन्तर्निसिलं भाति मुक्तामयमिदं जगत् ॥ ३ ॥
स्मृतिमात्रविनिर्धृतनिःशेषाङ्गानकिलिपाः ।
शुरुसूक्तवरस्फारा विजयन्ते जगत्रये ॥ ४ ॥
तत्सेवाविमलव्यक्तमहामाहेशदर्शनः ।
क्षेमराजो विदृष्टुते श्रीस्वच्छन्दनयं मनाक् ॥ ५ ॥
अभिनवधोधादित्य-
द्युतिविकसितहृत्सरोजान्मे ।
रसयत सरसाः परिमल-
मसारसंसारवासनाशान्त्यै ॥ ६ ॥

इहानुजिघृक्षारससरसहृदयपरसंवित्संमुखीकृतो ग्रन्थमवतारयितुं कश्चिद्देवीशिष्य आह

कैलासशिखरासीनं
भैरवं विगतामयम् ।
चण्डनन्दिमहाकाल-
गणेशवृषभृङ्गिभिः ॥ १ ॥
कुमारेन्द्रयमादित्य-
ब्रह्मविष्णुपुरःसरैः ।
स्तूयमानं महेशानं
गणमातृनिषेवितम् ॥ २ ॥
सृष्टिसंहारकर्त्तरं
विलयस्थितिकारकम् ।
अनुग्रहकरं देवं
प्रणतार्तिविनाशनम् ॥ ३ ॥
मुदितं भैरवं दृष्टा
देवी वचनमन्त्रवीत् ।

इहं परमेश्वरस्य चिदानन्दघनस्य ब्रह्मदर्श-
 नोक्ततत्त्वातिशयिनः स्वच्छन्दभैरवस्फुरत्तात्मा
 परमार्थः, इति—भगवतः शास्त्रस्य चास्य तदेवा-
 भिधानम् । तस्य स्वात्मैकरूपपञ्चकृत्यकारित्व-
 मित्याशयेन ‘सृष्ट्यादिपञ्चकृत्यकरं देवं मुदितं
 भैरवं दृष्टा देवी वचनमव्रीत्’ इत्युक्तम् । तत्र
 देवः—शिवादिक्षिल्यन्ताशेषसृष्ट्यादिक्रीडापरः,
 तावदशेषोत्कर्षतया विजिगीषुः, तदभिन्नत्वात्
 विश्वस्य जगद्ववहाररूपतयापि व्योतमानः,
 शिवमव्रमहेश्वरादिभिः स्तूयमानः, सर्वेषामग-
 तीनां गतिः प्राप्योऽभिन्नवोधसारश्च, यथोक्तं
 ‘दितु क्रीडादौ’ इति । भैरवो—विश्वंभरणरवण-
 वमनरूपः, भीरुणामभयमिति व्युत्पत्या सं-
 सारिणामभयदः, भयं भीः संसारत्रासः तया
 जनितो रवः आक्रन्दः भीरवः ततो जातः
 तदाक्रन्दवतां स्फुरितः, अस्यैव भीरवस्य सं-
 सारभयविमर्शनस्यायं शक्तिपातंवशेनोत्थापकः,
 भानि नक्षत्राणि ईरयति इति भेरः कालः तं
 वायन्तीति भेरवाः—कालग्राससमाधिरसिकाः
 योगिनः तेषामयमिति आन्तरः स्वभावः,

भिये पशुजनत्रासाय रवः—शब्दराशिसमु-
त्थाकारादिकलाविमर्शो यासां खेचरी-गोचरी-
दिकरी-भूचरीचक्ररूपाणां संविदेवीनां ताः
भीरवाः तासामयं स्वामी भैरवः, तथा भैरवो
भीषणः संसारविघटनपरः, एवमागमेषु निरु-
क्तत्वात्, श्रीबृहस्पतिपादैः शिवतनावन्वर्थव्या-
ख्यातस्वरूपत्वाच्च । अत एवायं मुदितो—नि-
त्यानन्दघनस्वातन्त्रशक्तियुक्तो यः तं भैरवाभि-
धानमेव न तु ब्रह्मविष्णवीशसदाशिवशिवरूपं—
तेषामेकादशपटलनिरूपितनीत्या एतत्स्वभा-
वाभावादेतदुलास्यविलाद्यत्वाद्वा । अत एव म-
हान्तमीशानं—सर्वेषामेषां स्वामीनम् । अत एव
के—मूर्धन्ये ब्रह्मविले एला स्फुरन्ती शक्तिः
तस्यामासः आसनमुपरिस्थितिर्यस्य, व्यापिनी-
समनात्मनः शिखरस्य सर्वाध्वोपरिवर्तिनः प-
दस्य, तत् 'कैलासशिखरं' तत्रासीनं—तदुक्तीर्ण
प्रकाशैकघनं तदशेषव्याप्त्या च विश्वरूपम् ।
ततो विगतामयम्—आ समन्तात् मिमीते
इत्यामयः

‘शक्तिरूपा स्मृता माया यदधः शक्तिकुण्डली ।’

इति वक्ष्यमाणाख्यातिरूपा महामाया तद्विरहितं, विगतश्चामयो यतो भजमानानाम् ।
 भगवतः शक्तिप्रपञ्चव्याप्तिरूपैः तदनुग्रहीतैरेव चण्डादिभिः कुमारान्तैः, तत्प्रपञ्चसारव्याप्तिरूपस्य भगवत उमापतेः व्याख्यातभैरवस्फारसमावेशात् भैरवरूपस्य तन्नाम्नश्च भुवनांध्ववक्ष्यमाणकैलासाख्यहिमवच्छृङ्गासीनस्य अन्तरङ्गपरिवाररूपैरिन्द्रादिभिः लोकपालैः, यमोपलक्षितैः सर्वैः संहर्तुभी रुद्रादिभिः, आदित्योपलक्षितैः सर्वैस्तेजोमयैः, ब्रह्मविष्णूपलक्षितैः स्थृष्टिसंहारस्थितिकारिभिः सर्वैः अनन्तभद्रारकादिभिः, तत्पुरःसरैरन्यैरपि च निरपेक्षशक्तिपातपात्रीकृतैः स्तूयमानं – कलिपत्रमातृतानिमज्जनात् सर्वोक्तुष्टुत्वेन परमृश्यमानम्, गणेन – कपालीशादिभैरवाष्टकेन वक्ष्यमाणपरिवाररूपेण, सातृभिः – ब्राह्म्यादिदेवीभिः, गणजनां मत्त्रा – प्रपञ्चच्यास्त्पा उमादेव्या उक्तान्तरङ्गपरिवारमध्यप्रधानभूतया निषेव्यमानं – तच्छक्तिपातादेव अख्यातिप्रशमनतया समाविश्यमानं, स्थृष्टिसंहारौ ताच्छील्येन

कुर्वण्म्, स्वैषिसंहारप्रपञ्चात्मानं च विशिष्टप्रत्यवायफलं विलयं स्थितिं च विदधत्तम्, अनुग्रहं च ताच्छील्यताच्छब्द्यादिस्वभावतया कुर्वन्तं—सदा पञ्चकृत्यकारिणम्, प्रणतानां—साधकादीनां यथाभिलपितसंपादनेन आर्तिविनाशनम् । एवंभूतं देवं भैरवं मुदितं यथोक्तदेवरूपैव 'देवी'—स्वातन्त्रशक्तिः, दृष्टा—साक्षात्कृत्य, 'वचनमववीत्'—पूर्णाहन्तात्मना परामृशत्, तत्परामर्शं एव हि अकारहकारप्रत्याहारात्मा गर्भीकृताशेषपविश्वसमग्रशास्त्रप्रसरप्रथमाङ्गुररूपो भगवान् शब्दराशिः, यद्वक्ष्यति

। 'अदृष्टविग्रहाच्छान्ताच्छिवात्परमकारणात् ।

ध्वनिरूपं विनिष्कान्तं शास्त्रं परमदुर्लभम् ॥'

इत्यादि । चिदात्मैव च भगवान् भैरवः सदाशिवादिमूर्तियहणपूर्वं स्वाधारप्रपञ्चब्द्यास्तिप्रधानभूतमापतिरूपं स्वसत्तानुप्रवेशात् भैरवात्मकमेव मुदितमास्थाय तथाभूतामेव च उमाभट्टारिकामूर्ति गुरुशिष्यभूमिकाग्रहणेन, शास्त्रं—वचनप्रतिवचनरूपं लोकानुग्रहार्थं प्रथयति, यद्वक्ष्यति ।

‘गुरुशिष्यपदे स्थित्वा स्थर्थं देवः सदाशिवः ।
पूर्वोत्तरपदैर्वाक्यैस्तत्रमाधारमेदतः ॥’

इति । एवमान्तरवाक्यक्रमाभ्यां शास्त्रार्थसूत्र-
णात् सूत्रभूतं सार्धश्लोकत्रयात्मकं तत्रावतार-
कवाक्यमेतद्वोद्घव्यम्, अत्र च एकवाक्यमेतत्
वोद्घव्यम्, देवभैरवपदाभ्यां यथाव्याख्यातं
गर्भीकृतमर्थं स्फुटीकर्तुं ‘कैलासेत्यादिविशेष-
णान्तराण्युपात्तानि, तथाहि— दिवः क्रीडाव्य-
वहारलक्षणार्थौ ‘स्वप्नीत्यादिना, अनुग्रहकरम्’
इत्यन्तेन प्रकटीकृतौ । तत्राद्यैः पञ्चभिः पटलैः
मुद्रापटलेन च एतदङ्गभूतेन चतुर्दशेनानुग्रहः
प्रतिपादितः, एकादशेन स्वप्नादिस्वरूपमुक्तं,
विजिगीषात्मार्थः ‘कैलासेति पदेनान्तरार्थप-
रेण महेशानपदेन चाभिव्यक्तो दशमपटलेन
निर्णीतः, योतनार्थोऽनामयमुदितपदाभ्यां प्र-
काशितः, स मध्ये मध्ये

‘तत्रस्थं व्यञ्जयेत्तेजः परं परमकारणम् ।’

इत्यादौ ग्रन्थे प्रथितः, स्तुत्यर्थः ‘चण्डेत्या-
दिना, निषेवितम्’ इत्यन्तेन स्फुटीकृतः

‘सुरासुराणां सिद्धर्थं यजनोपायहेतुना ।
देवदेवेन निर्दिष्टः……………… ॥’

इत्याद्युद्देशेषु निर्वाहितः, अगतीनां गतिरित्येवंरूपो योऽर्थः सोऽपि ‘प्रणतार्तिविनाशनम्’ इत्यन्तेन व्यक्तः पष्टसप्तमाष्टमनवमद्वादशत्रयोदशपञ्चदशपटलैर्निर्णीतः, एवं भैरवपदार्थोऽपि योजितव्यः, तत्र हि यथा रवणार्थः ‘अव्रवीत्’ इत्यन्तेन व्यजितस्तत्रावतारपटलेन प्रदर्शितः, तथान्येऽपि अर्थाः यथायोगं देवपदतुत्यार्थतया योज्याः । अपि च कैलासेति पदेन द्वितीयार्थेन स्यानपूर्वकं देवभैरवादिपदैः सृष्टीत्यादिना च अवस्यापूर्वकं स्तूयमानम् इत्यन्तेन च स्तुतिपूर्वकमस्य शास्त्रस्यावतरणम् – इत्यनेनैव अवतारकवाक्येन प्रकाशितं, मुदितमित्यनेन प्रश्नयोग्यावसरज्जत्वं शिष्यस्य प्रकाशितं, भैरवपदेन च दक्षिणस्तोतःसमुज्जूतत्वम् अस्य शास्त्रस्य सूचितं, स्तोतोभेदं च नवमपटले दर्शयिष्यामः ॥ ३ ॥

किमत्रवीत्? इत्याकाङ्क्षायामाह
श्रीदेव्युवाच

यत्क्षया कथितं महां
स्वच्छन्दं परमेश्वर ॥ ४ ॥

शतकोटिप्रविस्तीर्ण
भेदानन्त्यविसर्पितम् ।

चतुष्पीठं महातन्त्रं
चतुष्टयफलोदयम् ॥ ५ ॥

न शकुवन्ति मनुजा
अल्पवीर्यपराक्रमाः ।

अल्पायुषोऽल्पवित्ताश्च
अल्पसत्त्वाश्च शंकर ॥ ६ ॥

तदूर्धं संग्रहं तस्य
स्वल्पशास्त्रार्थविस्तरम् ।

भुक्तिमुक्तिप्रदातारं
कथय स्व प्रसादतः ॥ ७ ॥

हे शंकर ! अनुग्रहैकपरतया श्रेयस्कर, स्व-
आत्मरूप परमेश्वर, यत् त्वया महां स्व एव
च्छन्द इच्छा यस्य तादृग्नर्गलभैरवरूपाभि-

धायित्वात् स्वच्छन्दं, तत्रावतारपटलनिरूपयि-
ष्यमाणदृशा कोटिशतादिविस्तीर्ण—कोटराक्ष-
व्याधिभक्षाघोरेश्वर-स्वच्छन्दादिना भेदान-
न्त्येन प्रसारितं, चतुर्णा—विद्यामन्त्रमण्डलमु-
द्राणां, पीठम्—आश्रयं संभवमात्रेण

‘मुद्रा मण्डलपीठं तु मन्त्रपीठं तथैव च ।

विद्यापीठं तथैवेह चतुर्णीठा तु संहिता ॥’

इति, तथा

‘सच्छन्दभैरवश्चण्डः क्रोध उन्मत्तभैरवः ।

ग्रन्थान्तराणि चत्वारि मन्त्रपीठं घरानने ॥’

इति श्रीसर्ववीरेऽभिहितत्वात् । तत्र विद्या—
स्वच्छन्दशिवरूपा स्फुरत्ता परमार्थमातृका,
मन्त्राः—चतुष्कलाद्याः, मण्डलं—नवनाभादि,
मुद्राः—कपालाद्यनुकाराः । समयि-पुत्रक-साध-
काचार्यरूपस्य चतुष्टयस्य वक्ष्यमाणभेदभिन्नस्य
यत्फलं—भोगमोक्षवितरणादिरूपं तस्योदयो
यस्मात् तादृशं कथितं तत् । मरणजन्मधर्मका
मतुष्याः, अल्पेन वीर्येणोत्साहेन पराक्रमेण
सामर्थ्येन च युक्ताः अत एव च वीरसिद्धिपु
अशक्ताः, अल्पजीवितत्वेन अल्पवित्तत्वेन च

महानुष्ठानेषु चासमर्थाः, अल्पसत्त्वतया च
महार्थज्ञानोपदेशाश्वासरहिताः, न शकुवन्ति
श्रोतुमध्येतुं किं पुनरनुष्ठातुं, तदर्थं तस्य
शास्त्रस्य संग्रहं—संक्षेपम्, अल्पः शास्त्रार्थवि-
स्तरो यस्य तादृशं, भुक्ति मुक्ति च ताच्छी-
ल्येन ददतं, प्रसादेन—अन्तर्नैर्मल्यप्रथना-
त्मना अनुग्रहेण, कथय ॥ ७ ॥

अथ प्रश्ननिर्णेयानि वस्तूनि उद्दिशति

कीदृशां वै गुरुं विद्या-
त्साधकं च महेश्वर ।

भयाभयप्रदातारं

शिष्यं भूमिं च कीदृशीम् ॥८॥

मन्त्रांश्चैव समासेने

कालं चैव समासतः ।

यजनं हवनं चैव

अधिवासं रजांसि च ॥ ९ ॥

पञ्चगव्यं चरुं चैत्र

दन्तकाष्टं च मण्डलम् ।

दीक्षा चाध्वाभिषेकौ च
समयान्साधनानि च ॥ १० ॥
कलिमासाध्य सिद्धन्ति
तथा ब्रूहि महेश्वर ।

गुर्वादि भूम्यन्तं कीदृशं विद्यात् – उपादातुं
हातुं च जानीयात् । मत्रादिसाधनान्तानि
पञ्चदश वस्तूनि च यथा कलौ सिद्धन्ति तथा
ब्रूहि । तत्र समयिना श्रुतशास्त्रेण पुत्रकादिप-
दाजिधृक्षया युरुः परीक्ष्यो युरुणैव वा परीक्ष्यः,
गुर्वादयः कार्याः, गुर्वादयोऽत्र यथाप्राधान्यं
क्रमेण निर्दिष्टाः, शिष्यः – पुत्रकः समयी च
वक्ष्यमाणस्तरूपः, सहुरुः गुर्वादिचतुष्यरूपस्य
शिष्यवर्गस्याभयप्रदः, असहुरुस्तु भयप्रदः,
सच्छिष्यवर्गः असच्छिष्यवर्गश्च स्वात्मन एव
अभयं भयं च प्रददाति, भयं सिद्धिसुक्तिप्र-
त्यूहात्, तदभावादभयं, भयाभयप्रदातारमि-
त्येतत्त्विह्नादिपरिणामेन, भूमिमत्रदन्तकाष्ठा-
दीनामपि वक्ष्यमाणनीत्या यथायोगं योज्यम्,
भूमिः – मत्रयागप्रस्तारस्यानं, मत्राः – आस-

न्नमूर्तिसकलनिष्कलाद्याः, कालः - सौरः आ-
 भ्यन्तरश्च विचित्रः, समासतो यजनहवने
 सर्वदीक्षितसाधारणे, दीक्षोपयोगिसर्ववस्तू-
 नां योग्यतापादनात्मा संस्कारः - अधिवासः,
 रजांसि - शालिचूर्णादीनि वक्ष्यमाणानि नव-
 नाभादिमण्डलोपयोगीनि, पाशक्षपणशिवपद-
 दानरूपा दीक्षा, वहुभेदोऽव्या - वर्णमन्त्रपद-
 कलातत्त्वभुवनरूपः पद्मिधः, अभिषेकः - आ-
 चार्यादीनां यागान्ते मन्त्रकलशास्मभसा सेच-
 नम्, दीक्षितानां शेषवत्त्वेन नियतविधिनि-
 पेधाः समयाः, साधनानि - साधकानां सि-
 द्धुपायाः, न्यासजपाज्यसंस्कारादि अन्यत्
 सर्वमन्त्रैव अन्तर्भूतत्वात् पृथक् नोदि-
 ष्टम् ॥ १० ॥

अथ प्रश्ननिर्णयमुपक्रममाणः प्रोत्साहना-
 प्रमुखं शिष्यप्रवर्तनाय प्रयोजनाभिधायि आ-
 दिवाकर्यं - श्रीभैरव उवाच

साधु साधु महाभागे
 यत्त्वया परिचोदितम् ॥११॥

अनुग्रहाय मर्त्यानां सांप्रतं कथयामि ते ।

साधु साधु इति वीप्तया अवसरप्रपृतां
जनानुकम्पां च श्लाघमानः उपदेशग्रहणयो-
ग्यतापादनाय शिष्यधियमुत्तेजयति देवः, म-
हाभागे इत्यनेन अनुग्रहोन्मुखत्वं श्लाघितम्,
त्वया मर्त्यानां—मृतिधर्माणां सामान्येन स-
वेषां न तु नियतानां केषांचिदधिकारिणाम्,
अनुग्रहाय—भोगमोक्षसंपत्तये, यत्प्रमेयजातं
परिपाद्या चोदितं पृष्ठं तत्तेषामनुग्रहायैव, अहं
सांप्रतं—परमैरवसत्तानुप्रवेशोन्मिपितमहावि-
कासावसरे, वालवालिशविद्वज्ञनाद्युचितदी-
क्षाप्रदर्शनादिक्रमेण उपपन्नं च कृत्वा, ते
कथयामि । अत्र च यच्छब्दपरामृष्टपूर्वोद्दिष्ट-
प्रमेयपरिपाटीज्ञानमभिधेयम्, तत्प्रयोजनं—
भोगमोक्षात्मा अनुग्रहः, तत्र चोपायोपेयभा-
वात्मा संवन्धः, मर्त्यानामधिकारित्वं, परानु-
जिघृक्षोन्मुखतया निवृत्तभोगाभिलापस्य शि-
ष्यस्य योग्यत्वोत्तेजनं, परमैरवस्फारावमशो-

न्मिषत्प्रतिभागावसरत्वेन आत्मन आत्मां,
परसंवन्धसारतां च नवमपटले निर्णेष्य-
माणां संवन्धपद्मस्य निरूपितवान् परमेश्वरो
मुख्यभूतप्रयोजनप्रतिपादनपरोऽपि आदि-
वाक्ये ॥ ११ ॥

अथ यथोदैशं निर्णेतुमाह

आदौ तावत्परीक्षेत

आचार्यशुभलक्षणम् ॥ १२ ॥

शुभम्

‘शिवेन सहचारित्वादाचार्यस्तेन कीर्तिः ।’

इति इहैव वक्ष्यमाणं शिवाभिन्नस्वरूपप्रतीति-
रूपं लक्षणं यस्य तमाचार्यं साधकादिभिश्च
आभिमुख्येन चरणीयं सेव्यम्, आदाविति-
शक्तिपातवशसंप्राप्तप्रबुद्धसुहृद्वाक्यावेदितस-
तत्त्वः शिष्यः पुत्रकादिदीक्षां जिघृक्षुः श्रुतसं-
हिताशास्त्रः समयी, यदा युरुरेव शिष्यमाचा-
र्यीकर्तुं पूर्वं परीक्षेत, यज्ञविष्यति

‘श्रुतशीलसमाचारान्दैशिकत्वे नियोजयेत् ॥’

इति । तावच्छब्देनेदं ध्वनति

‘सर्वलक्षणहीनोऽपि ज्ञानवान्तुरुत्तमः ।’

इति नीत्या उक्तप्रतीतिरूपतैव अस्य शुभल-
क्षणम्,

‘अहमेव परो हंसः शिवः……… ।’

इति वक्ष्यमाणनीत्या तस्या एव मोचकत्वात्
दीक्षाक्रियाया अपि शिवाभेदव्याप्तिसारत्वस्य
दर्शयिष्यमाणत्वात् ॥ १२ ॥

आर्यदेशजत्वादि उपचयहेतुः शिष्याणां
सिद्ध्यहम्, अत एवैतत् पश्चान्निर्दिशति

आर्यदेशसमुत्पन्नं

सर्वावयवभूषितम् ।

शिवशास्त्रविधानज्ञं

ज्ञानज्ञेयविशारदम् ॥ १३ ॥

देवकर्मरतं शान्तं

सत्यवादिदृष्टव्रतम् ।

सत्त्ववद्वीर्यसंपन्नं

दयादाक्षिण्यसंयुतम् ॥ १४ ॥

त्यागिनं दम्भनिर्मुक्तं

शिवशास्त्रेषु भावितम् ।

ईदृशं तु गुरुं प्राप्य
सिद्धिसुक्ती न दूरतः ॥ १५ ॥

प्रविभक्तचारुवर्णर्यः आर्यदेशः, यदाह
विष्णुः

‘चारुवर्णव्यवस्थानं यस्मिन्देशे न विद्यते ।
स म्लेच्छदेशो विवेय आर्यवर्तस्त्वतः परः ॥’

इति, विधानं – दीक्षादि, ज्ञाने – शिवशास्त्रे, ज्ञेये
च – परमशिवतत्त्वे, तत्तदध्वव्याप्त्यादौ विशा-
रदं निर्मलं, शान्तं – जितेन्द्रियं, सत्यवादी चासौ
दृढत्रतः अभ्युपगतनिर्वाहकः, सत्त्ववान् – निष्क-
म्पश्च असौ वीर्येण – परमुद्रापरमार्थेन संपन्नः
पूर्णः, दया – संसारिणः प्रति अनुजिघृक्षा, दा-
क्षिण्यम् – अमात्सर्यमानुकूल्यं, त्यागिनं – तृण-
वद्वित्तं मन्यमानं, दम्भनिर्मुक्तम् – अवक्रव्यव-
हारं, शिवशास्त्रेषु भावितम् – अशेषविद्याभिज्ञ-
त्वेऽपि शिवशास्त्रेष्वेव विश्रान्ताश्वासम्, ईदृश-
मिति – समनन्तरोक्तशिवाभिज्ञस्वप्रतीतिसारं,
गुरुम् – उपदेष्टारं, प्राप्य – कारणभूतमासाद्य,
सिद्धिसुक्ती कर्त्त्यौ न दूरतः – जटिल्येव भवत

इत्यर्थः । व्याख्यातरूपं शुभलक्षणत्वं मुक्ते-
रायदेशोऽद्भूतत्वादि च सिद्धिहेतुः शिष्यस्य,
इत्युक्तप्रायम् ॥ १५ ॥

एवमभयप्रदं गुहसतत्वंमुक्त्वा विपर्यय-
माह

क्रोधनश्चपलः क्षुद्रो

दयादाक्षिण्यवर्जितः ।

केकरो दन्तुरः काणः

खल्वाटः शास्त्रवर्जितः ॥ १६ ॥

अतिदीर्घस्तथा हृस्वः

कृशः स्थूलः क्षयान्वितः ।

तार्किको दम्भसंयुक्तः

सत्यशौचविवर्जितः ॥ १७ ॥

अन्यशास्त्ररतो यस्तु

नासौ मुक्तिफलप्रदः ।

क्रोधनः – क्रोधमयः, चपलो – दुःशीलः
कार्येष्वरूढश्च, क्षुद्रः – क्षुद्रसिद्धिसाधनपरः, के-
करो – लोलतारकदृष्टिः, क्षयान्वितो – यक्षमा-

कान्तः, तार्किकः— कुर्तर्कशास्त्रैकनिष्ठः, ऊहात्म-
कस्तु तर्कः श्रीपूर्वशास्त्रे शस्त एव, यथोक्तम्
‘…………तकों योगाङ्गमुत्तमम् ।’

इति, शौचवर्जितः— अर्थशुद्ध्यादिशून्यः, स्पष्ट-
मन्यत् । एवमीदृशो गुरुः साधकाय फलं सि-
द्धिलक्षणं न ददाति, प्रत्युत वक्ष्यमाणदिशा
भयसेव वितरति । यस्तु अन्यत्र वेष्णवादौ शास्त्रे
रतः अथ च चुम्बकादिवृत्त्या शिक्षितपरमेश्व-
रशास्त्रः तत्र असमाश्रस्तः, तदुक्तं ‘दीक्षादि-
कुर्वन्नापि पापिष्ठो न मुक्तिप्रदः, शिवशास्त्रर-
तस्तु तत्तदंशकनिष्ठेभ्यः सर्वेभ्यो मुक्तिफलप्रद
एव तस्य सर्वोर्ध्ववर्तित्वात्’ यद्वक्ष्यति

‘सर्वाध्वनो विनिष्कान्तं शैवानां परमं पदम् ।’

इति, मुक्तिं फलं च सिद्धिरूपं प्रददाति, इत्येवं
योजयित्वा यथोक्तं व्याकर्तव्यम्, एवं हि
‘संतापं क्रोधने विन्द्यात्………… ।’

इत्यादि

‘मत्रासत्य न सिद्ध्यन्ति यः सत्यादिविवर्जितः ।’

इत्यन्तं वक्ष्यमाणविरुद्धफलप्रदत्वं क्रोधनादेः

संगच्छते, अत एव अन्यशास्त्ररतस्य यद्विपरी-
तफलप्रदत्त्वम् उत्तरत्र नोक्तं, तदपि युक्तमेव
‘संतापं क्रोधने विन्द्यात्………… ।’

इत्यादि इह क्रमप्राप्तमपि अपठित्वा शिष्य-
निर्णयादनन्तरं पठन् शिष्यस्यैव भूयसा ई-
दृशो गुरुर्भयदः—इति ध्वनयति ॥ १७ ॥

अथात्मनि अभयप्रदस्य शिष्यस्य खरूपं
निर्दिशति

शिष्यो दयान्वितो धीरो
दम्भमायाविवर्जितः ॥ १८ ॥

देवाग्निगुरुभक्तश्च
शास्त्रभक्तो हृष्टतः ।

गुरुशुश्रूषणपरः

सुशान्तेन्द्रियसंयुतः ॥ १९ ॥

ईदृशो वै भवेच्छिष्यः

सोऽत्रानुग्रहभाजनम् ।

दया—दीनादिविषयानुकम्पा, धैर्य—सर्व-
त्रोत्साहः, दम्भः—अस्पष्टहृदयता, माया—

वश्वकर्त्वं, दृढवत्तो—निश्चितमतिः, एतत्साधक-
विषयं तस्यैव कोधनादिवर्जिताचार्यशिष्यस्य
निश्चितधीत्वेनैव साधनाधिकारिणः शिवधर्मि-
लोकधर्मिभिदा स्वावसरे निर्णेष्यमाणत्वात् दे-
वादिचतुष्टयभक्तिः शिष्यस्य मुख्यं रूपं, भक्तिः
दूरस्ये गुरौ भवति शुश्रूपा तु सततं तदनुच-
रत्वं, ‘सोऽन्नानुग्रहभाजनम्’ इत्यनेन अस्य
स्वात्मन्येव अभयप्रदत्वमुक्तम्, द्वितीयः शि-
ष्यशब्दोऽहंप्रत्ययान्तः । स्पष्टमन्यत् ॥ १९ ॥

एतद्विपरीतमाह

मायान्वितः शठः कूरो

निःसत्यः कलहप्रियः ॥ २० ॥

कामी च लोभसंपन्नः

शिवभक्तिविवर्जितः ।

दूषको गुरुशास्त्राणां

दीक्षितोऽपि न मुक्तिभाक् ॥ २१ ॥

शठः—अस्वच्छहृदयः, कूरो—रोदप्रकृतिः,
कलहप्रियो—वितण्डावान्, लोभसंपन्नः—सं-

भवसत्तायामपि पूजादिपु वित्तशाव्यवान्,
शिवभक्तीत्यादिना विलयशत्तया ग्रातत्वमस्यो-
कम्, न मुक्तिभागित्यनेन स्वात्मन्येव अस्य
भयप्रदत्वमुक्तम् । एतच्च साधकपुत्रसमयि-
विषयत्वमुक्तं – सर्वेषां शिष्यत्वात् ॥ २१ ॥

अथ शिष्याणां यथा भयप्रदो गुरुस्तथा
निरूपयति

संतापं क्रोधने विन्द्या-
ञ्चपले चपलाः श्रियः ।
मत्त्रसिद्धिं हरेत्कुद्र
आचार्यस्तु वरानने ॥ २२ ॥

दयाहीनेन दोर्भाग्य-
मदक्षे दस्युपीडनम् ।
केकरेण भवेद्याधि-
र्दन्तुरः कलिकारकः ॥ २३ ॥

काणो विद्वेषजननः
खल्वाटश्चार्थनाशनः ।

शास्त्रहीने न सिद्धिः स्याद्-
 दीक्षादौ वीरवन्दिते ॥ २४ ॥
 दीर्घे राजभयं ज्ञेयं
 हस्तः पुत्रविनाशनः ।
 कृशः क्षयकरो ज्ञेयः
 स्थूल उत्पातकारकः ॥ २५ ॥
 क्षयान्वितेन सृत्युः स्यात्
 तार्किके वधवन्धनम् ।
 दास्त्रिकः पापजनको
 वेदितव्यो वरानने ॥ २६ ॥
 मन्त्रास्तस्य न सिद्ध्यन्ति
 यः सत्यादिविवर्जितः ।
 सर्वे ते न शुभा देवि
 इह लोके परत्र च ॥ २७ ॥

विन्यात् – लभते, न सिद्ध्यन्ति – नानुग्र-
 हादिकार्यं कुर्वन्ति, एतत्र कर्मप्रधानाचार्या-
 शयेन उच्यते, ज्ञानयोगनिष्ठस्तु आचार्यः

काणत्वादियोगेऽपि न दोपकृत्, यथोक्तम्

‘सर्वलक्षणहीनोऽपि ज्ञानवान्नुरुद्धत्तमः ।’

इति, स्पष्टमन्यत् । अत्र च ईश्वरोत्त्येकप्र-
माणके उपपत्तयः आलजालप्राया लिखिताः,
ता उपहास्या एव ॥ २७ ॥

अथ संप्रति मातृकाप्रस्तारे उत्तरत्र च
यागादावुचितां भूमिं निर्दिशति

सितरक्तपीतकृष्णां

भूमि षुवविशोधिताम् ।

विश्वल्यां लक्षणैर्युक्तां

सर्वकामार्थसाधिकाम् ॥ २८ ॥

श्रित्वेति शेषः, दीक्षायां जात्युद्धारस्य
भैरवीयजात्यापाद्नस्य च वक्ष्यमाणत्वात् ।

‘वर्णानां ग्राहणादीनां त्रेता मृत्काल्यना सिता ।’

इति भेददर्शनवज्ञात्र विभाग उक्तः, संकीर्णवर्णा तु भूर्व्यवच्छिन्ना, गुवेन-उपरि जलप्रक्षेपेण शोधितां परीक्षितेशानपूर्वोत्तर-दिश्नातिं समनिम्नां वा, यथोक्तम्

‘उद्गादिषु रा श्रेष्ठा ।’

३० श्लो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोह्योताख्यटीकोपेतम् २५

इति, विशल्याम् – अस्थ्यङ्गारादिशून्यां, ल-
क्षणैः – स्तिर्घट्त्वमनोहरत्वादिभिर्युक्ताम्, अ-
नुवादपरमपि एतदेव वाक्यं विधायकं – वि-
धिवाक्यान्तरस्याभावात् ॥ २८ ॥

एवं-विधां भूमिं श्रित्वा

सुगन्धिगन्धसंयुक्तां

पुष्पप्रकरलालिताम् ।

सुधूपामोदवहलां

वितानोपरिशोभिताम् ॥ २९ ॥

कृत्वेति शेषः, – भुवं पारमेश्वरीं धर्तृश-
किमादौ पूजयेदित्यर्थः ॥ २९ ॥

अथ समुचिताचार्यप्रदर्शनपूर्वं मञ्चोद्धारे
इतिकर्तव्यतामाह

आचार्यस्तु शुचिर्भूत्वा

चन्दनागुरुचर्चितः ।

सुधूपितः प्रसन्नात्मा

खटिकाकरसंयुतः ॥ ३० ॥

प्राञ्जुखोदञ्जुखो वापि
 एकचित्तः समाहितः ।
 मातृकां प्रस्तरेत्तत्र
 आदिक्षान्तामनुक्रमात् ॥ ३१ ॥

शुचिः—कृतयथेष्टत्तानः, चन्दनेत्यादिना
 विहितनित्यानुष्ठानः, अत एव प्रसन्नः—देहादि-
 निमज्जनादुन्मशशिवभाव आत्मा यस्य, तत्पुरु-
 पसवोजातवक्रयोः सिद्धिमुक्तिहेतुत्वात् आ-
 चायों यथाभिप्रायं ‘प्राञ्जुख उदञ्जुखो वा’ इत्यु-
 क्तम्, एकचित्तो—मत्रोदयनिभालनप्रवणः अत
 एव समाहितो, लवधमन्त्रवीर्यः मातृकां—पशू-
 नामज्जानां विश्रमातरं सर्वमन्त्रतत्रजननीम्,
 आदिक्षान्तामिति—अनुत्तराकुलव्यातिसारक-
 लाप्रमुखानन्देच्छादिशक्तिक्षेण प्रसृत्य कादि-
 सान्तप्रत्याहारस्तीकृताशेषविश्रक्षकारात्मकपि-
 ण्डमन्त्रप्रदर्शितपर्यन्तव्यातिसारां, प्रस्तरेदिति—
 स्वप्रमाणशक्तयवस्थितस्वाभाविकपञ्चाशद्वत-
 च्छत्तयामर्मप्रसरसंचेतनानुस्वारश्रीसर्ववीरभ-
 ग्नशिखोक्तशक्तिचतुष्टयात्मकलिपिव्याप्त्यनुसं-

धिपूर्वं च प्रस्तृणीयात् 'प्रस्तरेदिति' आर्षः पाठः । एवमन्यदपि परमेश्वरवचः साध्वेव - भगवदुक्तीनां मितद्विभिरविकल्प्यत्वात् ॥३३॥

एवमस्य शास्त्रस्योद्दिष्टविद्यापीठत्वचिकीर्षया पूर्वभित्तिभूतां मातृकां प्रदर्श्य, अस्याः शिवशक्तिरूपतां निरूपयति

आदिः पोडशभेदेन

साक्षाद्वै भैरवः स्मृतः ।

कवर्गश्वटवर्गो च

तपयाः शस्त्रथैव च ॥ ३२ ॥

संहारेण समोपेतौ

योनिवै भैरवी स्मृता ।

आदिः प्रथमो वर्गः - अनुत्तरादेविंसर्गान्तस्य विश्वाप्यायिनः पोडशकस्य खयं राजमानतया शब्दनस्त्राभावयेन भेदोपतापकारितया विश्वाक्षेपेण च खरशब्दवाच्यस्य गर्भीकृताशेषवाच्यवाचकादियोनिवर्णतत्वप्रसरसमाश्रयत्वात् तदुद्यासकत्वाच्च वीजव्यपदेशस्य

परसंवित्स्फारसत्तत्वस्य भेदेन वैचित्र्येण साक्षा-
द्दैरवः अशेषविश्वमयत्वात् वाच्यवाच्यक्योरभे-
दाच्च, कादीनां तु वीजश्यानीभावरूपत्वेन
घनत्वात् वीजव्यङ्ग्यत्वेन व्यञ्जनशब्दव्यपदे-
श्यानामुक्तवीजसंसर्गेण जगत्कारणत्वात् यो-
निता, तथैव चेति—वर्गरूपतया संहारेण
क्षकारेण, भैरवी ॥ ३२ ॥

प्रोक्तभैरवशक्तिरूपमातृकायाः प्रस्तारं प्र-
दश्य, सर्वमन्त्रदेवतास्फारसाराया अस्या मन्त्रो-
द्धाराङ्गत्वेन पूजां दर्शयन्, अनुष्ठानविशेषता-
मपि सूचयति

मातृकाभैरवं देव-

मवर्गेण प्रपूजयेत् ॥ ३३ ॥

भैरवी कादिना पूज्या

मातृवर्गेः प्रपूजयेत् ।

मातृकाधिष्ठातारं भैरवं—तत्स्फाररूपतयैव
भरणरवणवमनपरमार्थं निष्कलभट्टारकस्वरू-
पम्, अवर्गेण—व्यावर्णितस्वरूपेण पोडशकेन

प्रपूजयेत्, भैरव्यपि—निष्कलभट्टारकाभिन्न-
खरूपैव कादिना क्षान्तेन योनिवर्गग्रामेणा-
विभक्तेन तदधिष्ठात्री उमा योगीश्वरीरूपा
पूज्या ॥ ३३ ॥

अवर्गे तु महालक्ष्मीः

कवर्गे कमलोद्धवा ॥ ३४ ॥

चवर्गे तु महेशानी

टवर्गे तु कुमारिका ।

नारायणी तवर्गे तु

वाराही तु पवर्गिका ॥ ३५ ॥

ऐन्द्री चैव यवर्गस्था

चामुण्डा तु शवर्गिका ।

एताः सप्त महामातृः

सप्त लोकव्यवस्थिताः ॥ ३६ ॥

मातृः—ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी
वाराही ऐन्द्री चामुण्डा इति सप्त—भैरव्या
मरीचिरूपाः अश्वीशानसोमयमवरुणेन्द्रनिर्झ-
तिदिक्षु

‘अष्टवर्गविभिन्ना हु विद्या मा मातृका हु वै ।’

इति वक्ष्यमाणत्वादवर्गस्य चोपयुक्तत्वात् सप्त-
भिरेव कादिवर्गेः प्रविभज्य पूजयेत्, एवं
चेदमनुष्टानान्तरमपि युक्तमेव, तथा च भुव-
नाध्वनि बुद्धिभुवनेषु मध्ये योगाप्टकादनन्त-
रम् औमं भुवनं प्रतिपाद्य, स्वचारुनामनि
भुवने परभैरवप्रपञ्चव्याप्तिरूपस्य उमापते:
मातृसप्तकपरिवारस्य ध्यानादिस्वरूपमस्त्वेव,
तद्यथा—

‘उमापतिर्जगन्नाथः सर्वानुग्रहकृत्परः ।’

इत्युपकर्म्य तद्व्यानमुक्त्वा

‘मातरः सप्त रूपिण्य……………… ।’

इत्यादिना ब्राह्मणादिमातृणां ध्यानसंनिवेशादि
प्रतिपाद्य

‘सच्छन्दं पर्युपासीनाः परापरविभागशः ।’

इत्युक्त्वा

‘उमा वै सप्तधा भूत्वा नानारूपविर्यर्थ्यः ।’

इत्यादिना अनुष्टानभेदतैव निर्वाहिता, तत्र
तु भगवतोऽपरं रूपमुक्तम्, इह तु परं रू-
पमिति विशेषः, यद्वक्ष्यति

‘सच्छन्दास्तु पराश्रान्त्याः परे व्योम्नि व्यवस्थिताः ।’

सच्छन्दं पर्युपासीनाः परापरविभागशः ॥’

३७ श्लो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोद्योताल्यटीकोपेतम् ३१

इति । तस्मात् मत्त्रोद्धारादङ्गभूतमातृकाभै-
रवपूजनस्यानुष्ठानान्तररूपत्वेऽपि न काचिदु-
पपत्तिः ॥ ३६ ॥

युक्तं चैतत्, वदाह

सर्वान्कामानवाप्नोति

देवयेवं भैरवोऽन्नवीत् ।

मत्त्रोद्धाराङ्गत्वे तु 'फलवत्संनिधावफल-
मङ्गम्' इति नीत्या मातृकाभैरवपूजनस्येयमु-
क्तिरतथ्या स्यात्—कर्मणोऽपरिसमाप्तस्य फल-
निर्देशायोगात् ॥

एवं च कृत्वा

अन्तेऽस्या उच्चरेन्मत्त्रा-

न्यथाक्रमनियोगतः ॥ ३७ ॥

अस्या—मातृकापूजायाः, यथाक्रमम्—आ-
सनमत्त्रमूर्तिमत्त्रादिक्रमेण यो नियोगः—त-
त्तन्मत्त्रवाच्यदेवतानुसंधानपरत्वं तेन, स च
क्रमयोगो द्वितीयादिपटलभाविन्यासावसरो-
पयोगि, इति ॥ ३७ ॥

इह मत्रोद्धारोऽपि भाविन्यासकमानुसार-
मुच्यते, तत्र

त्रयोदशं विन्दुयुत-
मनन्तासनमुत्तमम् ।

अनेन योजयेत्सर्वं

सोमसूर्याद्विमध्यगम् ॥ ३८ ॥

त्रह्मविष्णुमहेशानं

शवान्तं परिकल्पयेत् ।

त्रयोदशम्—ओकारं, विन्दुना युतं—प्रण-
वाकारम्, अनन्तासनमिति—परतत्त्ववाचक-
मपि एतत् संप्रतीश्वरेणासनवाचित्वेन नि-
युक्तत्वात्—अधःस्थानन्तमूलविद्येशान्तमध्य-
व्यापिनीपदस्थानन्तपर्यन्तासनमनुरूपमित्य-
र्थः, सर्वाध्वोर्ध्ववर्त्तिनोऽनन्तभट्टारकस्येव ध-
राधरानन्तरूपा प्रपञ्चव्याप्तिः, इति भविष्यति,
तेत् व्यापिनीपदस्थानन्तपर्यन्ता इहेवासन-
व्याप्तिः, अत आह ‘उत्तममिति’—अतिशये-
नोद्दत्तं सर्वाध्वमूर्धस्थमित्यर्थः, एतदेव व्य-

नक्ति 'अनेन' – आसनमन्त्रेण, सर्वमधरवर्ति
योजयेत् – एकाधारशक्तितया अनुसंदध्यात्,
एवं सोमसूर्याग्निमध्यगं ब्रह्मविष्णुमहेशानं
कृत्वा । अयमर्थः – शाक्तपद्मव्याप्तिसतत्त्वे
विद्यापद्मे दलकेस्तरकण्ठिकाभागेषु सोमसूर्यव-
ह्निमण्डलानां सर्वप्रमेयप्रमाणप्रमातृव्याप्तिसा-
राणां मध्यगतमन्तर्गतं ब्रह्मादिसमयकारण-
ग्रामं कृत्वा – भेदव्याप्त्यानुसंधाय, तदुपरिवर्त्य-
नाश्रितंभद्रारको द्वितीयपटलप्रदर्शयिष्यमाण-
शब्दव्याप्तिकोऽन्ते यस्य तत् तावगासनं, प्रण-
वेन गुरुमुखप्रसिद्धविशेषणानुसंधानव्याप्त्या
व्याप्त्यमानं परामृशेत् ॥ ३८ ॥

एवमनेन न्यासेनैव भेदो विलायते, अणु-
त्वलयायाह

मूर्तिं हंसाक्षेरेणैव
विन्दुभिन्नेन कल्पयेत् ॥ ३९ ॥
अर्धचन्द्रकृताटोपां
स्वस्वनां तुहिनप्रभाम् ।

'आत्मा है हंस'..... ।

इति वक्ष्यमाणात्मपरामर्शिनां हंसपथसततसं-
चारिणा, अक्षरेण – विचलद्वैपेण हकारेण,
अशेषमत्त्रारणिरूपेणापि समस्तविद्याविभाग-
वेदनात्मकविन्दुयुक्तेन भेदितविन्दुना अतश्च
पञ्चप्रणवाधिकारनिरूपयिष्यमाणदिशा लब्ध-
मत्त्रत्वात् उच्चार्येण, मूर्तिमिति – मुण्डान्तभे-
दव्यास्तिमोहात् शुद्धात्मदशासमुच्छ्याच्च मू-
र्तिव्यपदेश्याम् आत्मस्थितिं कल्पयेत् – विमृ-
शेत्, कीदृशीम् ? अर्धचन्द्रे – विन्दुमूर्तिव-
र्तिनि कृत आटोपो यया – ललाटयन्तिभे-
दाय आस्थितोत्साहामित्यर्थः, तन्नेदादेव ध्व-
निमातृरूपतया स्वस्त्रनाम् – अहंविमर्शरूपां,
तथा तुहिनप्रभां – कदम्बगोलकाकारचैतन्य-
प्रकाशरूपाम्, तदुक्तं श्रीनिकहृदये

‘अनन्ते भैरवोच्छ्राये मूर्तिरेपा परापरा ।

यस्यास्तु न्यासमात्रेण अणुत्वं प्रविलीयते ॥’

इति ॥ ३९ ॥

ततोऽपि

तदूर्ध्वे सकलं देवं

स्वच्छन्दं परिकल्पयेत् ॥ ४० ॥

तदिति – चिन्मूर्तेरुद्धर्वे तत्संकोचं निमज्ज्य,
अशेषवाच्यवाचकशरीरं सकलं प्राग्व्याख्यात-
तत्वं, देवं स्वच्छन्दमिति – अनुग्राहानुग्रहाय
चिन्मूर्तिभिर्ति भित्तेव निर्यातं, परिकल्पयेत् –
भावयेत् ॥ ४० ॥

परिकल्पनामात्रकृत एव मूर्तिभेरवनिष्क-
लानां भेदः, तस्माह

ॐकारमुच्चरेत्पूर्व-

मधोरेभ्यो अनन्तरम् ।

थ धोरेभ्यो समालिख्य

ततोऽन्यत्तु समालिखेत् ॥ ४१ ॥

धोर धोरतरेभ्यश्च

सर्वतः शर्व उच्चरेत् ।

सर्वेभ्यः पदमन्यच्च

नमस्ते रुद्र एव च ॥ ४२ ॥

रुपेभ्यश्च समालिख्य

नमस्कारावत्सानकम् ।

मन्त्रराजः समाख्यातः

अघोरः सुरपूजितः ॥ ४३ ॥

अत्र मन्त्रपदानां स्वरूपरक्षार्थं संहिताकार्यं
न दर्शितम्, आद्यन्तस्थितप्रणवनमस्कारवर्ज-
द्वात्रिंशदक्षरोऽयं श्लोकनिर्दिष्टो महामन्त्रः । अ-
स्यायं रहस्योऽर्थः—हे परमेश्वर रुद्र—परचैतन्य-
स्फारानुप्रवेशान्मनो रोधनस्य अशेषपाशद्राव-
णस्य च हेतो !, घोर—भेदाभेदात्मकसदाशिवे-
शादिपदोऽद्वासक !, शर्व—भेदमयमायीयस्वरू-
पप्रकटनात् स्थितिप्रलयसंहारमात्रतापा-
दनेन शरणवरणरूप !, इत्यामन्त्रणत्रयेण व्या-
ख्यास्यमानरूपत्रयौचित्यप्रयुक्तेन, सर्वदशाप्रद-
र्शनपरम् अशेषपविग्रहं भगवन्तं परभैरवं संमुखी-
कृत्याह ‘ते’—तव, संवन्धिभ्यः—रौद्रीज्येष्ठावा-
माख्यशक्तित्रयविभवरूपनानारुद्रतच्छक्तिच-
क्रात्मकेभ्यः संहितान्तरेऽपरापरापरापरा-नाम-
निरुक्तेभ्यो यथाक्रममविद्यमानं भेदमयं भेदा-
भेदमयं च पाशात्मकं घोरस्वरूपं येषां तेभ्यः—
परचैतन्यानन्दघनाद्यसहाभैरवात्मकस्वस्वरूप-

प्रत्यभिज्ञापकेभ्यः ‘अघोरेभ्यः’, तथा अनाश्रित-
सदाशिवेश्वरादिरूपभेदात्मपदप्रदेभ्यः ‘अथे-
ति’ – उक्तरूपभित्तिप्रथमानत्वात् अनन्तरभा-
विभ्यः, अत एवाहन्ताच्छादितेदन्तोन्मज्जनेन
आदरूपापेक्षया भीषणत्वात् ‘घोरेभ्यः’ – प-
रचित्प्रथाभित्याभासिताहन्तेदन्ताभासकात्म-
कस्त्रशक्तिर्दर्पणोद्दितमायादिक्षित्यन्तभेदप्र-
थाप्रदेभ्यः, अतिभीषणत्वात् ‘घोरतरेभ्यश्च’
‘रूपेभ्यः’ – स्वभावेभ्यः, एकैकस्य रूपस्य परभै-
रवरूपभित्तिमयत्वेन पूर्णत्वात्, ‘सर्वतः’ – सर्वेण
रूपेण ‘सर्वेभ्यः’ सर्वदा – सर्वत्र सर्वसर्वात्मतया
स्फुरन्नः महामन्त्रवीर्यात्मकपूर्णाहन्तापरामर्श-
मयेभ्यो ‘नमः’ – आमन्त्रणपदपरामर्शाभिमुखी-
भूतमहारुद्रशक्तित्रयस्फारविवशीभवत्पाशरा-
शिशरीरादिकलिपतप्रमातृपदप्रहीभावेन समा-
विशामीत्यर्थः, उक्तं च श्रीमालिनीविजये

‘विषयेष्वेव संलीनानधोधः पातयन्त्यणून् ।

रुद्राणून्याः समालिङ्गय घोरतर्योऽपराः सृताः ॥

मिथकर्मफलासक्ति पूर्ववज्जनयन्ति याः ।

मुक्तिमार्गनिरोधिन्यस्ताः स्युः घोराः परापराः ॥

अत्रादौ देहल्यचां कुर्यात्, भैरवास्त्रमति-
दीसं निष्कलास्त्रमेव, ज्वलदिलादि ध्यानं,
नाराचास्त्रप्रयोगस्तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठप्रेरणात्,
यहमध्यत इति – प्रक्षिपन्निति शेषः ॥ २६ ॥

निवारितं तेन सर्वे
विम्बजालमनन्तकम् ॥ २७ ॥
भावयेदिति शेषः ॥ २७ ॥

ततो रक्षार्थमस्त्रं च
दशदिक्षु विनिक्षिपेत् ।
विम्बानां प्रवेशावकाशनाशाय ॥

अथ

मध्ये संपूज्य ब्रह्माणं
गन्धैः पुष्पैरनुक्रमात् ॥ २८ ॥
दक्षिणायां ततो मूर्तौ
प्रणवासनसंस्थितः ।
उपविश्यासनं वद्वा
स्वभ्यस्तं वै पुरःस्थितम् ॥ २९ ॥

‘ब्रह्माण’ वास्त्वधिष्ठातारं । ‘दक्षिणायाम्’
इति दक्षिणस्वोतोऽनुष्टानप्रवृत्तौ, समस्तभेदप्लो-
पकाघोरवक्त्रसंमुखत्वस्यानुरूप्यात्; मञ्चोद्धार-
प्रारम्भे त्वनुष्टानस्याप्रवृत्तेः ‘प्राञ्जुखोदञ्जुखो
वा’ इत्युक्तम् । ‘प्रणवासने’ वर्णितव्यासिके
सम्यग्भैरवाभेदाभिमाने स्थितः ॥ २९ ॥

करन्यासमाह

गन्धदिग्धौ करौ कृत्वा
अखेण परिशोधयेत् ।
कवचेनावगुण्ठ्यैतौ
स्नावयेदमृतेन तु ॥ ३० ॥
परां शक्तिं तु संक्षोभ्य

गन्धेन कुलकादिना, दिग्धौ लिस्तौ, ‘परि-
शोधयेत्’ क्रियाशक्तिर्वं प्रापयेत् । परां द्वाद-
शान्तस्थशिवचन्द्रचन्द्रिकारूपां शक्तिं संक्षो-
भ्यानङ्गधेनवीयुक्तया प्रसरोन्मुखीं कृत्वा,
‘अमृतेन’ परानन्दरसेन ‘स्नावयेत्’ आच्छुरयेत् ।

पश्चात् तथारूपतारक्षार्थं कवचमन्त्रेणावगु-
णव्य ॥ ३० ॥

ततोऽनन्तं प्रकल्पयेत् ।

करशुद्धिविधाने तत्त्वमन्त्रेन्यास उचित एव
कार्यः । तेनोपवाहुदण्डायग्रन्थिप्रान्तवर्तिवि-
यापदोर्ध्वावस्थितानाश्रितप्रेतान्तमनन्तासनं
ग्राह्णीततत्त्वं प्रणवेन कल्पयेत् ॥

मूर्तिं न्यस्यानुवक्त्राणि

स्वच्छन्दं परिकल्पयेत् ॥ ३१ ॥

मूर्तिव्रह्यकवाटकलावक्तन्यासादि प्रागेव
निर्णीतम् । अतो यत्र यत्रायाति तत्र तत्र
प्रथमपटलनिर्णीतव्यासिरनुसर्तव्या । ‘स्वच्छ-
न्दम्’ इति सकलम् ॥ ३१ ॥

अनन्तरम्

अङ्गुष्ठादिकनिपुन्तं

विन्यसेद्गृह्णपञ्चकम् ।

उभयोरपि करयोः पद्ममुद्रामाविष्टयोः ।
‘अस्त्रं न खेषु’ इति गुरवः ॥

ततः

भैरवानपि संकल्प्य

परं तत्त्वमनुसरेत् ॥ ३२ ॥

‘भैरवान्’ कपालीशादीनष्टौ वामतर्जनीतो दक्षिणतर्जन्यन्तं ‘परं तत्त्वं’ निष्कलनाथं साङ्गं सदेवीकम्, अर्थात् स्फारिताङ्गुष्टयोः ‘अनुसरेत्’ विश्वानुगामित्वेनानुसंदध्यात् । यद्यपि करयोः पिण्डावयवत्वात् भाविपिण्डन्यासेनैव न्यासः संपद्यते, तथापि सर्वकर्मप्रवृत्तिप्रथमाङ्गुरकल्पयोर्भगवत्क्रियाशक्तिमयत्वप्रत्यभिज्ञानायत्योदैहन्यासात्पूर्वं सर्वागमेषु न्यास उच्यमान उपपन्न एव । शिवहस्तस्त्वन्याद्वर्गेव विशिष्टविधिविषयः ॥ ३२ ॥

एवं करन्यासमुक्त्वा देहन्यासे इतिकर्तव्यतामाह

प्राणायामत्रयं कार्यं

देहसंशुद्धिकारणम् ।

इह चैतन्यविश्लेषपूर्विकां देहदाहोत्पाव-
नाप्यायनादिसर्थीं शुद्धिमाधाय भैरवात्मता-
पत्तिः कार्या । चैतन्यस्य च
'प्राक्संवित्प्राणे परिणता ।'

इति नीत्या प्राणेनैव विशोधनं कार्यम् । न
चाशुद्धेन तेन तत्कर्तुं शक्यम्,—इति प्रथमं
तच्छुद्धिः । देहस्याशुद्धस्य पुर्यष्टकरूपस्य
संशुद्धिकारणम् ॥

तत्प्रदर्शयन्त्वैतन्यविश्लेषं वक्तुमाह

अशुद्धः स्वमरुद्रेच्यः

शुद्धेनापूरयेत्तनुम् ॥ ३३ ॥

कुम्भकं रेचकं कृत्वा

व्योम्यात्मानं निधापयेत् ।

'अशुद्ध' इति वहिःप्रसरे हेवाकचाच्चल्यः
प्रावल्योद्धासितविकल्पतया जीवस्य पाशत्वेन
स्थितः । 'रेच्य' इति स्वरसवाहप्रशमनेन भोग-
द्रादशान्ते निवेश्यः । 'शुद्धेन' इति द्रादशान्त-
विश्रान्तिलब्धशक्तवलेन, आ समन्तात् स्वर-

१ न० म० प्रणवेनैति पाठ ।

२ ग० म० प्रगरहेवाकैति पाठ ।

सवाहनिरोधेन 'पूरयेत्' तच्छाक्तस्पर्शेनाच्छुर-
येत् । आपूर्येवं कंचित्कालं प्रवेशनिरोधेन
बललाभाय हृदयान्मूलपीठान्तं पूर्णकुम्भव-
द्वचलस्थित्या स्थापयेत् । ततः कुम्भकप्रक-
र्षलब्धशाक्तवलेन तेन वक्ष्यमाणदिव्यकरणा-
नुसरणयुक्त्योर्ध्वरेचकं कृत्वा प्राणाश्रय-
मात्मानं 'व्योम्नि' मुण्डान्ते विश्रामयेत् । एप
चं प्रणवोद्धारसगर्भः प्राणायामः कार्यः । अत्र
च रेचनादौ व्योमविश्रान्त्यन्ते पञ्चके धार-
णापञ्चकं मनसा सूक्ष्मभुजयानुसंधायावि-
कल्पविश्रान्त्या मनोहङ्कारखुद्धीः परतत्त्वे वि-
लाप्य विश्राम्येत् । एवं सूक्ष्मशरीरशुद्धिर्भव-
ति, — इति शुरवः ॥ ३३ ॥

किंरूपमात्मानमित्याह

खद्योतकनिभं सूक्ष्मं

करणैस्तु विवर्जितम् ॥ ३४ ॥

कार्येणैव विहीनं च

मायाप्रध्वस्तगोचरम् ।

‘खद्योतकनिभं’ प्रकाशमात्रतत्त्वं, ‘सूक्ष्मम्’

अवेद्यं, 'करणैः' त्रयोदशभिरिन्द्रियैः 'कायेण' स्थूलसूक्ष्मात्मना दशविधेन, प्रध्वस्तो 'मायागोचरः' कालनियत्वादिर्यस्य, — इति व्यत्ययः पूर्वनिपातस्य ॥ ३४ ॥

एवं शुद्धतामापादितोऽपि

शिवीकार्यस्तथात्मैव

यथा भवति तच्छृणु ॥ ३५ ॥

'शिरो भूत्वा शिवं यजेत् ।'

इति न्यायात् । 'शृणु' अन्तः परामृश ॥ ३५ ॥

परं भावं तु संगृह्य

'अहमेव परो हमः शिरः परमकारणम् ।'

इत्यादौ वक्ष्यमाणं परं स्वभावं सम्यगिति अविकल्पावष्टमेन, यहीत्वा स्वीकृत्य ॥

अत एव स्तुष्टिसंहारकारिपरमेशस्वरूपसमावेशात्

ततः शोप्या तनुः प्रिये ।

सूक्ष्मायाः शुद्धत्वात् स्थूला ॥

१ य० ५० उदात्मतामिति पाठ ।

२ न० ५० अयमेवेति पाठ ।

३ क० ५० य० भीकर्येति पाठ ।

कथम् ।

संहारेण यभिन्नेन

रुद्रवीजयुतेन च ॥ ३६ ॥

संहारः क्षू ईशानस्फाररूपो यभिन्नो य
इत्यनेन युक्तः, रुद्रवीजम् उक्तारः, विन्दुरत्रा-
क्षिंसः । एवमन्यत्र । अत्र देहे पार्थिवीं
धारणां कृत्वा तच्छोपणे वायवी धारणा
स्मर्तव्या । तनोः शोषोऽहन्ताभिमानरस-
तनूभावः ॥ ३६ ॥

तेनैव दहनं कार्य-

मूर्ध्वाधोऽग्नियुतेन च ।

तेनैवेदानीं निर्णीततत्त्वेन संहारेण, ऊ-
र्ध्वाधोऽग्निना रेफेण युक्तेन तेन रुक्षूरु
ऊँ इति पिण्डीकृतवीजाक्षरेणाग्नेया धारणया
कालाग्निना आ पादान्मुण्डान्तं दहनम्,—इति
अहन्ताभिमानपाशस्य शोपणं कार्यम् ॥

अधो विष्णुसमायुक्तो

वायुवर्णः सविन्दुकः ॥ ३७ ॥

श्वासौ पूर्व हृत्पादावस्थितोऽभूत् तथाभूतमेव
नीतं तमानयेत् ॥

कीदृशं च

मलप्रध्वस्तचैतन्यं

कलाविद्यासमाश्रितम् ॥ ३९ ॥

रागेण रञ्जितात्मानं

कालेन कलितं तथा ।

नियत्या यमितं भूयः

पुंभावेनोपवृंहितम् ॥ ४० ॥

प्रधानाशयसंपन्नं

गुणत्रयसमन्वितम् ।

वुद्धितत्त्वसमासीन-

महङ्कारसमावृतम् ॥ ४१ ॥

मनसा वुद्धिकमर्क्षे-

स्तन्मात्रैः स्थूलभूतकैः ।

युक्तमिति शेषः । नयनानयनपात्रत्वादेव
संकोचाभासरूपेण ‘मलेन प्रध्वस्तं’ गुणीभूतं

१ ग० ५० शयमापनमिति पाठ ।

‘चैतन्यं’ यस्य, , अत एव किंचित्कर्तृत्वज्ञात्-
त्वरूपाभ्यां ‘कलाविद्याभ्यां समाश्रितम्’ ।
एवमन्यत् । अन्येषां च कलादीनां स्वरूप-
मुत्तरत्र स्वावसरे निर्णेष्यामः ॥ ४१ ॥

यदेतन्मायादिक्षित्यन्तं तत्त्वजातं

प्रणवेन तु सर्वं त-

च्छरीरोत्पत्तिकारणम् ॥ ४२ ॥

न्यसेत्कसेण देवेशि

त्रिंशदेकं च संरूप्यया ।

‘शरीरोत्पत्तेः कारणं’ मायादिक्षित्यन्तं
तत्त्वानि एकत्रिंशतं ‘प्रणवेन’ श्रीमन्निष्कलै-
तुल्यव्याप्तिकेन शुद्धदेहोत्पत्त्यर्थं ‘न्यसेत्’ ।
प्रणवन्यासाचैतानि प्राग्दशातोऽन्यादाहंश्येव ।
तथाहि—अख्यातिरूपा माया भेदप्रागलभ्या-
विमोहिनी अस्य, कला पूजाध्यानादिर्किंचि-
त्कर्तृत्वोन्मीलिका, विद्या तात्त्विकविवेकप्रदा,
रागो भक्त्यभिष्वङ्गप्रदः, कालः उपदेशादि-
विषयकलनाप्रदः, नियतिः भगवदाराधनादौ

अथ

मूर्त्यूध्वे भैरवं देवं
 सकलं परिकल्पयेत् ।
 द्वात्रिंशत्त्र्याद्वर्णकचितं
 स्फुरत्तडिदिवोज्ज्वलम् ॥ ८४ ॥

हृत्तो द्वादशान्तं मव्रोचारं कृत्वा, तत्र
 क्षणं विश्रम्य हृद्येव मव्रराजं पुर्यष्टकं भैर-
 वीकर्तुं न्यसेदिति गुरवः । अत्र च वक्ष्यमाण-
 व्रह्मकवाटकलावक्त्रभज्ज्यादि सर्वमासून्त्रितमात्रं
 प्रभापुञ्जन्यायेन चिन्तयेत्,— इत्याशयेन ‘स्फुर-
 त्तडिदिवोज्ज्वलम्’ इत्युक्तम् ॥ ८४ ॥

अथ

वक्राणि कल्पयेदेवि
 स्वध्यानेन महेश्वरि ।
 मूर्धादिचरणं याव-
 त्प्रणवादिनमोन्ततः ॥ ८५ ।
 अप्त्रिंशत्कलाभेदं
 शोध्याध्वानं प्रकल्पयेत् ।

नवतत्त्वं त्रितत्त्वं च
नवकं भैरवाभिधम् ॥ ८६ ॥

विद्याङ्गा लोचनं चैव
क्षुरिकां च प्रकल्पयेत् ।

शक्तित्रयं ततो न्यस्ये-
दक्षदिग्बामगोचरे ॥ ८७ ॥

मध्यप्रदेशे देवेशि

एतद्विसरणार्थं पुनरपि पठितं; तत्त्वन्या-
सेन्न परमेश्वरस्त्रष्टानि तच्छक्तिमयानि, भग-
वति तु प्रकाशानन्दघनानि; अत एव आस-
नासीनात्मं (?) विश्वं शिवमयमित्युक्तम् ॥ ८७ ॥

ध्यानमाह

ततो रूपमनुसरेत् ।

त्रिपञ्चनयनं देवं

जटामुकुटमण्डितम् ॥ ८८ ॥

चन्द्रकोटिप्रतीकाशं

चन्द्रार्धकृतशेखरम् ।

१ 'आस्तगात्मीगम्' इति समुर्मीड. पाठ ।

घृताक्तांश्चिल्लकांश्चैव

लवणान्परिकल्पयेत् ॥ १३३ ॥

अवदंशान्यनेकानि

कट्टनि मधुराणि च ।

रसालां च दधि क्षीर-

मासवं विविधं तथा ॥ १३४ ॥

मत्स्यमांसान्यनेकानि

लेह्यपेयानि यानि च ।

अग्रमापूरयेच्छुभो-

विंतशाव्यविवर्जितः ॥ १३५ ॥

‘यदत्किञ्चिन्मानसाहादि सर्वं

तत्त्वद्युत्यैवानुसन्धाय पूर्वम् ।

विद्याभेदाद्वैतवैकात्म तसिन्

ससिन्सर्वं धार्मि लीनं विद्ययात् ॥’

इति ‘नैवेद्यरहस्यम् । ‘वित्तशाव्यविवर्जित’ इति
वाह्यागे योज्यं; नहि मानसे यागे कृपणत्वं
भवति कस्यचित् ॥ १३५ ॥

एवं कृत्वा भगवद्गपस्य खात्मनः परमान-
न्दनिर्भरत्वमनुसन्धातुम्

पश्चादर्घः प्रदातव्यः

सुरया सुसुगन्धया ।

सुरया आनन्दहेतुत्वादेवमुक्तम् । ये तु
जात्युद्वारपरभैरवरूपत्वोन्मीलकेऽप्यम्भिन् भैर-
वनये सुराशब्दं जलत्वाचिनमपि व्याचक्षते ते
जातिप्रहयस्ताः

‘भैरं मांसं तथा मत्स्यानन्यानि च वरानने ।

नाचागंशं निराचारांष्ट्रिद्विनो न लुगुणदेव ॥’ (५।१५)

इति भाविसमयोष्टहिनः पश्च एव ॥

एवं च कृत्वा

सुद्रां प्रदर्शयेत्पश्चा-

त्रिधा त्रैकाल्यकर्मणि ॥ १३६ ॥

‘त्रैकाल्यकर्मणि’ दत्तनुवादः । व्याप्तं
चेतत्प्राक् ॥ १३६ ॥

प्रणिपातं ननः कृत्वा

जपं पश्चात्समाचरेत् ।

वासनामात्रशेषस्यापि देहादेशिदात्मनि
परभैरवे समावेशनं 'प्रणिपातः,' अन्यथा अन्त-
र्विहित्वा भैरवीभावे कृते कः कुत्र प्रणिपतेत् ।
जपोऽत्र भूयोभूयः परभैरवस्त्रूपे विमर्शः ॥

कथमित्याह

अक्षमालां तु संगृह्य

गन्धैः पुष्टैः समर्चिताम् १३७

वाङ्ग्निरुद्धः सुचित्तात्मा

राजीवासनसंस्थितः ।

मूलमन्त्रं समुच्चार्य

नादे लीनं विचिन्तयेत् १३८

उन्मील्याक्षाणि संचिन्त्य

ततस्तु जपमारभेत् ।

'समर्चिताम्' इति 'ओं अक्षमालायै नमः'
इति प्रयोगेण । 'राजीवासनसंस्थित' इत्यनेन
वक्ष्यमाणदिव्यकरणाधिरूपत्वं लक्ष्यते । अत
एव पद्यन्त्यादिरूपा 'वाक् निरुद्धा' मन्त्राम-
र्द्दर्शयीकृता येन, अत एव शोभनसविचालि

चित्तं यस्य ताहगात्मा यस्य, 'मूलमन्त्रम्'
इति सकलं निष्कलं वा, सम्यगिति 'अक्ष-
राक्षरसन्तानम्' इति क्षेण 'उच्चार्य' उच्चर्व
चारयित्वा 'नाद' इति

'नासोद्यारयिता कथित्..... ।'

इति 'वक्ष्यमाणनित्योदितस्फुरत्तात्मनि 'लीन' तन्मयीभूतं विशेषेण तदनुप्रवेशात्मना चिन्तयेत् । कथम्? 'अक्षाणि' इन्द्रियाणि 'उन्मील्य' उच्चर्व मीलितानि कृत्वा 'संचिन्त्य' मन्त्रदेवतां सम्यगात्मैकयेन चिन्तयित्वा, चिन्तयन्नेव 'जपमारभेत' भूयोभूयो मन्त्रं विमृशेत् । उक्तं च

'भूयोभूयः परे भावे भावना भाव्यते हि या ।

जपः सोऽन्न स्वयं नादो मन्त्रात्मा जप्य ईद्यशः ॥'

इति श्रीविज्ञानभैरवे (१४५ श्लो०) ॥ १३८ ॥

अत्र च

अक्षराक्षरसन्तानं

न द्रुतं न विलम्बितम् ॥ १३९ ॥

जपः प्राणसमः कार्यः

अक्षरादक्षरं 'सन्तानः' प्रसरणं यत्र । तेन
वीजाक्षराणां हस्तदीर्घादिमात्राः, मालामत्रा-
णामक्षराणि चिच्छत्यात्ममत्रदेवतास्त्वयुम्भि-
तानि विमृशेत् । यथोक्तम्

'मत्रं मणिवदालम्ब्य ग्रभावन्मत्रदेवताम् ।

जपध्यानादिकं कुर्यात् ताटस्थ्येन कुत्रचित् ॥'

इति । न 'द्वितम्' इति ग्रस्तक्रमविधिं परिहस्ते-
त्यर्थः । 'न विलम्बितम्' इति मध्ये मध्येऽत्यनु-
सन्धिशून्यमिति यावत् । 'प्राणसम्' इति
मध्यवाहिना प्राणेनोद्धासप्रवेशात्मना समो
मध्यवाही प्राणो यथान्तर्मात्रं परामर्शं सहत
इत्यर्थः । तेन मालामत्रान् प्राणशक्तावंशांशि-
कात्वात्मकमेण क्रमात्क्रममधिकं नियोजय-
स्तावदभ्यसेत् यावत् समस्तमालामत्रपरामर्शं
प्राणशक्तिरन्तः क्षमते । तथा सति हि कला-
यासात्मकसंवित्सतत्त्वासादनं भवति । चतु-
ष्कलप्रणवादीनि तु पिण्डाक्षराणि पञ्चप्रणवा-
धिकारवद्यमाणव्याद्यनुसन्धानेनैव मध्यम-
प्राणसाम्येन उच्चारयन् जपेत् । उक्तं च

‘न पुंसि न परे तत्त्वे शक्तौ मत्रं नियोजयेत् ।’
इति ॥ १३९ ॥

एवमितिकर्तव्यतामुक्त्वा फलभेदं निरु-
पयति

दिनस्यो मुक्तिकाङ्क्षिभिः ।

हृदयाद्वादशान्तं प्राणवाहः दिनं, तत्र
तिष्ठति,—इति निर्गर्भमपानवृत्या प्रविश्य
मत्रगर्भमूर्ध्वप्राणान्ते विश्रान्तिपरो जपेदिति
यावत् ॥

संहारः स तु विज्ञेयः
समस्ताशेषसंहारात् ॥

अत एव

शिवधामफलप्रदः ॥ १४० ॥

साधकाभिप्रायेण तु

व्योम्नि प्राप्तो यदा नादः

पुनरेव निवर्तते ।

शर्वरी सा तु विज्ञेया

हृदलं यावदागतः ॥ १४१ ॥

सृष्टिरेषा समाख्याता
सर्वसिद्धिफलोदया ।

‘व्योम्नि’ द्वादशान्ते ‘नाद’ इति तच्छेषी-
भूतो मन्त्रो ‘निवर्त्तते’ इति द्वादशान्तावस्थिति-
लव्योन्मेपवशादपानकमेणान्तर्विशेत् । ‘सृष्टिः’
इति आप्यायकरत्वात्, सर्वेषामुत्तमादिसिद्धि-
फलानामुदयो यस्याम् । तेनैवं साधकैर्निर्गम्भ-
मेव प्राणवृत्त्या मुक्तिप्रत्यूहपरिहाराय मुण्डा-
न्तमाश्रित्य, तत उन्मिपदपानशक्त्याश्रयेण
हृत्यातिपर्यन्तं जपः कार्यः, उभयार्थिना तु
उभयथापि,—इत्यर्थान्मन्तव्यम् । इत्थं चास्य
मघस्य अशुद्धतत्त्वसंहारशुद्धतत्त्वसृष्टिकारि-
तया मुक्तिमुक्तिप्रदमेकमेव पूर्णं वीर्यम्,
आराधकाशयभेदात् पृथग्विभज्य उप-
दिष्टम् ॥ १४१ ॥

एवं च कुर्वता

आत्मनो भैरवं रूपं

सदा भाव्यं वरानने ॥ १४२ ॥

तस्य विद्वा विनश्यन्ति
जपश्च सफलो भवेत् ।

सर्वदशासु परभैरवचैतन्यरूपमात्मानं 'भा-
वयतो' विमृशतो विशेषेण नन्ति मुक्तिसिद्धि-
प्राप्तीः,—इति 'विद्वाः' पाशाः प्रतिवन्धकाश्च
नश्यन्ति; अत एव जपो भुक्तिमुक्तिभ्यां
सफलो भवेदेपां यथाभिप्रायम् ॥ १४२ ॥

जस्वा निवेदयेदेवि
भैरवाय वरानने ॥ १४३ ॥

पूरकेण प्रयोगेण

हृदि स्थिताय भैरवाय द्वादशान्तात् प्रवे-
शरूपेण पूरकप्रयोगेण मुसुक्षुस्तु फलानभिसं-
धिसंवन्धिना 'भगवन् जपमेवंसंख्याकं श्वाण'
इति निवेदयेत् ॥ १४३ ॥

कीदृशं

त्रिस्थं च त्रितयान्वितम् ।

त्रिसिद्धिसिद्धिदुं देवि

‘त्रिषु’ उल्लासप्रवेशोभयात्मकेषु पदेषु तिष्ठति,—इति यः, तथा वाञ्छनःप्राणात्मकेन ‘त्रितयेनान्वितं’ युक्तम्, उत्तममध्यमाधमभेदात्रिरूपा या सिद्धिः साधकेभ्यः, तथा सिद्धिरेतद्विलक्षणा मुमुक्षोर्मुक्तिरूपा, तामुक्तवक्ष्यमाणयुक्त्या ददाति यः । त्रिसिद्धिरिति सिद्धिश्चेति योजयित्वा व्याख्येयम् ॥

किं च

सरहस्यमुदाहृतम् ॥ १४४ ।

योजनिकायां पञ्चप्रणवाधिकारे च वक्ष्यमाणनीत्या मुमुक्षुबुभुक्षूणामूर्ध्वं द्वादशान्तमाहृतं प्रापितम्, ऊर्ध्वाच्चाहृतं हृदयान्तं प्रापितं सरहस्यं कैश्चिदेव विकसितमध्यमार्गेर्लभ्यमित्यर्थः ॥ १४४ ॥

सिद्धिवैशिष्ठ्येनास्य साधकं प्रति विशेषं चकुमाह

शान्तिके मानसो जप्य

उपांशुः पौष्टिके स्मृतः ।

सशब्दश्चाभिचारेऽसौ

प्रागुदग्दक्षिणामुखः ॥ १४५ ॥

एतद्वाचष्टे

आत्मा न शृणुते यं तु

मानसोऽसौ प्रकीर्तिः ।

आत्मना श्रूयते यस्तु

तसुपांशुं विजानते ॥ १४६ ॥

परे शृण्वन्ति यं देवि

सशब्दः स उदाहृतः ।

मानसो मध्यमायां वाचि । उपांशुसशब्दौ
तु सूक्ष्मस्थूलप्रयत्नायां वैखर्याम् । त्रयस्यास्य
भोगहेतुत्वमन्यत्राप्युक्तम्

‘मध्यमो भोगमोक्षाख्य उपांशुः सिद्धिदायकः ।

वाचिको भूतविपरिजित्सशब्दश्चाभिचारिकः ॥’

इति । एवं वदन् पश्यन्तीपरावाग्भ्यां मुक्तौ
जीवन्मुक्तौ च जपः कार्यः,—इति सूचयति ।
उक्तं च

‘जीवन्मुक्तौ परो द्वेयो मुक्तौ मुद्रितमेदकः ।’

इति ॥ १४६ ॥

एते च श्रीकामरूपोजयिनीकाश्मीरकाश्ची-
करवीरदेवीकोटोहियानहिरण्यपुरवासिनः, -
इत्याम्नायादेतदाधारपीठादिपूजापि अर्थसि-
च्छैव । अत्र 'इमशानैः सकवन्धैः' इत्यादि सर्व-
श्मशानसाधारणम् । इत्थंभूतलक्षणे चैता-
स्तृतीयाः ॥ १७९ ॥

एतांश्च

तर्पयेन्मत्स्यमांसाद्यै-

रासवैर्विविधैस्तथा ॥ १८० ॥

गन्धं पुष्पं तथा धूपं

सर्वेषां तु प्रदापयेत् ।

इमशानानि हृद्यागे नोक्तानि मा भूदेहं
शोप, - इति, एवमुग्रत्वादादौ मत्स्यादिभिस्त-
र्पणं ततः पूजा, एतानि यतिविषयाण्येव ।
अत्र च पक्षे लोकपालास्त्रावरणे पृथक्कार्ये,
तथा च पञ्चावरणा पूजा भवति ॥ १८० ॥

अत्र च

प्रणिपातं ततः कृत्वा

जस्त्वा मन्त्रं सुभावितः ॥ १८१ ॥

रेचकेन प्रयोगेन
 निवेद्य विधिपूर्वकम् ।
 हुङ्कुङ्कारनस्कारा-
 न्कृत्वा चैव ततो ब्रजेत् १८२
 अग्निकुण्डसमीपं तु
 अर्घहस्तः सुभावितः ।

मत्रमिति मूलमङ्गसहितं, रेचकेन 'विधि-
 पूर्वकम्' इति द्वादशान्तारोहतद्विश्रान्तितद्वरो-
 हपूर्वं नासाग्रेण जसं मत्रं सपुष्पं 'भगवञ्जपं
 यहाण' इति प्रयोगेणार्पियेत् । भक्तिवेवद्यो-
 न्मिपन्नादामर्शमयो ध्वनिर्मुखवाद्यापरपर्यायो
 हुङ्कुङ्कारः ॥ १८२ ॥

कण्डसंस्कारानाह

कुण्डं तु लक्षणोपेतं
 प्रोक्षयेदस्त्रवारिणा ॥ १८३ ॥
 कवचेनावगुणव्यैत-
 दस्त्रदर्भेण चोल्लिखेत् ।

लक्षणपराः । शोध्याध्वानमिति येनाध्वना गु-
रुदीक्षां चिकीर्षति ॥ २७३ ॥

एवं कृत्वा

भैरवं पूजयित्वा तु
शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

वक्रसंधिश्च वक्राभ्यां

शिववक्रान्तिवक्रयोः ॥ २७४ ॥

शास्त्रदृष्टेनेति यथोक्तावरणान्तं मानसे-
नार्धादिक्रमेण । वक्राभ्यामिति वहूर्थं द्विव-
चनं, तेन वक्रमन्त्रैरित्यर्थः । शिववक्रे भैरव-
वक्रम्; अत्र च ‘ओं लं सद्योजाताख्यभैरव-
वक्रं शिवान्तिवक्रेऽनुसंदधे स्वाहा’ इत्यादिक्र-
मेण वक्रसंधिश्च पूर्वोक्तवक्रसंधिविलक्षणः क-
र्तव्यः ॥ २७४ ॥

किं च

संधाय चैवं जिह्वाभ्यां

अन्तर्वहिर्वहिवक्राणां परमेशवक्रैर्मन्त्रपूर्वं.
जिह्वानुसंधानं कृत्वा

१ य० पु० प्रयोगेणिपाठः ।

२ य० ग० पु० सप्तनमिनिपाठः ।

नाडीसंधिरतो भवेत् ।

तदाह

मूलमन्त्रं समुच्चार्य

अग्निनासाविनिर्गतम् ॥ २७५ ॥

स्थपिण्डलस्थशिवालीन-

मेकार्थं चैव संधयेत् ।

अग्निहृदयाङ्गावनया मूलमन्त्रमुच्चार्यं तद-
क्षिणेन निर्गत्य स्थपिण्डलेशस्य वामेन प्रविश्य
दक्षिणेन निर्यायात्, — इति क्रमेण सर्वाव-
रणमन्त्रेष्वनुसंधाय अग्नेवामेन विशेत् । ए-
कार्थमित्यमिन्नं स्वच्छन्दभैरवात्मकं वाच्य-
देवतारूपमित्यर्थः ॥ २७५ ॥

एवमनुसंधाय

शुद्धाङ्गेनाहुतिशत-

मष्टोत्कृष्टं वरानने ॥ २७६ ॥

भैरवस्य तु होतव्यं

वक्राङ्गानां दुशांशकम् ।

भैरवाष्टकलोकेशा-
न्दशमांशेन होमयेत् ॥२७७॥

पर्दिंशत्तत्त्वानि स्थूलसूक्ष्मपरभेदादष्टोत्तर-
शतमिति(व्याप्त्या) वनयव(अधिश्रयणादि)-
संस्कारैरापादिताशेषेविश्वमयत्वेन आज्येन
अष्टोत्तरशतस्तुवहोमाभैरवमन्त्रदेवतां तर्पयेत्
अनुग्रहाभिमुखीकुर्यादित्यर्थः । वक्रादीनां द-
शांशत्वेऽभिग्रायो जपश्रकरणे निर्णीतोऽङ्गव-
देव्या देववदित्यन्ये ॥ २७७ ॥

अथ

मूलमन्त्रं समुच्चार्य
पूर्णमेकां प्रपात्येत् ।

सर्वमन्त्रचक्रतर्पणाय ॥

ततोऽपि प्रधानभूतमूलमन्त्रतुल्यर्थं द्वितीयां
पूर्णं दद्यादित्याह

भैरवाप्यायनार्थाय

तथा पूर्णं प्रपात्येत् ॥२७८॥

ततोऽपि

पुनन्यूनातिरिक्तार्थं

निश्चिद्रकरणाय च ।

मूलेन पूर्णां पातयेदिति शेषः । न्यूनातिरिक्तनिवृत्यर्थमेव निश्चिद्रकरणम् ॥

एवं नित्यहोमविधिं निर्वर्त्य

पश्चाद्वोमः प्रकर्तव्यो

यथेच्छं तु वरानने ॥ २७९ ॥

यथेच्छमिति नैमित्तिकः काम्यो वा ॥२७९

अथैवं होमद्रव्यविभागं तत्तत्साधनाभिप्रायतो निर्दिशति

सर्वकामप्रदो होम-

स्तिलैः शस्तो घृतान्वितैः ।

पृथक्कु

धान्यैर्धनार्थसिद्धयर्थं

आज्याकैरिति सर्वत्रानुपङ्गः । धनमजाविकम्, अथो हिरण्यादिकम् ॥

घृतगुणगुलहोमतः ॥ २८० ॥

जायते विपुला सिद्धि-
रधमा मध्यमोत्तमा ।

तथा

श्वेतारविन्दैराज्याक्तैः
होमः कार्यः ।

विलवैश्व श्रियमासुयात् ॥२८१
क्षीराक्ततिलहोमेन
शान्तिकर्म वरानने ।

प्रायश्च द्रव्याणि जातभेदेन चतुर्धा स्थि-
तानीति त्रैहोमाहैः ।

सितरक्तपीतकृष्णैः
शमनाकृष्टिपौष्टिकम् ॥२८२॥
मारणं च वरारोहे
क्रमेण परिकल्पयेत् ।

किं च

कुन्दपुष्पैः सुतार्थाय
होमो भवति ॥

अशोकैः प्रियसंगमः ॥२८३॥

जातिकुट्टलकैः कन्या

गान्धर्वी वकुलोद्वैः ।

नागैस्तु नागकन्या वै

सिद्धार्थैः सिद्धकन्यका ॥२८४॥

चण्यकैश्चाप्यप्सरसो

नरेन्द्रः फलगुपेण तु ।

घृताक्तेन वरारोहे

समन्त्री सपुरोहितः ॥ २८५ ॥

राज्ञी पुत्रसमोपेता

वशं याति वरानने ।

यक्षिणी वशमायाति

पुष्पेश्वैव कदम्बजैः ॥ २८६ ॥

सर्वेष्वभिमतेषु तेरित्यनुपङ्गः कार्यः । नागे-
रिति पुनागैः, सिद्धार्थैः पुष्पविशेषैः । यत्र यैः
उप्येहेऽस्त्वत्र तेरेवार्चनं कार्यम्, फलयुपमिति
नृमांसम् ॥ २८६ ॥

१ ग० पु० फदम्बरिति पाठः ।

२ ग० पु० सर्वेष्वप्रेति पाठः ।

तथा

विद्याधरी कुर्यकैश्च
साधयेन्नात्र संशयः ।

कुर्यकानि कुटकाख्यानि । ‘नात्र संशय’
इत्यनेन निश्चितप्रतिपत्तेः कर्म फलदं भवति,—
इत्याह; अत एव शिष्यलक्षणे ‘दृढवत्’ इत्ये-
तत्साधकविषये योजितम् ॥

होमे हस्तसंस्थानमाह

मृगीं वद्वा तिलैर्होमः

प्रसृततर्जनीकनिष्ठाङ्गुलिरङ्गुष्मध्यमानामा-
संदंशात्मा मृगीवन्धः ॥

पद्मविल्वैरधिष्ठितम् ॥ २८७ ॥

अखण्डितैः कृत्वा ऊहुयादिति शेषः ॥ २८७

भक्ष्यैर्ग्रासप्रमाणैरुतु

धान्यैः प्रसृतिसंमितैः ।

अत्र च हस्तसंनिवेशो यथोचितमनुभ-
न्तव्यः ॥

उपसंहरति

एवं होमानुसारेण

साधको विधिसंस्थितः ॥२८८॥

पूजाहोमरतो नित्यं

यान्यान्कामान्समीहते ।

तांस्तान्स साधयत्येव

भैरवस्य वचो यथा ॥ २८९ ॥

‘विधौ’ शास्त्रनियन्त्रिते कर्मणि सम्यक् स्थितः ‘कामान्’ काम्यमानानि फलानि, यथा भैरवस्याज्ञा स ह्याग्नमात्माज्ञामात्रेणैव सर्वं संपादयति । अथ च यथा येन सत्याभिसंधिरूपेण भैरवस्य सर्वशक्तेः न तु परिमितस्य कस्यचिदिदं वचः, तथा तेन प्रकारेण आश्रस्तानामेष विधिरुद्धीयमानः साधयत्येवाभीष्टमिति शिवम् ॥ २८९ ॥

गुरुचरणसरोजामोदमत्तं मनो मे

यदिह किमपि तत्त्वं व्याकरोच्छैवशास्ते ।

विविधविधिरहस्यं स्यात्तदासेव्यमानं
भवहरहरधामावेशि सद्भक्तिभाजाम् ॥ १ ॥

इति श्रीसच्छन्दतत्त्वे
श्रीमहामाहेश्वराचार्यवर्यश्रीक्षेमराजविरचितोद्योताख्य-
व्याख्योपेतेऽर्चाधिकारो नाम
द्वितीयः पटलः ॥ २ ॥

श्रीमप्रतापभूमतुराज्या श्रीतये सताम् ।
मधुसूदनकौण्डन संपादायं प्रकाशितः ॥

श्रीमत्साम्बशिवार्पणं भूयात् ॥

अथ

श्रीस्वच्छन्दतत्रम्

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यश्रीदेवमराजकृतोहयोतात्य-
विवरणोपेतम् ।

(तृतीयः पटलः)

यत्र गलत्युन्मिपिते-
ज्ञेषां संसारवासनाविज्ञा ।
अधिवासोऽसौ सर्वों
जयति परानन्दनिःष्वन्दी ॥

एवं प्रासाद्विकानन्तरप्रसेयगर्भमवश्यानुष्टेयं
नित्यकर्मोक्त्वा प्राप्तनिरूपणावसरं नैमित्तिक-
प्रथमभूतमधिवासं निर्णेतुं भैरव उवाच
अधिवासं प्रवक्ष्यामि
यथावदनुपूर्वशः ।

देवगुरुशिष्यद्रव्याणां भाविदीक्षोचितयो-
ग्यतात्मकसंस्कारपरिग्रहो यागगृहाधिकरणव-
सनं चाधिवासः स च गुरुणा कार्यः, इति
तत्संस्कारोपक्रममेव तस्माह

वारिणा सुविशुद्धात्मा
 कृतकृत्यः प्रसन्नधीः ॥ १ ॥
 भस्मोद्धूलितदेहस्तु
 मुद्रालङ्घारभूषितः ।
 जिह्वजेनोपवीतेन
 सवासा वा दिग्म्बरः ॥ २ ॥
 सुगन्धिगन्धलिप्ताङ्गः
 पुण्पस्त्रगदामभूषितः ।
 दिव्याभरणसंपत्तः
 सुप्रसन्नः सुभावितः ॥ ३ ॥
 सुधूषितः सुताम्बूल-
 श्रन्दनागुरुचर्चितः ।

‘आत्मा’ शरीरं सनश्च । ‘कृत्यं’ संध्याव-
 न्दनादि; अथ च कृतकृत्यः परभैरवैक्यपरि-
 पूर्णः, तत एव ‘प्रसन्ना’ लक्ष्यवाह्याभिलापा
 ‘धीः’ यस्य । ‘मुद्रालङ्घारभूषितः’ शिखाक-
 र्णप्रकोष्ठप्रतिष्ठापितपञ्चमुद्रः । ‘जिह्वः’ शवः

‘तज्जेन’ तत्केशजेन । एतच्च यथायोगं यहस्य-
नैष्ठिकाचार्यविषयं व्याख्येयम् । ‘सुगन्धिं’
इत्यादिना इदमाह—यस्य स्वभावेन शिवभाव-
नापरत्वं नास्ति स वाह्योपचारेणापि चेतः
प्रसाद्य ‘सुभावितः’ शिवावेशोन्मेषपमयः
स्यात् । यतः

‘न चावश्चा किञ्चकाले संसारोद्धरणं प्रति ।
मन्त्रदानव्रतादेशांशिष्यध्युद्धारकीं भवेत् ॥’

इत्याम्नातम् ॥

किं कुर्यादित्याह

मखद्वारप्रदेशे तु

स्थित्वा प्राग्निव भावितः ॥ ४ ॥

द्वाराध्यक्षान्पूजयित्वा

पुण्पप्रक्षेपणं ततः ।

हुंफट्टारप्रयोगेण

तालाशब्दं विधाय च ॥ ५ ॥

पाण्पर्यधोहस्तसंयोगा-

द्विन्नप्रोच्चाटनाय वै ।

पाष्णर्या भूमिगतान्हन्या-
तालया चान्तरिक्षगान् ॥ ६ ॥
मन्त्रैर्दिव्यान्विशोध्यैवं
यागहर्म्यं विशेत्ततः ।

पुष्पप्रक्षेपणं तालाशब्दं विन्नप्रोच्चाटनाय
पाष्णर्या अधोभूमिसंयोगात् हस्तसंयोगाच्च
विधायेति विदधीशेदिति योजना । ‘अन्त-
रिक्षं’ भुवोलोकः । स्पष्टमन्यत् ॥ ६ ॥

अथ

रक्षां पूर्ववदस्त्रेण
परितः परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥
वर्मणा मायारूपेणा-
च्छाद्यैव तु मखालयम् ।
‘ततो दक्षिणदिग्भागे
उपविश्य वरानने ॥ ८ ॥
करन्यासं यथापूर्वं
दहनोत्पूयने तथा ।

प्रावनाप्यायने चैव
 सकलीकरणं तथा ॥ ९ ॥
 पूर्ववन्मानसं याग-
 मन्तदेहे समाचरेत् ।

‘परित’ इति अख्यप्राकाररूपाम् ‘मायारू-
 पेण’ इति माया हि कलात्त्वान्ताशेषाच्छा-
 दिका दुर्भेदा चेति तद्वपेण । शिष्टं निर्णीत-
 पूर्वम् ॥ ९ ॥

अन्तर्यांगे प्राणुकं विधिं सारथति
 शक्त्याधारमनन्तं च
 धर्मादिचरणावधि ॥ १० ॥
 गत्रकांणि त्वधर्माद्या-
 स्तथा संधानकीलकान् ।
 अधश्छादनमूर्ध्वं च
 पद्मकेसरकर्णिकाः ॥ ११ ॥
 पुष्कराणि च शक्तीश्च
 मण्डलान्मण्डलाधिपान् ।

शिंवान्तमासनं दद्या-

त्पूर्वरूपं ध्रुवेण तु ॥ १२ ॥

मूर्तिं ब्रह्मकलाव्यूहं

नवतत्त्वं त्रितत्त्वकम् ।

द्वात्रिंशदक्षरं देवं

भैरवाष्टकमेव च ॥ १३ ॥

विद्याङ्गानि तथा देवीं

क्षुरिकां लोचनत्रयम् ।

शक्तित्रयं परं देव-

मङ्घषट्कसमन्वितम् ॥ १४ ॥

निर्णीतं चैतत् । नैमित्तिकेऽपि सर्वमेतत्
कार्यमिति पुनः पाठेऽभिप्रायः ॥ १४ ॥

अपि च

मुद्रामन्त्रांश्च द्रव्याणि

यथास्थानं प्रकल्पयेत् ।

आवाहनस्थापनसंनिधाननिरोधनादिरूपा
'मुद्रा:' आसनतो भैरवान्तान् मन्त्रान्, पादा-

१७ श्लो०] श्रीक्षेमराजाचार्यकृतोद्योताल्यटीकोपेतम् १५९

चमनीयार्धादीनि द्रव्याणि । यथास्थानमिति
पूर्वोक्तया नीत्या ॥

तदेतत्सर्वं

संकल्प्य च यथान्यायं

यथायोगं प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥

यथायोगं यथाक्रमं यो यो 'न्यायो' निरू-
पितव्यात्यनुसरणं तदनतिक्रमेणेत्यर्थः ॥१५॥

अथावरणन्यासमपि स्मारयति

सद्योजातं च वासं च

अघोरं च यदुक्तवान् ।

पुरुषेशौ च देवस्य

दलस्थांश्चोपकल्पयेत् ॥ १६ ॥

हद्यादीस्ततः पञ्च

दिशासु विदिशासु च ।

उक्तवानहमित्यर्थः । दिशास्तित्यादिरैशः

पाठः ॥ १६ ॥

किं च

पूर्वतो यावदीशान्तं

भैरवावरणं वहिः ॥ १७ ॥

लोकपालांस्तदस्त्राणि

पूर्वादीशान्तकावधि ।

परिकल्पयेदित्यनुपज्यते ॥ १७ ॥

मन्त्रसंधानमाह

अस्त्राणि लोकपालांश्च

भैरवाप्तकमेव च ॥ १८ ॥

पञ्चव्रह्माण्यथाङ्गानि

एतान्यावरणानि हि ।

ऋमेणोऽवारयेत्सर्वा-

न्यावत्तद्भर्भैश्चरम् ॥ १९ ॥

मन्त्रसंधानमेतद्वि

‘शूलहस्तायेशानाय नमः’ इति प्रातिलो-
म्यक्रमेण सकलान्तमुक्तरोत्तरलीनताक्रमेणो-
चारणं ‘मन्त्रसंधानम्’ ‘पञ्चव्रह्माण्यथाङ्गानि’
इति प्रातिलोम्यक्रमेऽप्यानुलोम्येन पाठो
वक्राङ्गानामेकावरणहेतुतया, — इति त्र्याव-
रणोऽयं क्रमः ॥ १९ ॥

अथ

परमीकरणं शृणु ।
 उच्चारयेत्ततो देवं
 हस्यदीर्घपुतान्वितम् ॥ २० ॥
 तावदुच्चारयेन्मन्त्रं
 यावन्निर्वाणगोचरम् ।

‘देवं’ धोतनादिसतत्वं श्रीनिष्कलम् । ह-
 स्तेत्यादि,

‘हसं दीर्घं पुतं सूक्ष्ममतिदृशं परं शिवम्’ (६४)
 इति पञ्चप्रणवाधिकारे वक्ष्यमाणस्यित्या अ-
 कारोकारमकारविन्दुनादवर्णकलासु हस्यादि-
 मात्रारूपासु वक्ष्यमाणव्यास्यनुसारेण विश्रम्य
 ‘निर्वाणगोचरं’ द्वादशान्तं यावन्मन्त्रसुच्चारये-
 दित्यर्थः ॥ २० ॥

अत्रैवेतिकर्तव्यतां पूर्यति

अधःशक्तेर्याविदूर्ध्वं

सोमसूर्यपथान्तरा ॥ २१ ॥

किं च

सर्वेष्वावरणेष्वेवं

देवि तद्यापकं न्यसेत् ॥ २४ ॥

एवमिति एकेनैव प्रयत्नेन ॥ २४ ॥

तेन चाधिष्ठिताः सर्वे

सर्वकामफलप्रदाः ।

तद्रश्मपुञ्जात्मकत्वात् सकलादिमन्त्राणां,
चो ह्यर्थे ॥

अत्र पूर्वोक्तं ध्यानादि स्मारयति

यथा स्वरूपसंस्थान-

वर्णा ये कथिता मया ॥ २५ ॥

तथा ते विनियोक्तव्या

मानसे मानसेन तु ।

‘स्वरूपं’ मूलं ब्रह्माङ्गादिरूपं, ‘संस्थानम्’

आकृतिः, ‘वर्णः’ सितादिः, ‘कथिताः’ इति
द्वितीये पटले । ‘मानस इति’यागे, ‘मानसेन’
चित्तेन ॥ २५ ॥

ततश्च

कर्णिकायां तु संस्थाप्य
द्विधावस्थं च भैरवम् ॥ २६ ॥
शुद्धस्फटिकसंकाशं
सर्वमन्त्रैरलंकृतम् ।

‘द्विधा’ सकलनिष्कलभावेन ‘अवस्था’
अनुग्राह्यानुग्रहाय स्वस्वातन्त्रेणावस्थितिर्यस्य,
सकलं सिताकारं निष्कलं तु प्रकाशमात्रत-
त्वम् ‘अलंकृतम्’ इति रश्मिपरिवृतम् । एवं
द्वात्रिंशदक्षरापेक्षया यद्यपि मूलमन्त्रस्य निष्क-
लत्वं तथापि अकारादिकलोच्चारे सति सक-
लत्वमप्यस्तीति ॥ २६ ॥

यत्सत्यतो निष्कलं तत्वं तन्निर्दिशति
तत्रापि परतो ज्ञेय-

मनिर्देश्यमनामयम् ॥ २७ ॥

तत्र तयोः सकलनिष्कलयोरुपरि ‘परतः’
परं परिपूर्णेन रूपेण भैरवस्वरूपं ‘ज्ञेयं’ स्वतः
प्रकाशमानं प्रत्यभिज्ञेयमित्यर्थः । यतस्तद्-

‘अनिदेश्यम्’ इदन्ताया न विषयो, यस्मात्
 ‘अनामय’ सूक्ष्मतमेनापि आमयेनख्यात्यात्म-
 कमहामायास्पर्शेन शून्यम् ॥ २७ ॥

तथा च

यत्र नास्ति द्विधाभावः
 निष्कलसकलाद्यशेषसामरस्यात्मकत्वात् ॥

न मन्त्रादिप्रकल्पना ।

ओंकारविन्दुनादानां

विलयं तं विनिर्दिशेत् ॥ २८ ॥

सर्वमन्त्रप्रमेयविश्रान्तिपदं तजानीयादि-
 त्वर्थः । यद्वक्ष्यति

‘यावदुभार्यते वाचा यावल्लेख्येऽपि तिष्ठति ।

तावत्स सकलो झेयः ।’ (स० ७।२।३७)

इति । तथा

‘अक्षरेषु कुतो मोक्षः परं तत्त्वमनक्षरम् ।’ (स० ७।२।३६)

इति ॥ २८ ॥

अतश्च

तत्त्वानं दुर्लभं मैत्वा

संभवेन्न कदाचन ।

यस्य नाग्रं च मूलं च
 न दिशो विदिशस्तथा ॥२९॥
 न शब्दो नापि चाकाशं
 ध्यात्वा तत्तु विमुच्यते ।

तिष्ठत्यस्मिन्सर्वमिति 'स्थानम्' आकृति-
 शून्यत्वात् मूलाधार्यभावः, वर्णात्मकमन्त्ररू-
 पशून्यत्वान्न शब्द इत्युक्तम् । एवमपि न त-
 च्छून्यमित्याशयेनोक्तं नाकाशमिति । 'ध्यात्वा'
 इति अकृतकाहंविमर्शविश्रान्त्या समाविश्य
 'विमुच्यते' जीवन्मुक्तिराप्यते ॥ २९ ॥

तदित्थम्

प्रथमं मानसं यागं
 पश्चाद्व्यसमन्वितम् ॥ ३० ॥
 य एवं सततं कुर्या-
 हैशिकों यागतत्परः ।
 स्वहस्ते स्थण्डिले लिङ्गे-
 मण्डिले चरुके तथा ॥ ३१ ॥

जले चामौ च संपूज्य सम्यग्दीक्षाफलं लभेत् ।

मानसस्य प्राथम्यं शिवीभावं विना शिव-
यागेऽधिकाराभावादित्युक्तत्वात्, ‘दैशिक’
उपदेशप्रयोजन आचार्यः । सततमिति
नित्यार्चारतत्वात् । ‘स्वहस्ते’ इति शिवहस्त-
दानावसरे, ‘स्थण्डल’ इत्यधिवासमये,
‘लिङ्गे’ इति

‘लिङ्गशब्देन विदांसः सुषिंहारकारणम् ।’

इत्यादिनिरुक्तेः प्रस्तावोचितशिष्यचेतन्ये वा-
द्येऽपि वा वाणादिरूपे भाक्ते, ‘मण्डले’
इति वक्ष्यमाणरूपे, ‘चरुके’ हविर्विशेषात्मनि,
‘जले’ कलशस्थे, ‘वहौ’ पाशदाहके ।
दीक्षायाः ‘फलं’ शिष्याणां भैरवात्मकस्वरूप-
प्रत्यभिज्ञानं ‘लभेत्’ तत्र हेतुकर्तृकत्वसामर्थ्य-
मासादयत्येव । एवं च सर्वथा शिवीभावात्म-
कमानसयागपूर्वं वाह्ययागं निर्वर्तयेत् ॥ ३१ ॥

अन्यथा

अकृत्वा मानसं यागं
योऽन्यं यागं समारभेत् ॥३२॥
अशिवः स तु विज्ञेयो
न मोक्षाय विधीयते ।

‘अशिव’ इति मानसयागकार्यशिवीभावा-
भावात् तथाभूतश्च पशुमोक्षाय न ‘विधीयते’
तदर्थमधिक्रियते इत्यर्थः ॥ ३२ ॥

यतः

आत्मयागे कृते चैव
देहशुद्धिः प्रजायते ॥ ३३ ॥

चो ह्यर्थे । एवशब्दो जायतेशब्दादनन्तरं
योज्यः। तेन यस्माद्यागादनन्तरं वाह्यान्तरोभय-
रूपस्य देहस्य शिवीभावावेशात्मा शुद्धिर्जायते
एव तस्मादसाववश्यकार्य इत्यर्थः ॥ ३३ ॥

तथा हि सति

अधिप्रितं शिवेनैव
तमाचार्यं विनिर्दिशेत् ।

शिवेन सहचारित्वादाचार्य इति हि वक्ष्यति ॥
किं च

आत्मनिर्दहनं चैव

मानसं च यदुक्तवान् ॥ ३४ ॥

अहमित्यर्थः । 'आत्मा' इह द्विविधो
देहः ॥ ३४ ॥

विदित्वा सम्यगाचार्यः

पाशहा स शिवः स्मृतः ।

सम्यग्वेदनं देहाद्यहन्ताप्रशमनेन शिवा-
हंभावावेशः ॥

यागस्यास्य प्रभावमाह

यत्र यत्र स्थितो देशे

यश्चैवं तु विधिं यजेत् ॥ ३५ ॥

ब्रह्महापि स मुच्येत्

किं पुनः शिवतत्परः ।

विहितम् हापातकोऽपि भगवदिच्छाप्रयोज-
नात् यो विधिमिमम् भिसंधाय 'यजेत्' भग-
वन्तमर्चयेत् सोऽपि मुच्यते ॥ ३५ ॥

किं च

सर्वावस्थागतश्चैव

विषयैरनुरञ्जितः ॥ ३६ ॥

सकृत्संपूज्य सुच्येत

किं पुनर्यो दिने दिने ।

‘सर्वावस्थागतः’ इत्यादिना समयपालना-
समर्थो भोगभुगपि सकृन्निर्विजदीक्षायामर्च-
नान्सुच्यते, तस्मात्सततमेतदर्चनं पुत्रकाद्यैर्विं-
धेयमित्येवंपरमेतत् ॥ ३६ ॥

अस्या अर्चादिक्रियाया महत्तां प्रथयति

एतत्तत्त्वोक्तविधिना

यदुक्तं विधिपूर्वकम् ॥ ३७ ॥

इज्यादि चान्यतत्रैऽपि

तद्वैतत्कामिकं भवेत् ।

समानासमानस्तोतस्यन्यत्रापि पारमेश्वरे
तत्रे ‘यदिज्यादि’ दीक्षादिविधिपूर्वकमुक्तं
तदेतत्तत्त्वोक्तेन संपूर्णेतिकर्तव्यताकेन विधिना
तत् ‘कामिकम्’ इति तत्तत्काम्यमानभोगमो-

क्षप्रयोजनं स्यात् । एतदुक्त्या दीक्षादाविति-
कर्तव्यतान्यत्राश्रीयमाणाभिलिपितं पूरयत्येव
संपूर्णत्वादित्यर्थः । तद्वै इत्यत्र तस्येति पाठे
तस्य कर्तुमिति व्याख्येयम् ॥ ३७ ॥

अत एवान्यत्राप्याश्रीयमाणमेतत्

नानासिद्धिगुणैर्युक्तं

अधिकानपि क्रियापादोक्तान् सिद्धिरूपान्
गुणान् करोति ॥

तथा

नानाकामफलप्रदम् ॥ ३८ ॥

चर्यापादोक्तमप्यविलम्बितं फलं संपाद-
यति ॥ ३८ ॥

योगपादोक्तमपि घटयतीत्याह

योगसिद्धिश्च जायेत

विद्यापादोक्तमपि इतः पराद्यस्पर्शिनो वि-
धेरनुष्ठानाच्च साधयत्येवानुष्ठातृजन इत्यप्याह
सुक्तिं च लभते ध्रुवम् ।

अपि चेतदिज्यानुष्टातृपूजनम्

सदाशिवोऽपि जानाति

देवाश्वैवासुरादयः ॥ ३९ ॥

परभैरवभक्तिशालिने महाप्रभावा अपि
स्पृहयन्तीति यावत् ॥ ३९ ॥

एवं प्रासङ्गिकमुक्त्वा प्रकृतमाह

एवं तु मानसं यागं

कृत्वा वाह्यं समाचरेत् ।

तत्र प्रथमम्

परां वृत्तिमनुध्याय-

न्द्रव्याप्यादौ विलोकयेत् ४०

‘पराम्’ अन्तर्यागनिष्पन्नभैरवावेशमर्याँ
‘वृत्तिं’ स्फुरत्तामवलम्बमानो यागद्रव्याणि
प्रोक्षणादिकल्पितसंस्कारेभ्यः पूर्वं पराद्यज्ञा-
नापादितैक्यात्ममहाशुद्धीनि कुर्यादित्यर्थः ४०

तान्युद्दिशति

सितचन्दनकर्पूरं

सुधूपं सितवाससी ।

पुष्पाणि दिव्यगन्धीनि
तिलब्रीहिघृतादिकम् ॥ ४१ ॥

चूतपल्लवदभैस्तु
सिद्धार्थान्खटिकां तथा ।

करणीं कर्तरीं चैव

पाशवन्धनसूत्रकम् ॥ ४२ ॥

वार्धानीं शिवकुम्भं च
तथेऽधमान्परिधीनपि ।

समिधो दन्तकाष्ठं च

चरुस्थालीं सुचं सुवम् ॥ ४३ ॥

तण्डुलांश्च तथा क्षीर-

मैवमादीन्यनेकशः ।

दीक्षायाः शिवत्वापादनात्मनः शुद्धेः का-
र्यत्वात्तदौचित्येन सितगुणस्य प्रधानत्वम् ।
सितवाससी चूतपल्लवाश्च कलशवार्धान्यर्थं,
ब्रीहयो विकिरार्थं, सिद्धार्थाः शश्याद्यवसरे
रक्षार्थं, खटिकाकरण्यौ मण्डलार्थं, कर्तरी
पाशसूत्रच्छेदाय, वार्धान्यस्त्रयागाय, इधमाः

प्रागुक्ता हस्तमात्राश्चतुर्विंशतिः समिद्धस्याम्ने-
स्तृस्यर्थं, परिधयो हस्तप्रमाणाः सपत्राः शाखा-
शतस्त्रः कुण्डवाह्ये दिक्षु विघ्नप्रवेशरक्षार्थम्,

‘समिधो यज्ञवृक्षोत्थाः सत्यचो निर्वणाः शुभाः ।

प्रादेशमात्राः स्यौल्येन कनिष्ठाभ्यधिकाथ याः ॥’

इत्युक्तास्ताश्वाम्नेर्दीर्त्युत्पादनाय, दन्तकाष्ठं शि-
ष्यार्थं, तण्डुलक्षीरचरुदेवगुर्वर्थमपि । स्पष्ट-
मन्यत् । एवमादीनि आदिशब्दान्मण्डलार्थं
रजांसि, शिष्यार्थं पञ्चगव्यनेत्रपट्टाद्यपीति ४३

एवं द्रव्याण्यवलोक्य

ततोऽर्धपात्रमादाय

क्षालयेदस्त्रवारिणा ॥ ४४ ॥

कवचेनावगुणव्यैव

प्रणवेन तु पूजयेत् ।

उद्कादिभिरष्टाङ्गैः

पूरयेत्तु वरानने ॥ ४५ ॥

उद्कं क्षीरकुसुमं

कुशसर्षपतण्डुलाः ।

सयवघृता अष्टौ । इहाष्टमूर्तेरध्यं पुर्यष्टका-
कूतम् ॥ ४५ ॥

अथ

प्रणवेनासनं सर्वं
ततो मूर्तिं न्यसेतिप्रिये ॥ ४६ ॥

भैरवावरणैर्युक्तां
पूजयेत्तां यथाक्रमम् ।
गन्धैः पुष्टैस्तथा धूपै-
र्मन्त्रसंधानपूर्वकम् ॥ ४७ ॥

भैरवेणावरणैश्च युक्तां न्यसेत्, मन्त्रसं-
धानपूर्वकं पूजयेत् ॥ ४७ ॥

किं च

मन्त्रव्यं परमं तत्त्वं
ततश्चैवामृतीभवेत् ।

‘परमं तत्त्वं’ निष्कलं पूर्वोक्तयुक्तया जप-
न्नमृतमुद्राप्रदर्शनेनामृतीकुर्यादित्यर्थः ॥

अर्धपात्रार्थं च

पात्राणां त्रितयं कल्प्यं

निरोधार्थे विधौ तथा ॥ ४८ ॥

पश्वधैर्च

विध्यर्धपात्रं पूजार्थं, निरोधार्धपात्रं तु
निरोधविसर्जनाद्यवसरोपयोगि सुरया कर्त्त-
व्यम् । यदवोचत्

‘पशादर्वः प्रदातव्यः सुरया सुसुगन्धया’ (स्त० २१३६)
इति । पशोस्तु प्रोक्षणाद्यर्थं पश्वर्धपात्रम् ॥ ४८ ॥

तदेतत्रयं

प्रकल्प्यैवं

शिवहस्तं प्रकल्पयेत् ।

इह लौकिके दीक्षाकर्मणि शिक्षा[वा]त्मना-
चार्येण प्रस्तूयमानेऽविशिष्टेन करेण कथं कर-
णम्,—इत्यस्य नित्यकर्मन्याससंस्कृतस्यापि सा-
तिशयपाशक्षण्णशिवत्वदानात्मकनैसित्तिकक-
र्मविशेषविशिष्टां साधकतमतामाधातुं दीपम-
त्रचक्रन्यासतत्स्वात्मैक्यानुसंध्यध्यासितशिवा-

१ म० पु० निरोधार्थे विधौ तथा पश्वधैर्णेति पाठः ।

त्मककर्तृवीर्यावप्स्मभसारा शिवहस्तता प्रथम-
मवश्यमेव विधातव्या । यत्तु
'शिवहस्ते विभुं ध्यात्वा मन्त्रग्रामं सुजाज्वलम्' (स्त०३।१४२)
इतीहैव वक्ष्यति तदनुग्राहैकविपयम् ॥

मन्त्रसंधानकं प्राग्व-
न्नाडीसंधानमेव च ॥ ४९ ॥

कर्तव्यमिति शेषः ॥ ४९ ॥

मन्त्रसंधाने मुख्यप्रकारमाह

मूलमन्त्रमनुस्मृत्य

हृत्कण्ठतालुमध्यगम् ।

भ्रूमध्यं शब्दकूटं त-

तुर्यस्थानं विभेदयेत् ॥ ५० ॥

वामदक्षिणमध्ये तु

विषुवत्स्थेन भेदयेत् ।

द्वादशान्तं परं नीत्वा

करस्यो मन्त्रविग्रहः ॥ ५१ ॥

अनुसंधेय इति शेषः । परं मूलमन्त्रं 'शब्द-

कूटम्^१ अशेषवाचकशब्दात्मकमन्त्रराशिरूपम-
न्तःस्वीकृतमन्त्रग्रामं, शब्दनरूपं च कूटं पर-
नादात्मकनित्यस्वरूपमनुस्मृत्य वक्ष्यमाणकर-
णवन्धेमात्रार्थानुसंधिमान् स्वेच्छयाचायोहृत्क-
णठतालुभ्रूमध्यात्मकं तुर्यस्थानं च भेदयेत् ।
कथमित्याह वामेत्यादिना । मध्यमार्गेण भ्रू-
मध्यं यावत्करणक्रमेण भ्रूमध्यदत्तचित्तः सव्ये-
तरनासापुटसंमैस्फारणयुक्तिलब्धमध्यप्राणती-
क्षणसूच्यग्रेण विन्दुग्रन्थिं भित्त्वा अनायासेन
नादादिग्रन्थीनपि भिन्न्यादित्यर्थः । भवि-
ज्यति चैतत् । ततो द्वादशान्तं मन्त्रं नीत्वा
करस्यो मन्त्रविग्रहः शुद्ध्यास्यैवानुसंधेयो यथा
करणस्य कर्तृवीर्यसारता भवति ॥ ५१ ॥

नाडीसंधानमप्याह

तस्याप्यनेन न्यायेन

विलोमेन विशेष्यृदि ।

१ पं० रा० पु० स्वेनाचार्य इति पाठः ।

२ पं० ख० ग० पु० संस्कारणेति पाठः ।

३ पं० क० पु० कृत्वेति पाठः ।

आत्मनो रेचकेनैव
 पूरकेण विशेष्यदि ॥ ५२ ॥
 नाडीसंधानमेतद्वि
 शिवेन परिकीर्तितम् ।

आत्मन ऊर्ध्वरेचकेन गत्वा, 'तस्यापि'.
 इति करस्यस्य भगवतो 'विलोमेन' इति
 द्वादशान्ताद्युदि विशेष्युनस्तत उल्लास्य तद्वाद-
 शान्तं प्राप्य तेनैव पूरकेण हृदि स्वस्मिन्वि-
 शेत्, - इत्येतनाडीसंधानं पूर्वोद्दिष्टनासाक्षम-
 नाडीसंधानविलक्षणं 'शिवेन परिकीर्तितम्'
 इत्यनेनास्याभेदव्याप्तिप्रदर्शकस्योपादेयत्वमि-
 ति ध्वनति ॥ ५२ ॥

एवं नाडीसंधानेन स्वहृदयं प्रविद्य
 व्यापकं तु शिवं ध्याये-
 न्मत्रमूर्तिमधिष्ठितम् ॥ ५३ ॥

अन्तर्वाह्ये शिवहस्ते च स्थितां सर्वां मत्र-
 चक्रमूर्तिमधिष्ठाय स्थितं शिवं निष्कलनाथं
 व्यापकं ध्यायेत् ॥ ५३ ॥

अथैवं शिवहस्ते महाव्याप्तिमनुसंधाय
 शिष्याद्युपयोगिपञ्चगव्यसंस्कारमाह
 दर्भं संगृह्य चास्त्रेण
 सप्तवाराभिमन्त्रितम् ।
 पञ्चगव्याय पात्रं तु
 शोधयेत्तु शिवाम्भसा ॥ ५४ ॥

‘पवित्राः पावना गावः सर्वदैवतविग्रहाः ।
 गोमूत्रे स्वःसरिन्मुख्या तटस्था मृच्छ गोमयम् ॥
 अमृतं तत्पयो दिव्यं तद्विकारो दधि स्थितम् ।
 तद्वृतं तद्वतः सारस्तत्सदामरतर्पणम् ॥’

इति श्रीमत्पराख्यसंहितोक्तातिशयानि पञ्च-
 गव्यानि समाहित्यन्ते यस्मिंस्तत् ‘पञ्चगव्यं’
 कुशोदकं ‘शोधयेत्’ क्षालयेदित्यर्थः ॥ ५४ ॥
 अस्त्रेण क्षालयेत्तच्च
 कवचेनावगुण्ठयेत् ।

तस्य च
 दर्भासनं ध्रुवेणैव
 मण्डलं तु प्रकल्पयेत् ॥ ५५ ॥
 { वर्तुलं स्वस्तिकं वा ॥ ५५ ॥

तस्योपरि न्यसेत्पात्रं
 गोमयादीनि चाहरेत् ।
 पृथक्पात्रस्थितान्येव
 प्रोक्ष्याख्वेण शिवाम्भसा ॥५६॥

अथ

गोमयं तु हृदामच्य
 गोमूत्रं शिरसा दधि ।
 शिखया वर्मणा क्षीर-
 मख्वेणाज्यं कुशोदकम् ॥५७॥

तथा

धान्ना च मन्त्रयेत्पश्चा-
 द्रोमयादीनि योजयेत् ।
 पूर्वसंस्कृतपात्रे तु
 स्वमन्त्रैः
 स्वमन्त्रैरेव पृथक्पात्रेषु मन्त्रितानि तैरेवा-
 भिमन्त्रयेत् ।

तथा

गोमयादिकम् ॥ ५८ ॥

संयोज्य मन्त्रयेत्पश्चा-

त्तैरेव हृदयादिभिः ।

सर्वैरेव युगपत् ॥

एवं संस्कृतस्यास्यात्र विशेषसंस्कारार्थमा-
सनपूर्वं मन्त्रन्यासमाह

प्रणवेन तु संकल्प्य

अनन्तं मूर्तिविग्रहम् ॥ ५९ ॥

धामाङ्गानि च वाह्ये तु

संपूज्यावरणस्थितिम् ।

मन्त्रसंधानकं कृत्वा

अमृतीकरणं तथा ॥ ६० ॥

शिवामृतं तत्संचिन्त्य

संपूज्य स्थापयेत्ततः ।

‘मूर्तिः’ चिद्रूपा ‘विग्रहः’ सकलभद्रारकः,

‘धाम’ मूलमन्त्रः ॥ ६० ॥

अथ यागभूमिं संस्कर्तुं

अस्त्राभिमन्त्रितं दर्भं

गृहीत्वोल्लेखनं कुरु ॥ ६१ ॥

यावद्भूमौ समन्तातुं

सौम्यास्यो दक्षिणे स्थितः ।

ततश्चैवोद्धरेच्छल्य-

माजलान्तं व्यवस्थितम् ॥ ६२ ॥

रेचितं भावयेच्छुद्धं

मौक्तिकाद्यैः प्रपूरयेत् ।

समीकरणमस्त्रेण

कवचेन तु सेचनम् ॥ ६३ ॥

आकोटनमथास्त्रेण

एतान्संस्कारान्निष्पन्नकुण्डवज्ज्वावनया कृत्वा

ततो मार्जनलेपने ।

अस्त्रेण पञ्चगव्येन

गन्धतोयेन चोपरि ॥ ६४ ॥

पञ्चगव्येन लेपनं ततोऽपि

त्वर्थः ॥ ६५ ॥

अथ

शिवाम्भसास्त्रयुक्तेन
विकिराण्यभिमन्त्रयेत् ।
सप्तकृत्वोऽस्त्रमन्त्रेण

शिवाम्भसा संप्रोक्ष्य, विकीर्यन्त इति
'विकिराणि' तिलादीनि । यथोक्तं श्रीमन्म-
तद्वात्मे

'तिला लाजा यवाथैव दूर्वाः सिद्धार्थकाः शुभाः ।
कुसुमानि च शुक्रानि सुसुगन्धीनि भूरिशः ।
ईपचन्दनपङ्केन मिश्रोऽयं विकिरः शुभः ।' (२४४० श्लो०)
इति एतानि विकिराण्यभिमन्त्रयेत् ॥

ततः

स्थित्वा मन्त्रे तु प्राग्दिशः ६५
ऊर्ध्वाधो विकिरेद्वान्या-
न्यस्त्रभूतानि चिन्तयेत् ।

शिववदाचार्यस्य मध्ये स्थितिः ॥ ६५ ॥

१ प० ख० ग० पु० एप चन्दनेति पाठ ।

२ प० क० ख० पु० न्यन्तर्मूतानि इति पाठ ।

अथ यागभूमिं संस्कर्तुं
अख्याभिमन्त्रितं दर्भं
गृहीत्वोल्लेखनं कुरु ॥ ६१ ॥

यावद्दूसौ समन्तात्
सौम्यास्यो दक्षिणे स्थितः ।
ततश्चैवोद्धरेच्छुल्य-
माजलान्तं व्यवस्थितम् ॥ ६२ ॥

रेचितं भावयेच्छुद्वं
सौक्तिकाद्यैः प्रपूरयेत् ।
समीकरणमखेण
कवचेन तु सेचनम् ॥ ६३ ॥

आकोटनमथाखेण
एतान्संस्कारान्निष्पन्नकुण्डवज्ज्वावनया कृत्वा
ततो मार्जनलेपने ।

अखेण पञ्चगव्येन
गन्धतोयेन चोपरि ॥ ६४ ॥
पञ्चगव्येन लेपनं ततोऽपि गन्धतोयेने-
त्वर्थः ॥ ६४ ॥

अथ

शिवाम्भसास्त्रयुक्तेन
विकिराण्यभिमन्त्रयेत् ।

सप्तकृत्वोऽस्त्रमन्त्रेण

शिवाम्भसा संप्रोक्ष्य, विकीर्यन्त इति
'विकिराणि' तिलादीनि । यथोक्तं श्रीमन्म-
तद्वात्मने

'तिला लाजा यवाथैव दूर्वाः सिद्धार्थकाः शुभाः ।
कुसुमानि च शुलानि सुसुगन्धीनि भूरिशः ।
ईपचन्दनपक्षेन मिश्रोऽयं विकिरः शुभः ।' (२४४० श्लो०)
इति एतानि विकिराण्यभिमन्त्रयेत् ॥

ततः

स्थित्वा मन्त्रे तु प्राग्दशः ६५
उध्वाधो विकिरेद्वान्या-
न्यस्त्रभूतानि चिन्तयेत् ।

शिववदाचार्यस्य मध्ये स्थितिः ॥ ६५ ॥

१ प० य० ग० पु० एष चन्दनेति पाठ ।

२ प० य० ख० पु० न्यतर्मूतानि इति पाठ ।

एतानि च
 चामरेण सुशुभ्रेण
 अस्त्रमत्रेण संहरेत् ॥ ६६ ॥
 ऐशान्यभिमुखान्येव
 कुतः किमवधि ? इत्याह
 नैर्नेत्रित्या यावदैश्वरम् ।
 अथ यागक्षेत्रमध्यक्रमेण
 पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य
 गन्धाम्भोभिः शिवाम्भसा ॥ ६७ ॥
 ध्रुवेण श्रियमावाह्य
 पद्महस्तां सुलोचनाम् ।
 शुक्लपुष्पाणि, मुञ्चन्तीं
 सर्वलक्षणसंयुताम् ॥ ६८ ॥
 नीलोत्पलदलश्यामां
 यागहर्म्याविलोकिनीम् ।
 ब्रह्मस्थानोपविष्टां तु
 द्वाराभिमुखभद्रदाम् ॥ ६९ ॥

गन्धपुष्पादिभिः पूज्य
शिवकुम्भं प्रकल्पयेत् ।

द्वाराभिमुखस्य यागधाम प्रविशतः शि-
व्यादेः कल्याणकारिणीं मोक्षलक्ष्मीं संपूज्य
शिवकुम्भं कुर्यात् ॥ ६९ ॥

कथमित्याह

ऐशानीं दिशमाश्रित्य
पञ्चगव्येन मण्डलम् ॥ ७० ॥

गन्धोदकेन संलिप्य
शिवाम्भोऽस्त्रेण प्रोक्षयेत् ।

अनन्ताद्यासनं दत्त्वा
ध्रुवेणामण्डलावधि ॥ ७१ ॥

सर्वदोषविनिर्मुक्तं
कुम्भं चन्दनलेपितम् ।

स्वस्तिकाद्यश्चर्चयित्वा
यवसिद्धार्थदूर्वभिः ॥ ७२ ॥

सितसूत्रेण संवेष्टय
वस्त्रपूतेन चाम्भसा ।

संपूर्यं सर्वतश्छन्मं
 चूताश्वत्थादिपल्लवैः ॥ ७३ ॥
 रत्नगर्भोषधीयुक्तं
 सहदेवादिभिर्गणैः ।
 प्रोक्ष्य चास्त्रेण संगृह्य
 कवचेनावगुणितम् ॥ ७४ ॥
 आसनस्योपरि न्यस्ये-
 न्मूलमन्त्रमनुस्मरन् ।

‘आमण्डलावधि’ इति परव्याघ्या ब्रह्म-
 विलशक्तिव्यापिन्यात्मकानि ब्रह्मविष्णुरुद्राधि-
 ष्टितानि यानि सूर्यादिमण्डलानि तदन्तं न
 तु शिवान्तं,

‘मन्त्रशक्तिभिरुद्राभिः शोपनिर्दहनादिभिः ।

शरीरं शोपितं यसात्तदर्थमभिपेचनम् ।’ (स० ४।४४)

इति भाविनीत्याप्यायनप्रयोजनस्योपसंहारप्र-
 धानशिवान्तासनत्वानुपपत्तेः । यवादिभिर-
 न्तर्गतैरुपलक्षितं, सूत्रेण वर्मभूतेनेति, रत्नग-
 र्भमोषधीयुक्तं च । सहदेवादिभिर्गणैरिति

‘ओपधीनां वरैकैव सहदेवा शिवागमे ।’

इति सारसंग्रहे कथितत्वात् सहदेवाप्रधानौ-
पधिलोहधातुवीजपुञ्जेर्युक्तमित्यर्थः । ‘मूलमत्रं’
इत्यादिना कलशस्य परचिन्मूर्तिमयत्वमु-
क्तम् ॥ ७४ ॥

अथ तत्र

कलाध्वभैरवादीनि

न्यस्यार्द्धादीन्प्रकल्पयेत् ॥ ७५ ॥

मुद्रां वद्वा हृदादीनि

पूज्यान्यन्निदलादिपु ।

गन्धपुष्पपवित्राद्यैः

सितवस्त्रेण भूषयेत् ॥ ७६ ॥

अथ च पूर्वोक्तः सर्वो न्यासादिक्रम आ-
श्रयणीयः । ‘पवित्रम्’ अर्धपात्राम्बु न तु प-
वित्रकं, तस्य नियतसमयपूरणाय नियतका-
लत्वात् । एवमुत्तरत्रापि ॥ ७६ ॥

अथ

वामभागे तु कुम्भस्य

पञ्चगव्येन मण्डलम् ।

शिवाम्भसा तु संप्रोक्ष्य
 प्रणवेनासनं न्यसेत् ॥ ७७ ॥
 संप्रोक्ष्य च शिवाम्भोभि-
 वार्धनीं मङ्गलान्विताम् ।
 कुम्भवच्चार्चित्वा ता-
 मासनस्योपरि न्यसेत् ॥ ७८ ॥

‘वामभाग’ इति क्रियाशक्तिव्याप्त्या भावि-
 धारापातनक्रमेण विम्प्रशमनसिद्ध्यर्थं, कुम्भव-
 दासनस्योपरि तदङ्गत्वा तद्व्यास्यैवेत्यर्थः । ‘मङ्ग-
 लान्वितां’ सुलक्षणान्विताम् ॥ ७८ ॥

अथ

गन्धपुष्पपवित्राद्यैः
 पूजयित्वा तु वार्धनीम् ।
 उच्चार्यस्त्रिं क्रमेणाग्रे^१
 द्रव्याणां वार्धनीं नयेत् ॥ ७९ ॥
 अच्छुच्चामनुलोमेन
 जलधारां तु पातयन् ।

तत्स्थानात् समुद्धृत्य

यावत्कोणं तु शांकरम् ॥ ८० ॥

उच्चार्येति काकाक्षिवत् । 'तत्स्थानात्' क-
लशवामादस्त्रमुच्चार्य वार्धानीं समुद्धृत्य अ-
धिवास्यानां द्रव्याणामये पृष्ठतोऽनुलोमेन पू-
र्वादिदिक्क्रमेण 'शाङ्करं कोणम्' ऐशानं कोणं
यावदच्छिन्नां विघ्नोत्सादनाय जलधारामस्त्र-
मुच्चार्य 'पातयन्' पातयन्तं शिष्यं प्रयुज्जानो
युरुन्येत् नायेदित्यर्थः । अन्नोच्चार्य पातय-
न्निति द्वौ णिचौ ॥ ८० ॥

अत्र च कर्मणि

आचार्यः कलशं पश्चा-

द्वैरवेण समुद्धरेत् ।

नयेद्वार्धानिमार्गेण

तस्मिन्संस्थापयेत्पुनः ॥ ८१ ॥

अये भ्रमन्त्या वार्धान्वाः पश्चांच्छिवकुम्भं
भ्रमयन् स्वमन्त्रेण स्थापयेदित्यर्थः ॥ ८१ ॥

वार्धानीं स्थापयेत्पश्चा-
दस्त्रमन्त्रमनुसरन् ।

स्थापयेदिति, क्रियाशक्तिव्याप्त्या धारा-
पातेन लोकपालान् व्यवस्थाप्य भगवतो
दक्षिणहस्ते वार्धान्यस्त्रमिति ॥

अथ

विशेषपूजासुभयो-
र्गन्धपुष्पपवित्रकैः ॥ ८२ ॥

मन्त्रसंधानकं कुर्या-
न्नाडीसंधिंस्थोभयोः ।

किं च

विकिरान्संहितान्पूर्वं
वार्धान्याः कल्पयेदधः ॥ ८३ ॥

अत एव च

अक्षतास्त्राण्यनेकानि
शरकुन्तासिमुद्धराः ।

चक्रपद्मिसवज्ञादि-

त्रिशूलान्तान्यनेकशः ॥ ८४ ॥

यागौको व्याप्य सर्वं तु

तिर्यगूर्ध्वमधः स्थिताः ।

वार्धान्यस्त्रस्य सर्वे ते

रश्मिभूता व्यवस्थिताः ॥ ८५॥

एतच्च

शिष्यस्य दक्षिणे हस्ते

वार्धान्यस्त्रं तु संहितम् ।

तेन स्थान एव स्यापितस्य शिवस्य शिवकुम्भदक्षिणेऽस्त्रं स्यापयेत् । यदुक्तं मृगेन्द्रेऽपि

‘तदक्षिणे महाशस्त्रम्’……………… ।

इत्यादि ॥

यत एवं

तेनैतं यज्ञरक्षार्थं

यागादौ कलशं न्यसेत् ॥ ८६ ॥

‘कलशम्’ इति कलशाधिकरणमशेषयागा-

याप्यायनाद्यवभृथलानान्तप्रयोजनं भगवन्त-
मित्यर्थः ॥ ८६ ॥

तं च

नैवेद्यं विविधं द्रुत्वा

नुत्वा विज्ञापयेद्विभुम् ।

भगवंस्त्वत्प्रसादेन

यागं निर्वर्तयाम्यहम् ॥ ८७ ॥

संनिधानं सदा तुभ्यं

इच्छामीति शेषः । क्रियाग्रहणमपि कर्त-
व्यमिति चतुर्थी ॥

ततश्च

अविन्नार्थं सदा भव ।

एवं कृत्वा

अनुज्ञातोत्थितो याया-

दर्घहस्तो दिगीश्वरान् ॥ ८८ ॥

ततश्च

स्वनामपदविन्यासा-

नोंकारादिनमोन्तगान् ।

गन्धपुष्पपवित्राद्यैः

पूजयेत्तान्प्रयत्नतः ॥ ८९ ॥

‘ओं इन्द्रं संनिहितो भव नमस्ते’ इत्यादि-
खनामपदविन्यासपूर्वमेतान् प्रपूजयेत् ॥ ८९ ॥

तानुदिशति संक्षेपेण

इन्द्राद्यनन्तपर्यन्तां-

लोकपालान्प्रपूजयेत् ।

ऊर्ध्वे ब्रह्मा, अधोऽनन्तः,—इत्यनन्तपर्य-
न्तानित्युक्तं, तत्र चेशानदिगूर्ध्वे ब्रह्मा नैर्भ-
तदिग्भागेऽनन्तः पूजयः । इहाधिवासे यहर-
क्षार्थं दश लोकपालाः पूज्याः । यागे तु पूर्वो-
क्तमैरवाट्कव्यास्याटावेव तथा श्रुतत्वात् ॥

यदर्थमेतत्तदाह

ततो मण्डलकं मध्ये

यागभूमौ प्रकल्पयेत् ॥ ९० ॥

पञ्चगव्येन लिस्वादौ

गन्धतोयेन चोपरि ।

मण्डलं लिम्पेदित्यर्थः । रजोमण्डलकं
त्वधिवासादुत्तरकालं भविष्यति ॥ ९० ॥

अथैतत्

शिवाम्भसात्त्वमन्त्रेण

संप्रोक्ष्य त्ववगुण्ठयेत् ॥ ९१ ॥

अर्थात् कवचमन्त्रेण ॥ ९१ ॥

अत्र चादौ

ब्रह्मस्थानस्य पूर्वेण

गुरुरूपूज्य विनायकम् ।

वायव्ये पूजयेहोवि

गन्धपुष्पैरनुक्रमात् ॥ ९२ ॥

अविज्ञार्थमादौ वायव्ये गणपतिं पूजयेत्,
ततः पूर्वस्यां दिशि युर्वादीनित्यनुक्रमार्थः ॥ ९२ ॥

अथैतांस्तु नमस्कृत्य

आज्ञां दक्षां विभावयेत् ।

एतैरेव ।

इत्थं यहीताज्ञः

ततस्तु मध्यदेशस्थं

योगपीठं प्रकल्पयेत् ॥ ९३ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन

आधारशक्त्यादिप्रेतान्तं परमेश्वरस्य योग-
शब्दवाच्यस्वशक्तिरूपपीठमासनम् । यथोक्तम्

‘योगोऽस्य शक्तयः स्याक्याः……।’ (मतङ्ग० १।१४)
इति ॥ ९३ ॥

अत्र च

भैरवेशं वरानने ।
पूजयित्वा पवित्राद्य-
स्त्रिरावरणसंयुतम् ॥ ९४ ॥

स्वध्यानगुणसंयुक्तं
मुद्रालङ्कारभूषितम् ।

ब्रह्माङ्गावरणं भैरवावरणं सास्त्रलोकपाला-
वरणं च,-इति त्रीण्यावरणानि । ध्याने
‘गुणः’ शुद्धस्फटिकङ्गवादिः । ‘मुद्राः’ आयुध-
संनिवेशाः, आभरणं कपालमालादि ॥ ९४ ॥

अत्र च

मन्त्रसंधानकं पूर्वं
नाडीसंधानमैव च ॥ ९५ ॥

परमीकरणं कुर्या-
 द्यापकेन परेण तु ।
 नैवेद्यान्विविधाकारा-
 न्दत्त्वा मुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ ९६ ॥
 प्रणिपातं जपं कृत्वा
 निवेद्य विधिपूर्वकम् ।
 पश्चाद्विलिः प्रदातव्यो
 मातृणां भूतसंहतेः ॥ ९७ ॥
 भूतेश्वराणां देवेशि
 क्षेत्रपालस्य सर्वतः ।
 'भूता ये विविधाकारा दिव्यमौमान्तरिक्षगाः ।' (३।२०८)
 इत्यादिना भाविना मन्त्रेण कलशादिया-
 गान्तेऽपि एतेभ्यो भगवदनुचरेभ्यो वलि-
 देयः ॥ ९७ ॥
 एवं दत्तवलिराचार्यः
 ततः स्तायादथोऽहूल्य
 अथवाचस्य सुव्रते ॥ ९८ ॥

ततोऽग्निकुण्डं गत्वा तु
 पूर्ववच्छोधनं तथा ।
 भैरवं पूजयेत्तत्र
 विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ९९ ॥

सत्कर्मान्तरायभूतवलिस्पर्शसंजात[ता]शु-
 द्धिविकल्पानुसारेण स्नानादि कार्यम्, 'शो-
 धन'मन्त्रेः संस्करणम् ॥ ९९ ॥

ततश्च शिवीकृत्य पूजितस्य
 अम्भेः संतर्पणं कुर्या-
 त्सहस्रेण शतेन वा ।

यथासंभवं तिलाद्यैः, परिवाराणां दशां-
 शतः, इत्युक्तमेव ॥

ततश्चरुं च अपयेत्
 पचेत् पाचयेद्वा ॥
 तद्वा कथम्?

स्थालीं संगृह्य निर्वणाम् १००
 शिवाम्भसा तु प्रक्षाल्य
 कवचेनावगुण्ठयेत् ।

चन्दनाद्यैर्विलिम्पेत्तां
मृष्टधूपेन धूपयेत् ॥ १०१ ॥
सूत्रेण वेष्टयेत्कण्ठे
वर्मभूतेन सुव्रते ।

अथ स्थाल्याः

दर्भेणास्त्रस्वरूपेण
कल्पयेन्मण्डलं प्रिये ॥ १०२ ॥
प्रोक्ष्य चैव शिंवाम्भोभिः
कवचेनावगुण्ठयेत् ।
आसनं तत्र विन्यस्ये-
द्रनन्तादिशिवान्तकम् ॥ १०३ ॥

तत्र च

मूर्तिभूतां न्यसेत्स्यालीं
तत्रस्थं भैरवं यजेत् ।
त्रिरावरणसंयुक्तं
गन्धपुण्डरेनुक्रमात् ॥ १०४ ॥

१ ग० पु० शिवाक्षिण्णु इति पाठः ।

२ ख० पु० गन्धधूपरिति पाठः ।

मानसेन प्रयोगेण

भावपुष्पैर्वरानने ।

चरोः पुष्पादिसंकीर्णतया विरसता मा
भूत्,-इति पूजात्र नोक्ता ॥ १०४ ॥

अथ

चुंलीं संप्रोक्ष्य चास्त्रेण

कुण्डवच्चार्चयेत्ततः ॥ १०५ ॥

प्रोक्षणं कुण्डोक्तसंस्कारान्तरोपलक्ष-
णाय ॥ १०५ ॥

तत्र स्थालीं समारोप्य

पश्चादादिन्मिन्नं न्यसेदृधः ।

पूर्वसंस्कृतोद्यूतम् ॥

अथ स्थाल्यां

क्षीरं प्रोक्ष्य शिवाम्भोमि-

स्तण्डुलांश्च समासतः ॥ १०६ ॥

मन्त्रेणाष्टशतेनैव

प्रक्षिप्य पाचयेच्छनैः ।

१ क० ख० ग० पु० स्थालीमिति पाठः ।

२ पं० क० पु० च पचेदिति पाठः ।

मूलमन्त्रेण देवेशि

एकचित्तः समाहितः ॥ १०७ ॥
शनैरिति, यथा स्थाली न भज्यते ॥ १०७ ॥
तत्र च

चालनोद्वाटनादीनि

अस्त्रमन्त्रेण कारयेत् ।
कारयेदिति पूर्वदीक्षितशिष्येण ॥
अथात्र चरौ

तसाभिघारं सुस्थिन्नै

अङ्गैश्चैव प्रकल्पयेत् ॥ १०८ ॥
त्रिभिस्त्रिभिर्धृतेनैव
सुवेण जुहुयात्रिये ।

तसश्चासावग्निव्याप्त्याभिघारश्च आज्या-
मृतसेचनेन उदीपनात्मा, धात्वर्धानुसारात् ।
एष च दीपस्त्राहान्तमन्त्रैः स्थाल्यां होमोऽस्त्रि-
न्नतादोषनाशनाय ॥ १०८ ॥

अथ

भूमौ मण्डलकं कृत्वा
प्रणवेनावतारयेत् ॥

स्थालीमाज्योपलिप्तां तु
शीताधारं च होमयेत् ।
भैरवेण षड्डेन

वषड्जातियुतेन च ॥ ११० ॥

शीतेति सोमव्यात्या अस्तित्वादोषनाशनाय, अत्रान्तरे 'स्वा' इति चरौ 'हा' इत्यन्मौ उच्चार्य जुहुयादिति गुरवः । एवमशीपोममयश्वरः संस्कारतः संपन्नः । यथोक्तं श्रुतौ

'थो ह वैतदशीपोमीयमाज्यं जुहोति तस्यैतदमृतीभवति ।'
इति । श्रीमृगेन्द्रोत्तरेऽपि

'अशीपोमात्मकावेतावाधारौ विहितौ चरौ ।
अमृतत्वाप्तये तत्सादशीपोमात्मकं यतः ॥'

इति ॥ ११० ॥

ततः

मण्डलं कुण्डसामीप्ये

कृत्वा दर्भासनं न्यसेत् ।

स्थाल्यां[लीं] तस्योपरि न्यस्य

संपातं मन्त्रसंहिताम् ॥ १११ ॥

मूलमन्त्रेण देवेशि

एकचित्तः समाहितः ॥ १०७ ॥
शनैरिति, यथा स्थाली न भज्यते ॥ १०७ ॥
तत्र च

चालनोद्धाटनादीनि

अस्त्रमन्त्रेण कारयेत् ।
कारयेदिति पूर्वदीक्षितशिष्येण ॥
अथात्र चरौ

तसाभिधारं सुस्थित्वे

अङ्गश्चैव प्रकल्पयेत् ॥ १०८ ॥
त्रिभिस्त्रिभिर्धृतेनैव
सुवेण जुहुयात्प्रिये ।

तसश्चासावग्निव्याप्त्याभिधारश्च आज्या-
मृतसेचनेन उद्दीपनात्मा, धात्वर्यानुसारात् ।
एष च दीपस्वाहान्तमन्त्रैः स्थाल्यां होमोऽस्ति-
न्नतादोपनाशनाय ॥ १०८ ॥

अथ

भूमौ मण्डलकं कृत्वा

प्रणवेनावतारयेत् ॥ १०९ ॥

स्थालीमाज्योपलिप्तां तु
शीताधारं च होमयेत् ।
भैरवेण षड्ड्वेन

वषट्कातियुतेन च ॥ ११० ॥

शीतेति सोमव्याध्या अंस्तित्वादोपनाशनाय, अत्रान्तरे 'स्वा' इति चरौ 'हा' इत्यग्नौ उच्चार्य जुहुयादिति गुरवः । एवमन्तीपोमसमयश्वरः संस्कारतः संपन्नः । यथोक्तं श्रुतौ

'थो ह वैतदग्नीपोमीयमाज्यं जुहोति तस्यैतदमृतीभवति ।'
इति । श्रीमृगेन्द्रोत्तरेऽपि

'अग्नीपोमात्मकावेतावाधारौ विहितौ चरौ ।
अमृतत्वांपये तत्सादग्नीपोमात्मकं यतः ॥'

इति ॥ ११० ॥

ततः

मण्डलं कुण्डसामीप्ये

कृत्वा दर्भासनं न्यसेत् ।

स्थाल्यां[लीं] तस्योपरि न्यस्य

संपातं मन्त्रसंहिताम् ॥ १११ ॥

जपन्नेकैकयाहुत्या
पातयेद्वैरवेण तु ।

निष्कलतदङ्गवक्रोच्चारपूर्वं 'स्वा' इत्यग्नौ
'हा' इति चरौ उच्चार्यं जुहुयादिति संपात-
होमक्रमः ॥ १११ ॥

प्रसङ्गादग्नीपोमताभिव्यक्तये सर्वत्र संपा-
तहोममाह

अष्टोत्कष्टशतेनैव

परामृतमनुसरन् ॥ ११२ ॥

रजस्यादौ ततो देवि

कर्तर्यां करणौ तथा ।

खटिकातिलाज्यसंपातं-

मूलमन्त्रेण कारयेत् ॥ ११३ ॥

मूलमन्त्रं तत्करणे चिदानन्दात्मकपरामृ-
तानुसरणेन तत्समर्थाचरणेन प्रयुज्जीतेत्यर्थः ॥

अथ

त्रिभागं कल्पयित्वा तं

चरुं स्थाल्यां तु संस्थितम् ।

शिवामिसाधकेभ्यश्च

शिवायाग्रं निवेदयेत् ॥ ११४ ॥

शिवामिसाधकार्थं त्रयो भागा यस्य
तादृशं तमिति अलौकिकं चर्णं कल्पयित्वा
'अग्रं' शिवभागात्स्यालिकलशाद्यर्थं भागीकृ-
तात् प्रथमं भागं शिवाय मण्डलस्याय
दद्यात् ॥ ११४ ॥

अग्न्यादिभागादिविनियोगमाह

द्वितीयं होमयेदम्नौ

साधकेभ्यस्तृतीयकम् ।

'साधकाः' शिवाराधकाः ॥

शिवाय विनिवेदने विधिमाह

चर्णं पात्रे तु संगृह्य

पूजयेद्द्वैरवेण तु ॥ ११५ ॥

पुष्पधूपादिभिर्नीत्वा

धाम्नैतं विनिवेदयेत् ।

अनन्तरम्

हृदाद्यावरणस्थानां

दशमांशं निवेदयेत् ॥ ११६ ॥

कलशेऽप्येवमेवं तु
मण्डलवत् कलशे सपरिवारे विधिः ॥११६॥

अथ
अमौ होम्यश्वरुः सुचा ।

तत्र

भैरवस्य शतं होम्य-
मङ्गानां तु दशांशकम् ॥ ११७
साधकेभ्यस्तु यच्छेषं
पिधाय स्थापयेत्प्रिये ।

‘शेषम्’ इत्यवशिष्टभागरूपम् । स्थापये-
दिति साधकानां शिष्याणामद्याप्यसंस्कृताना
संस्कृतचरुभोजनेऽनधिकारात् ॥ ११७ ॥

अथाधिवासार्थं होममाह

विनायके शतं होम्यं

भूपरिग्रहणे तथा ॥ ११८ ॥

‘भुवः’ पूर्वावतारितमोक्षलक्ष्याधिष्ठितायाः
‘परिग्रहे’ स्वीकारनिमित्तं, तेन ‘ओं भुवे स्वाहा,
ओं श्रिये स्वाहा’ इति प्रयोगः । शतं शतं
होम्यम् ॥ ११८ ॥

किं च

अधिवासे तथैवेह

अष्टोत्तरशतं हुतिः ।

प्राङ्गिर्णीताधिवासनिमित्तम् । हुतिरिति
भैरवस्य स्यादित्यर्थः ॥

अथ

प्रायश्चित्तनिमित्तं तु

अनुलोमविलोमके ॥ ११९ ॥

न्यूनातिरिक्ते देवेशि

अष्टोत्तरशतं हुतिः ।

‘अनुलोमस्य’ चिधिकमस्य ‘विलोमो’न्य-
थात्वं, तत्र न्यूनाधिके च यत् ‘प्रायश्चित्तं’
प्रायस्तपसि चित्तं निश्चयस्तदर्थं, मूलेन ‘प्राय-
श्चित्ताय जुहोमि स्वाहा’ इत्यन्तेन होमः ॥११९॥

शिष्यं संस्कर्तुं पीठवन्धं करोति

भैरवं पूजयित्वाथ

प्रार्थ्यानुज्ञां वरानने ॥ १२० ॥

शिशोः कर्म प्रकर्तव्यं

यथा भवति तच्छृणु ।

शिशोरिति, शक्तिपाताङ्कुरितश्रीशिवभावस्य । 'कर्म' इति अधिवासरूपम् ॥ १२० ॥

तदाह

द्वारे मण्डलकं कृत्वा

दर्भं तस्योपरि न्यसेत् ॥ १२१ ॥

प्रणवेनासनं कल्प्य

शिष्यं तस्मिन्निवेशयेत् ।

समपादं स्तव्धकायं

सौम्याननकृताङ्गलिम् ॥ १२२ ॥

'द्वारे' द्वारसमीपे 'स्तव्धकायम्' उत्थितं सौम्यदिग्भिसुखं प्रसन्नवदनं च ॥ १२२ ॥

गुरुः पूर्वसुखोऽस्त्रेण

प्रोक्षयेत्तं शिवाम्भसा ।

भस्ना ताडयेन्मूर्धि

अस्त्रमन्त्रेण चालुभेत् ॥ १२३ ॥

भस्ना ताडनं यतेः, आलम्भनं स्पर्शश्च ॥ १२३ ॥

नाभ्युर्ध्वं त्रीस्तथा वारा-
न्नाभ्यधस्त्रीन्प्रकल्पयेत् ।

एतत्संस्कारत्रयं पाशशैथिल्याय अधस्त्री-
न्वारान् मलत्रयोत्पुंसनार्थम्, उर्ध्वं तु शक्ति-
त्रयोत्तेजनाय ॥

अथैवं शिथिलपाशत्वादेव विहितदेहादि-
शुद्धौ शिशौ

शिवं न्यासाङ्गसहितं
पूजयेद्दैरवेण तु ॥ १२४ ॥

किं च

वस्त्रं संप्रोक्ष्य चाख्वेण
कवचेनावगुण्ठयेत् ।

पूजयेद्दैरवेणैव
तेनैवास्य

मुखं प्रच्छादयेत्तथा ॥ १२५ ॥

करणानां वहिष्प्रसरनिवारणायान्तर्विन्य-
स्तभैरवप्रकाशप्रत्यज्ञुखीकरणाय च दुष्टीन्द्रि-
याश्रयस्य मुखस्य प्रच्छादनम् ॥ १२५ ॥

देहन्यासमाह

व्योम्यात्मानं योजयित्वा

शिश्रोः शोष्या तनुः प्रिये ।

आग्नेयीं धारणां ध्यात्वा

निर्दह्यास्त्रेण तं शिशुम् ॥ १३४

धूमज्वालाविनिर्मुकं

दग्धकायं विभावयेत् ।

भस्मीभूतं ततः शान्तं

ष्टावयेदमृतेन तु ॥ १३५ ॥

व्योमवच्चिन्तयेद्देहं

चैतन्यं कनकाभिवत् ।

शक्तिन्यासं न्यसेत्पूर्वं

कमलं प्रणवेन तु ॥ १३६ ॥

तस्योपरि तदात्मानं

ध्यायेज्ज्योतिर्मर्यं शुभम् ।

मूर्तिमन्त्रं समुच्चार्य

मूर्तिभूतं प्रकल्पयेत् ॥ १३७ ॥

एतत्सर्वं भावनया कार्यम् ॥ १३७ ॥

कथमित्याह
 पूर्वोद्गृतेन मन्त्रेण
 जातावेकवचनं । तेन
 'संहारेण यमिनेन' (२३६)
 इत्यादिः सर्वः पूर्वोक्तः क्रम आश्रयितव्यः ।
 एवमुक्तरत्र ॥
 प्राग्वदेव शिवावेशावष्टमस्मरतेन
 प्लावयेदमृतेन तु ।

देहन्यासमाह

व्योम्न्यात्मानं योजयित्वा

शिशोः शोष्या तनुः प्रिये ।

आग्नेयीं धारणां ध्यात्वा

निर्दृह्याख्येण तं शिशुम् ॥ १३४

धूमज्वालाविनिर्मुक्तं

दृग्धकायं विभावयेत् ।

भसीभूतं ततः शान्तं

प्लावयेदमृतेन तु ॥ १३५ ॥

व्योमवचिन्तयेद्देहं

चैतन्यं कनकाग्निवत् ।

शक्तिन्यासं न्यसेत्पूर्वं

कमलं प्रणवेन तु ॥ १३६ ॥

तस्योपरि तदात्मानं

ध्यायेज्योतिर्मयं शुभम् ।

मूर्तिमन्त्रं समुच्चार्य

मूर्तिभूतं प्रकल्पयेत् ॥ १३७ ॥

एतत्सर्वं भावनया कार्यम् ॥ १३७ ॥

कथमित्याह

पूर्वोद्धृतेन मन्त्रेण

जातावेकवचनं । तेन

‘संहारेण यमिनेन’ (२३६)

इत्यादिः सर्वः पूर्वोक्तः क्रम आश्रयितव्यः ।
एवमुत्तरत्र ॥

प्राग्वदेव शिवावेशावषम्भरसेन

ष्णवयेदमृतेन तु ।

अथ

मन्त्रन्यासो यथापूर्व-

मष्टात्रिंशत्कलावधि ॥ १३८ ॥

अथात्रैवान्तर्वहिश्च शुद्धतत्त्वात्मकदेहस-
र्गाय स्वष्टिकमेण

कलाध्वानं न्यसेत्पश्चा-

च्छान्त्यतीताद्यनुक्रमात् ।

स्फटिकाभा तथा कृष्णा

रक्ता शुच्छा च पीतका ॥१३९॥

शान्त्यतीतादिका ज्ञेया-
स्तत्त्वभूतास्तु ताः कलाः ।

‘तत्त्वभूता’ इति खादिपृथिव्यन्तास्तत्त्व-
रूपतां प्राप्ताः, अत एवासां यथोचितमेव
ध्यानं युक्तमित्येष शुद्धतत्त्वस्तृप्यर्थं कलापञ्च-
कन्यासोऽत्राधिवासे तावदुक्तः । पुत्रकादीनां
तु भाविष्टलेऽन्यथैव संहारकमेण दीक्षार्थ-
मसौ भविष्यति, — इति न त्वत्राप्राकरणिक-
मेतदिति अमितव्यम् ॥ १३९ ॥

उक्तसकलमन्यासोपरि

धाम्नावाह्य तथाङ्गानि

न्यस्यान्तःकरणं भवेत् ॥ १४० ॥

आत्मान्तःकरणे यद्व-

त्तद्वत्पूजां समारभेत् ।

धाम प्रोच्चार्यं संदध्या-

त्सवाह्याभ्यन्तरं पुनः ॥ १४१ ॥

१ पं० ख० पु० धामेति पाठः ।

२ पं० ख० ग० पु० भ्यन्तरे इति पाठः ।

संधानं नाडीमंत्रात्मकं, 'सवाह्याभ्यन्त-
रम्' इति देहान्तःकरणाश्रयभैरवविषयं; स्थ-
ष्टिलाभ्यन्तरभेदेनेति त्वसत् ॥ १४१ ॥

अथ

शिवहस्ते विभुं ध्यात्वा
मन्त्रग्रामं सुजाज्वलम् ।
धामोच्चार्यं च संधाय
शिष्यमूर्ति करं न्यसेत् ॥ १४२ ॥
अधोमुखेन हृत्पृष्ठे
शिवहस्तेन चालभेत् ।

'विभुं' व्यापकं, सुजाज्वलत्वं पाशदा-
हाय । संधायेति पूर्ववन्नाडीमन्त्रक्रमेण, ब्रह्म-
रन्ध्रहृदययोर्भगवदधिष्ठानेऽपि पाशावृतत्वम-
स्तीति मूलभूमौ तत्र पाशदाहेन पारमेश्वर-
स्वभावोद्दीपनार्थमङ्गुलिपञ्चकाभिव्यक्तचिदा-
दिशक्तिपञ्चकव्यासिना शिवहस्तेन स्पर्शः ॥

उत्थाप्य द्रुत्वा पुष्पं तु
अञ्जलौ भैरवेण तु ॥ १४३ ॥

प्रवेश्याभ्यर्चयेच्छंभुं

उत्थाप्येति, उत्पूर्वस्य तिष्ठतेरीहार्थत्वाद्भ-
गवत्पूजोद्योगं ग्राहयित्वा, — इत्यर्थः । प्रवेशो
'मण्डलेऽन्नं शिवं पूजय' इत्याज्ञया भक्तिश्र-
द्धोन्मुखस्य तत्परत्वापादनं, यथा व्याकरणे
प्रवेशित इति । अर्चयेदिति, अर्चतेर्णिच् ॥१४३॥

शिष्योऽपि तथाचार्येण शिक्षितमन्नः पुष्पं
शिवमुच्चार्यं निश्चिपेत् ।

अथ

निर्गत्य वन्दयेद्देवं

दण्डवत्

मण्डले इति योज्यम् ॥

तथा

त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ १४४ ॥

शिवकुम्भान्निमध्यस्थं

स्थण्डलस्थं च वन्दयेत् ।

त्रिरिति, त्रिविष्टेऽपि कालाध्वनि दण्डवत्

‘दक्षिणः’ स्वस्वरूपप्रधापरो मे भवेति वा-
ज्ञया स्वदक्षिणमेव भगवन्तं कुर्वन् परिभ्रा-
न्यन् स्तुवीत ॥ १४४ ॥

एवं च

शिवपूजामिकार्यादौ

सकलीकृतविग्रहः ॥ १४५ ॥

नान्यथा प्राक्स्वरूपेण

पूजनाहो भवेत्तु सः ।

भवेदिति वाक्यद्वये योज्यम् । आदिशब्दा-
ज्ञपद्धानादौ ॥ १४५ ॥

किं च

नीत्वा कुण्डसमीपं तं

शिष्यहस्तावियोगतः ॥ १४६ ॥

आत्मसञ्चयेऽथ दिग्भागे

मण्डलं प्रणवेन तु ।

प्रणवेनासनं दृत्वा

तस्योपरि शिशुं न्यसेत् ॥ १४७ ॥

विन्यास्यमन्त्रतेजसा ज्ञानक्रियाशक्तिस्फारमयेन स्वहस्तेनास्य निमन्त्रे ज्ञानक्रियाशक्ती हस्ताकर्षणयुक्त्या कर्षन्, — इति हस्तावियोगार्थः । ‘सव्ये’ दक्षिणे, शिशुमित्यद्यापि अतरुणीभूतशिवस्वरूपम् ॥ १४७ ॥

उपवेश्य करे दर्भे
भैरवेण समर्पयेत् ।

दर्भस्य

मूलं शिष्यस्य हस्तस्थं

साग्रमाचार्यजङ्घयोः ॥ १४८ ॥

हस्तयोः प्रसारितयोः सव्येतरशाखारूपयोर्मध्ये तिष्ठति, — इति हस्तस्थं, जङ्घयोरिति जङ्घोपजङ्घयोरुरुजानुसंधावित्यर्थः ॥ १४८ ॥

दर्भस्य व्यासिमाह

पिङ्गला मध्यमा नाडी

शिष्यदेहाद्विनिर्गता ।

सैवात्र दर्भभूता तु

गुरुनाड्यां लयं गता ॥ १४९ ॥

अथ

नाडीसंधानहेत्वर्थं

भैरवेणाहुतित्रयम् ।

तया नाड्या प्रवेष्टव्यं

शिष्यस्य हृदये सकृत् ॥१५०॥

अहणाकर्षणार्थं तु

‘भैरवो’ निष्कलः, ‘शिष्यमध्यनाडी मन्म-
ध्यनाड्यां संलीनास्तु खाहा’ इत्यत्र प्रयोगः ।
ऐकात्म्यप्राप्तिरूपनाडीसंधानपूर्वमेव अहणा-
कर्षणे युज्येते । यथोक्तं श्रीस्पन्दे

.....‘अयमेवात्मनो ग्रहः ।’ (४१२)

इति ॥ १५० ॥

अत एवाह

गृह्णन्मुच्चन्पुनः पुनः ।

दीक्षाकाले यतश्चैवं

तदर्थं नाडिसंहतिः ॥ १५१ ॥

आचार्यः शिष्यात्मा भवतीति पूर्वपादान्त-
शेषः । समयिदीक्षायां शिष्यात्मनो हृदयात्

द्वादशान्तमाकर्षणं, ततोऽपि खहृदये साम-
रस्यापत्तिरित्यादि; पुत्रकादिदीक्षायां तु पा-
शमात्र [सूत्र] वागीशीगर्भयोजनादिकम-
धिकम् ॥ १५१ ॥

अथ सर्वाश्रयन्यस्तमन्त्रैः समं शिष्ये वह्नौ
चान्मीषोमात्मतामभिव्यङ्गुं हीमं निरूपयति

शिष्यस्याथ शिरोभूमौ

भैरवेण विधाय तु ।

संपातं सर्वमन्त्रैस्तु

ध्रुवेणाज्याहुतिं क्षिपेत् ॥ १५२ ॥

जुहुयादिति शेषः ॥ १५२ ॥

कथमित्याह

मूलमन्त्रं समुच्चार्य

स्वा इत्यग्नौ प्रपातयेत् ।

हेति शिष्यस्य शिरसि

संपातः शिवचोदितः ॥ १५३ ॥

स्पष्टार्थम् ॥ १५३ ॥

संपातं व्याचप्ते

शिष्यदेहे तु ये मन्त्राः

सवाह्याभ्यन्तरं स्थिताः ।

कुण्डस्थाः पूजिता ये तु

धामाद्यावरणान्तगाः ॥ १५४ ॥

युगपत्तर्पणं तेषां

संपातस्तेन कीर्तिः ।

एकैकस्यात्र मन्त्रस्य

आहुतिप्रितयेन तु ॥ १५५ ॥

‘संपातो’ युगपत्तर्वत्रान्नीयोमात्मकस्वरूपो-
न्मीलनात्मा संस्कार इत्यर्थः ॥ १५५ ॥

किं च

उत्थाप्य च ततः शिष्यं

तदर्थं मन्त्रतर्पणम् ।

कुर्यादित्यर्थः ॥

तत्र

भैरवाय शतं हुत्वा

हृदादौ दृशकं हुतिः ॥ १५६ ॥

दशांशेन स्यादित्यर्थः ॥ १५६ ॥

अथ

धाम्ना चोत्थाय होतव्यं
पूर्णाहुत्यानुतर्पयेत् ।

उत्थायेत्यनेन पूर्णाहुतिप्रयोगं सारयति ॥
एवं सामान्येन समयिदीक्षाविषयमधिवास-
मुक्त्वा पुत्रकादौ तद्विशेषमाधातुं यः पाशसूत्र-
विधिर्भविष्यति तत्र पाशानां वन्धनाय मन्त्रो-
दीपनं कर्तुमाह

मन्त्राणां दीपनं कुर्या-
द्वामाद्यस्त्रावधि क्रमात् ॥१५७

कथमित्याह

हुंकारद्वयमध्ये तु
मूलमन्त्रं समुच्चरन् ।

प्रणवादिफडन्तेन

आहुतीः प्रतिपादयेत् ॥१५८॥

एषैव

हृदादीनां च सर्वेषां
जातिरुक्तात्र दीपने ।

जायते तत्त्वकार्यानुगुण्यमनयेति 'जातिः'
विशिष्टो मन्त्रप्रयोगः । हृच्छव्दो वक्रादी-
न्युपलक्षयति ॥

एतच्च

पाशानां वन्धनार्थाय
मन्त्राणां दीपनं स्मृतम् ॥१५९
ते चं दीपाः सन्तः
मन्त्राः करणभूतास्तु
पशुकार्यस्य साधने ।
'पशुकार्य' दीक्षा ॥
यस्यैतानि करणानि स महाप्रभावः
आचार्यः करणं प्रोक्तः
कर्तेत्यर्थः ।

कथमस्य शरीरादिसत्तो मन्त्राः करणमित्याह
शिवरूपो यतः स्मृतः ॥१६०॥

सत्यपि देहे निरुपाधिचित्प्रकाशशिवाहंभा-
वमय इत्यर्थः । ईदृशस्यैवानुग्रहेऽधिकृतत्वाच्चे-
त्याहुः—आचार्याधिकरणः शिवो दीक्षायां
साक्षात्कर्ता मण्डलस्यस्तु प्रयोजकः,—इति ।

ततस्तेषां सरस्वतीगर्भाधानसमये शिवः साक्षात्कर्ता, प्रयोजक आचार्यः, — इत्यादि खोकेन व्याहन्यते । न च प्रयोज्यप्रयोजकभावः कश्चिद्दत्र पूर्वत्र वा ग्रन्थेऽस्तीति असदेवैतत्, तस्मात्सर्वमन्त्रोदयप्रणयहेतुश्चिद्धनशिवात्ममय एवाचार्योऽत्राधिकृतः । मन्त्राणामुद्दीपनमवश्यं कार्यमित्यर्थः ॥ १६० ॥

कूरकार्ये तु कर्तव्ये

मन्त्रान्संदीप्य योजयेत् ।

कूरजात्यनुरूपेण

वाचकान्योजयेत्सदा ॥ १६१ ॥

‘कूरकार्य’ पाशानां घन्धच्छेदादि, पूर्वोक्तेन कूरजातिक्रमेण योजनमेव मन्त्राणामुद्दीपनम् ॥

अत्र चावसरे

भुकुटीकरालवदना-

न्वाच्यरूपान्विचिन्तयेत् ।

ईदृशं वाच्यवाचकानां कूरत्वमन्यत्रापि साधकविषये कूरकार्ये मन्तव्यम् ॥

अत एवाप्यायनादौ

सौम्यजातियुतान्सौम्ये

सौम्यरूपान्विचिन्तयेत् ॥१६२

‘सौम्यजाति’र्वयडादिका ॥ १६२ ॥

यदर्थं मन्त्रोद्दीपनं तत्प्रतिजानीते
पाशकर्म ततो वक्ष्ये

एतच्च भाविपुत्रकदीक्षाधिवासाय । ‘तत्’
इति मन्त्रोद्दीपनानन्तरं ‘पाशकर्म’ पुत्रकादि-
दीक्षोपयोक्ष्यमाणस्य भाविपाशसूत्रस्य यद-
धिवासरूपं कर्म तद्वक्ष्ये इत्यर्थः ॥

तत्क्षेणाह

कन्याकर्तितसूत्रकम् ।

त्रिगुणं त्रिगुणीकृत्य

‘कन्या’ अनुपज्ञातविकारपरशक्त्यानुकृत-
रूपेति । ततो मूलभूमेः प्रवृत्तानामाणवमा-
धीयकार्मरूपाणां सत्त्वादिगुणत्रयात्मकप्रपञ्च-
व्याप्तिभाजां पाशानां भाविवन्धच्छेदादिकं
समूलमुन्मूलनार्थम्, — इति कन्याकर्तितत्वे
त्रिगुणत्रिगुणत्वे चाशयः ॥

इत्येकत्वमिह पाशसूत्रस्य । श्रीपूर्वादौ तु शक्तित्रयमेव त्रितत्त्वेन स्थितम्, — इत्याशयेन त्रीणि सूत्राणीति प्रक्रियामात्रभेदः ॥ १६४ ॥

तत्त्वास्य सूत्रम्

नाडीभूतं विचिन्तयेत् ॥ १६५ ॥

सा च

सुषुम्ना मध्यमा नाडी

सर्वनाडीसमन्विता ।

ओंकारादि स्वनाम्ना तु

नमस्कारावसानकम् ॥ १६६ ॥

शिष्यदेहस्थितां नाडीं

सूत्रे संगृह्य योजयेत् ।

भावनयेति शेषः । सूत्रभूतायां नाड्यां सर्वनाडीभिः समन्विता भावनया संगता योजिता च ॥ १६६ ॥

तां

गन्धपुष्पादिभिः पूज्य

कवचेनावगुण्ठयेत् ॥ १६७ ॥

अत्रैव संनिधानार्थं होममाह
संनिधानाहुतीस्तिस्तः
स्वनामपदजातिकाः ।

दद्यादिति शेषः । 'ओं सुपुम्नायै खाहा' इत्यत्र
प्रयोगः ॥ १६७ ॥

अथ

शिवाम्भोऽस्त्रेण संप्रोक्ष्य
शिष्यस्य हृदयं पुनः ॥ १६८ ॥
ताडयेदस्त्रपुष्पेण

एवं च

हृदि चित्संहृता भवेत् ।

सर्वव्यापिकापि हृदयैकनिष्ठीकृता भवतीत्यर्थः ॥
तदनु योगक्रमेण भावनयापि वा
हुंकारोच्चारयोगेन
रेचकेन विशेष्यदि ॥ १६९ ॥
नाडीरन्ध्रेण गत्वा तु
चैतन्यं भावयेच्छिशोः ।

कदम्बगोलकाकारं

स्फुरत्तारकसंनिर्भम् ॥ १७० ॥

हृतस्थं छित्त्वास्त्रखड्डेन

हुंफट्टारान्तजातिना ।

निष्कलास्त्रमेव खडः, तेन शिशोः पुर्यष्टकं
रश्मिमात्रावियोगि च्छित्त्वा ॥ १७० ॥

धास्ना चाङ्गुशरूपेण

कर्षेच्छत्तयवधि क्रमात् ॥ १७१ ॥

अङ्गुशेति पाश्चात्यकुटिलालकात्मना रुया-
तेन । 'शत्तयवधि' द्वादशान्तं तत्र ना-
स्तिक्यमिह ॥ १७१ ॥

ततः

द्वादशान्तं तु संगृह्य

संपुट्यं हृदयेन तु ।

संहारमुद्रया योज्यं

सूत्रे नाडीप्रकल्पिते ॥ १७२ ॥

१ स० घ० मु० तारकसप्रभमिति पाठः ।

२ क० ख० मु० वियोगिनेति पाठः ।

व्यापकं भावयित्वा तु
कवचेनावगुण्ठयेत् ।

प्रणवनिष्कलोच्चारपूर्वं 'देवदत्तचैतन्यं पा-
शसूत्रे योजयामि नमः' इति प्रयोगात् सूत्र-
देहे योजितस्यात्य व्यापकत्वभावना ॥१७२॥

अथात्सै पूजां कृत्वा

भैरवेणाहुतीस्तिस्वः

संनिधानस्य हेतवे ॥ १७३ ॥

दद्यादिति शेषः ॥ १७३ ॥

पाशसूत्रविधेः प्रयोजनमाह

द्वितीयः सूत्रदेहस्तु

पाशा यत्र स्थितास्त्वमे ।

वन्ध्याश्छेद्यास्तथा दाह्याः

सूत्रस्थाने

सूत्रस्थाने समस्तपाशाश्रयस्य समावृति-
हेतोः प्राणदेहस्य परोक्षत्वेन साक्षाद्वन्धाद्य-
योगे तत्प्रतिकृतिरूपं भाविशोध्यदेहासूत्रणात्
सूत्रदेहं कल्पयित्वा तत्स्यान्पाशान्वभीयात्

छिन्द्यात् दहेचेत्यर्थः । 'इमे' इत्यनन्तरमेव
वक्ष्यमाणाः ॥

'.....येनेदं तद्द्वि भोगतः ।'

इत्याम्नातत्वादारब्धकार्ये दीक्षोत्तरकाले भग-
वदर्चादिहेतौ तु न दाहादि युक्तमित्याह
न विग्रहे ॥ १७४ ॥

पाशानां संख्यासंज्ञास्तरूपाणि क्रमेण क-
थयति

पाशास्तु त्रिविधा भाव्या

मायीयाणवकर्मजाः ।

चैतन्यरोधकास्त्वेते

कार्यकारणरूपिणः ॥ १७५ ॥

मायोत्थत्वं मायायां भवत्वं मलान्तरेऽप्य-
स्तीति रूढ्यैव भिन्नवेद्यप्रथारूपं मलं 'मायी-
यम्' उच्यते । अत एवान्यत्र

'अथात्ममलमायाख्या'..... ।'

इत्याख्याशब्दः । अणूनामयम् 'आणवः' अपू-
र्णमन्यतात्मा लोलिकारूपः । 'कर्म' यजन-
व्रह्महननादिरूपं ततो जातम् अत्र वासना-

धिरूढं धर्माधर्मात्मकम् । एषां च चैतन्यप्रति-
रोधकत्वं गुणभावांपररूपमेव पाशत्वम् ॥१७५॥

एषां कार्यकारणरूपतां स्फुटयति

मलः कर्म निमित्तं तु

नैमित्तिकमतः परम् ।

मलः कर्म चेत्येतद्वयं निमित्तं मलस्य कर्म-
हेतुत्वात् कर्मणश्च मायीये कारणत्वात्, अतः
परं मायीयं नैमित्तिकं मलकर्मणोः कार्यमेवे-
त्यर्थः । यद्यपि कार्म भिन्नवेद्यप्रथारूपे मा-
यीये सति भवति तथापि न तद्देतुकं पूर्ण-
स्फाराणां ज्ञानिनां तत्सन्दावेऽपि तस्यादर्श-
नात्, — इत्यपूर्णमन्यानामेवार्ज्यमानं तद्भ-
वतीति यथोक्तमेव ज्यायः ॥

ततश्च

आधाररूपं नैमित्तं

शरीरभुवनादिकम् ॥ १७६ ॥

‘आधारता’ भोगाश्रयता, आदिशब्दात्
भावाः ॥ १७६ ॥

अत्र च नैमित्तिके भावीये मले

निमित्तमभिलाषाख्यं

लोलिकारूपमाणवं मलमित्यर्थः ॥

किं केवलेनेत्याह

.....विचित्रैर्हेतुरूपकैः ।

धर्माधर्मात्मकैः सहकारिभिर्युक्तमित्यर्थः ॥

प्रकृतमनुसरति

तांश्चावलोकयेत्सूत्रे

वन्ध्यवन्धनहेतुतः ॥ १७७ ॥

तानिति पाशान् वक्ष्यमाणव्याप्यव्यापक-
भावयुक्त्यावलोकयेत् । किमर्थं वन्ध्यानाम-
र्थात्तेषामेव वन्धनहेतुतो वन्धनायेत्यर्थः ॥ १७७ ॥

अथैषां शिष्यदेहस्यानां ताडनयहणपूर्वकं
सूत्रे क्रमेण योजनमाह

पाशानां ताडनं कार्यं

हुंफट्टारान्तजातिना ।

स्वनामप्रणवाद्येन

शान्त्यतीताद्यनुक्रमात् ॥ १७८ ॥

‘प्रणवं’ शान्त्यतीतावीजं धाम चोच्चार्यं
 ‘अमुकात्मस्थपाशव्यापिकायै शान्त्यतीतायै हुं
 फद्’ इति मन्त्रमुच्चारयन् ॥ १७८ ॥

पुष्पेण ताढ्येन्मूर्धि
 ग्राह्यं

ततः

हूमादि योजयेत् ।
 हुंफट्टारान्तयोगेना-
 गृह्य संहारमुद्रया ॥ १७९ ॥
 धाम्ना तु योजयेत्सूत्रे
 नमस्कारान्तयोगिना ।

पूर्वोक्तेनैव प्रणवपूर्वमूलमन्त्रसहितेन मन्त्रेण
 संहारमुद्रया वक्ष्यमाणया पाशत्रयमागृह्योक्तां
 जातिमपास्य नमस्कारान्तजातिनानेनैव म-
 न्त्रेण पाशसूत्रे योजयेत् ॥ १७९ ॥

अमुमेव क्रमं शान्त्यादिकलास्वपि स्वमन्त्र-
 नामयोजनयुक्त्यातिदिशति

एवं शान्त्यादिकान्पाशा-

न्स्यानात्संगृह्य योजयेत् ॥१८०॥

स्थानमत्र क्रमेण वक्रं हृद्गृह्यं पादौ ॥१८०॥

एतांश्च

भावयेत्रिविधान्पाशा-

न्पञ्चतत्त्वाध्वव्यापकान् ।

कलादीक्षायां समनन्तरं

‘तत्त्वभूतास्तु ताः कलाः ।’ (स० ३।१४०)

इति वंश्यमाणत्वात् पञ्च यानि तत्त्वानि कला-
रूपाणि तैरात्मभूतैरध्वनोऽशेषस्य व्यापका-
नित्यर्थः ॥

अथ कथं पाशानां कलाव्याप्तिः, कथं
च मायोर्ध्वस्यशान्ताशान्त्यतीतापदे पाशानां
सत्ता ? इत्याशङ्क्याह

त्रयाणां व्यापिका शक्तिः

क्रियारूपा पारमेश्वरी ॥१८१॥

शान्त्यतीतादिभेदेन

पञ्चसंज्ञाप्रतिष्ठिता ।

आहुतीनां दत्त्वेति शेषः । जातिरत्र हुं-
कारः । मन्त्रपाठस्य क्रमः प्राग्वत् ॥ १८४ ॥

एतच्च शिष्यचैतन्यात्

विश्लेषकरणार्थं तु

पाशानां दीपनं भवेत् ।

यत एवं

दीपाः पाशास्ततो वन्ध्या-

स्ताडनग्रहणादिना ॥ १८५ ॥

आदिशब्दाद्विनिधानमपुनःप्ररोहार्थम् ।

उद्दीपितवीर्याणामेव पाशानां वन्धनं शिष्यचै-
तन्यावरणे स्वातन्त्र्यापसारणम् ॥ १८५ ॥

ताडनमाह

सूत्रस्थांस्ताडयेत्पुष्पैः

स्वदेहस्थानिव क्रमात् ।

यथा स्वदेहे क्रमादिति प्रोक्तमन्ततद्व्या-
स्यादिकमेण ताडितांस्तथा ताडयेत् ॥

वन्धने युक्तिमाह

धाम्ना च संपुटीकृत्य

स्वनाम्ना च सकृत्सकृत् ॥ १८६ ॥

बन्धने तु प्रयोगोऽयं

एवं प्रणवधामशान्त्यतीतावीजेभ्योऽनन्तरं
 'शान्त्यतीतां देवदत्तात्मस्यपाशव्यापिकां व-
 भासि' इत्युच्चार्यं धाम नमःशब्दान्तमुच्चार-
 यन् पाशसूत्रस्य मूर्भिं ग्रन्थं दद्यात् । एव-
 मन्यत् ॥ १८६ ॥

तदाह

सूत्रे ग्रन्थीन्प्रदापयेत् ।
 ग्रन्थीनिति, व्याप्त्या पञ्च ॥
 किं च

बन्धने परिमाणं च

कर्मणो विषयस्य च ॥१८७॥

न केवलं ग्रन्थीन् यावद्बन्धनसमये 'कर्म-
 णः' शुभाद्यात्मनो 'विषयस्य' भुवनादैर्मायी-
 यमलात्मनः, चशब्दादाणवस्य मलस्य 'परि-
 माणं' नियतामध्वव्यासिं च प्रकल्पयेत् । त-
 थथा निवृत्तावेकं पार्थिवं तत्त्वम् अष्टोत्तरशतं
 च कालाद्यादिभुवनानामिति विषयस्य प-
 रिमाणं भविष्यति । कर्मणो निवृत्तिप्रति-

षाविद्यान्तं यावद्व्याप्तेः, मलस्य तु शान्ता-
शान्त्यतीतान्तमपि संस्कारात्मना सूक्ष्मेण
रूपेण सत्तास्त्येवैतत्सर्वमनुसंदधीत ॥ १८७ ॥

एवं च पाशसंयोगाज्जीवः

षट्क्रिंशतत्त्वमध्यस्थो

भुज्जे भोगं

शुद्धम् ॥

अन्यच्च पाशविच्छेदात् नेत्याह

न चान्यथा ।

च एवार्थे ॥

प्रकृतमाह

पाशान्संस्थाप्य पात्रे तु

संपातं जुहुयात्सकृत् ॥ १८८ ॥

पाशानिति पाशसूत्रं 'संस्थाप्य' इति शि-
ष्यदेहाद्विसुच्येत्यर्थः । संपातहोमः 'संपातं
सर्वमन्त्रैश्च' (३।१४२) इत्यादौ निर्णीतः ॥ १८८ ॥

अथैतान्पाशान्

पात्रसंपुटमध्यस्था-

न्त्यण्डिले विनिवेदयेत् ।

पात्रमध्यस्थ [त्वं] वेदवेदकान्तरावस्थिता
एते, — इत्याशयात् कवचावगुणठनव्यास्या च
'स्थण्डिल' इति तत्रार्चिते भगवति विनिवे-
दयेदिति एतस्य पशोस्त्वयैव मासिकां तनु-
माविश्य वद्धाः, — इति विज्ञसिं कुर्यादित्यर्थः ॥

तथैव च

नीत्वा समर्पयेत्कुम्भे
तत्स्थं भगवन्तं विज्ञापयेत्—यथा ।

पात्रान्संरक्ष हे विभौ ॥ १८९॥

संरक्षणं च भाविपुत्रकादिदीक्षोच्छेद्याना-
मेषां सांप्रतं स्वकार्यशक्तिवन्धनात्माधिवास-
संस्कारः ॥ १८९ ॥

ततः

दर्भं विमोचयेच्छुष्यं
नाडीसंधानार्थं प्राक् परिकल्पितम् ॥
अथ चासौ
पुष्पं पाणौ प्रदापयेत् ।

तेन चासौ श्रीभगवन्तं समन्वकमेव
स्थण्डिले शिवकुम्भे च
शिवामौ च प्रपूजयेत् ॥१९०॥

चकाराद्गुरुमूर्त्तिवपि ॥ १९० ॥

ततः प्रदक्षिणं कृत्वा
दण्डवन्निपतेद्गुवि ।

अथ चासै

उत्थाप्य पञ्चगव्यादी-

[न्द्या]द्वै भैरवेण तु ॥१९१॥

आदिशब्दाच्चरुं दन्तकाष्ठं, भैरवेणेति स-
कलेन ॥ १९१ ॥

अत्र विधिमाह

गोमयेन शुचौ देशे
कार्यं मण्डलकत्रयम् ।

एकसिन्मण्डिले विष्टः

पञ्चगव्यं शिशुः पिवेत् ॥१९२॥

उपविश्य द्वितीये तु

चरुकं प्राशयेहुधः ।

आचम्य दन्तकाष्ठं तु
तृतीये मण्डले स्थितः ॥१९३॥
भक्षयित्वा च देवेशि
ततश्चैव विनिक्षिपेत् ।

पञ्चगव्यं संस्कृतस्यापितचरुभागभोजन-
योग्यतायै, चरुकं तु इतः प्रभृति शिवमय-
भोग्यभोक्त्वावसायाय, दन्तकाष्ठं परां शु-
द्धिमभिव्यङ्ग्यम् । आचम्येति पूर्वत्रापि यो-
ज्यम् ॥ १९३ ॥

तच्च पतितम्

पूर्वं पञ्चात्तथैशोर्ध्वं
चोत्तरस्यां च शोभनम् ॥१९४॥

अन्यस्यामशुभं विद्धि
तस्य होमः शतं भवेत् ।

अस्त्रमन्त्रेण विम्बशमनायेत्यर्थात् । एतच्च
वाहुलयेन साधकविषयम् ॥ १९४ ॥

अथैतदन्तस्यास्य कर्मणः सम्यक् संपत्यर्थम्
आचार्यो जुहुयात्पञ्चा-
त्प्रायश्चित्तं शिवेन तु ॥१९५॥

विधेन्यूनातिरिक्तस्य
चित्तविक्षेपकर्मणि ।

चित्तविक्षेपकर्मणि सति विधेन्यूनातिरिक्तत्वं तस्य प्रायश्चित्तं ऊहुयादिति संगतिः ।
तत्त्वं

‘अग्निकार्यं यथापूर्वं…… ।’ (स० ४।२१)

इति भाविनीत्या अग्निकार्यान्ते न त्वधुनैवेति
पश्चादित्यस्यार्थः ॥ १९५ ॥

अत्र च

अष्टोत्तरशतं हुत्वा
प्रायश्चित्ताद्विजुध्यति ॥ १९६ ॥

अथ मूलविश्रान्तिमेवानुसंधातुम्
पश्चात्संतर्पयेद्वोम-

सहस्रेण शतेन वा ।

यावदस्य विश्रान्तिर्धट्ट इत्यर्थः ॥

अह्नवक्रवाचिनः

मन्त्रांश्च दशभागेन
अनन्तरमेपामेव

वह्नौ नैवेद्यदापनम् ॥ १९७ ॥

किं च

विशेषपूजनं चार्धं
सुद्रावन्धं वरानने ।
स्तोत्रं वाद्यं ततः कृत्वा
चरुं प्राश्य विसर्जयेत् ॥१९८॥

परमेशमित्यर्थात् ॥ १९८ ॥

निरोधार्थेण चार्धं तु
दत्त्वा चैव वरानने ।

रेचकेन तु संगृह्य
भैरवं तमनुस्मरन् ॥ १९९ ॥

मुष्टिना पूरितं नीत्वा
पूजार्थित्वा वरानने ।

अश्मिष्टुं वै

अश्मिष्टुं तमिति पूर्वोक्तं, पूरितमिति पूर-
केण, मण्डलात्संगृह्य रेचकेनामौ स्थितं कृत्वा
तत्रापि तथैवार्चयित्वा ॥ १९९ ॥

पूरकेण
गृहीत्वा स्थापयेत्पुनः ॥२००॥

तत्रस्थं पूजयित्वा च

कलशे तु विनिक्षिपेत् ।

कुसुमादिभिरभ्यर्च्य

कुम्भ एव तु भैरवम् ॥२०१॥

यागयहमनधिष्ठितं माभूदिल्याशयात् ॥२०१॥

अथ स्थष्टिलात्

प्रक्षिप्य चैव निर्माल्यं

गोमयेन स्पृशेत्प्रिये ।

निष्कान्तं माल्यं न त्वन्न चण्डीशयोगतः ॥

तत्रैव च

शिवाम्भसा तु संप्रोक्ष्य

शिष्ये शश्यां प्रकल्पयेत् ॥२०२॥

गृहिणो दर्भशश्यां तु

यतेवै भस्मना प्रिये ।

पूर्वाशिरा गृही कायों

यतिवै दक्षिणाशिराः ॥२०३॥

दक्षिणवक्राभिसुखेन । शिष्टं स्पष्टम् ॥२०३॥

१ स० य० द० पु० प्रविश्य चैव निर्माल्यं गोमयेन पूर्वोदिति पाठः ।

अथ शिखामब्रेण

तत्र स्थितस्य शिष्यस्य

शिखावन्धं वरानने ।

— तथा

सिद्धार्थरोचनाद्यैश्च

रक्षां कुर्यादसिं स्मरन् ॥२०४॥

यतेर्ग्यहिणश्च क्रमेण रेखायुक्तया

भस्मना रोचनाद्यैश्च

अस्त्रप्राकारचिन्तनम् ।

एतदुपसंहरति

कवचेनावगुणठैव

शिष्यं तु स्वापयेत्ततः ॥२०५॥

तत् श्रैव तु निर्गत्य

वलिकर्म समारभेत् ।

तदाह

वलिस्तु कलिपतः पूर्वं

सर्वभूतेष्वथादरात् ॥ २०६ ॥

१ स० ग० पु० स्वापयेत्ति पाठः ।

तं तु संगृह्य देवेशि
पूर्वादीशान्तकं क्षिपेत् ।

‘कल्पितो’ भूतार्थ साधितः ॥ २०६ ॥

अत्र च

भूता ये विविधाकारा
दिव्यभौमान्तरिक्षगाः ॥२०७॥

पातालतलसंस्थाश्च
शिवयागे सुभाविताः ।

ध्रुवादिसर्वभूताश्च
ऐन्द्राद्याशास्थिताश्च ये ॥२०८

स्वाहाकारसमायोगा-
त्तृप्यन्तूच्चारयन्क्षिपेत् ।

प्रणवपूर्वं ‘भूता ये’ इत्यादि ‘स्थिताश्च ये’
इत्यन्तमुच्चार्य ‘तृप्यन्तु स्वाहा’ इति मन्त्रेण
चलिं क्षिपेत् । अत्र मध्ये ध्रुवादीत्येतत् ध्रुव-
लोकपरामर्शाय । अथ च ‘ध्रुवः’ प्रणवः, त-
दादि कृत्वाय मन्त्रः पठनीयः ॥ २०८ ॥

वलिं च पूजापूर्वकं क्षिपेदित्याह

नमस्कारेण संपूज्य

गन्धैर्धैर्धैरनुक्रमात् ॥ २०९ ॥

पूर्वादीशानपर्यन्त-

मधश्चोर्ध्वं समन्ततः ।

अधिंवासे वलिकर्मोपसंहरन् द्रव्यान्तरसु-
पक्षिपति

कोणस्थान्केत्रपालांश्च

पतिताऽऽद्युपचानपि ॥ २१० ॥

वलिं दत्त्वा तु सर्वेभ्य

आचम्य च वरानने ।

सकर्लीकरणं कृत्वा

क्रमेण प्राशयेच्चरुम् ॥ २११ ॥

अनुग्रहावसरेऽत्र यावत्संभवं सर्वान् पूज-
यित्वैषामाशां पूरयेदित्यर्थः । चरुमिति, यमव-
शिष्टं भग्नवद्ग्रात्प्रार्थितं च । ‘क्रमेण’ इति
गुरुसाधकपरिपात्वा ॥ २११ ॥

१ ख० पु० अधिंवासेनेति पाठः ।

२ क० ख० पु० गमवद्यादिति पाठः ।

यदाह

सहायैः सहितो वीर
एकचित्तः समाहितः ।
प्राञ्जुख उदञ्जुखो वा
मण्डलस्थः पृथक्पृथक् ॥ २१२ ॥

‘वीर’ इति त्यक्तजात्यादिग्रहो निष्कम्पः, एकत्र शिवाभेदे चित्तं यस्य तावक् समाहितः, बुभुक्षुर्दीक्षायां प्राञ्जुखो मुमुक्षुस्तु उदञ्जुखः, पृथक् पृथक् मण्डलस्थ इति ख-सहायानां साधकपुत्रकादीनां समव्यास्यभावात् संकरशङ्का माभूत्, — इत्यभिप्रायात्, समव्यासिविश्रान्तौ त्वेकमण्डलत्वेऽपि न काचिद्वानिः ॥ २१२ ॥

तत्र

पञ्चगच्यं पिवेत्पूर्वे
चरुकं द्रन्तधावनम् ।
प्राश्यैवं सकलीकृत्य
रक्षां पूर्ववदेव च ॥ २१३ ॥
विधायेति शेषः ॥ २१३ ॥

यागभूमौ स्वपेत्पश्चा-

च्छिष्यैः सह वरानने ।

भगवदधिष्ठिते यागयहे गुर्वादीनां स्वापो
दीक्षयविषयसमुचितस्वप्नदर्शनाय ॥

प्रकारान्तरमाह

भैरवध्यानयोगेन

समाधौ जाग्रदेव वा ॥ २१४ ॥

युरुर्भवेत् शिष्यार्थमिति शेषः । ‘समाधौ’
इति समाधाननिमित्तमिति शिवम् ॥ २१४ ॥

सन्मानसाम्बरविवोधदिनेशभाभि-

रामोदवद्विकसितं हृदयाम्बुजन्म ।

कृत्वा शिवार्चनविधौ विनिवेशयध्य-
मार्या भवत्रमणदुःखमलं जहीत ॥

इति श्रीस्वच्छन्दतच्चे

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यश्रीक्षेमराजेकृतोऽयोतास्त्वयविवरणोपेते

अधिवासपटलस्तृतीयः ॥ ३ ॥

श्रीमत्रतापभूमतुराज्या भौतये सत्ताम् ।

मधुसूदनकौलेन संपादायं प्रकाशितः ॥

श्रीमत्साम्बशिवार्पणं भूयात् ॥

1 4 MAR 1969